

J
E Z I K
in
Clovstvo

ISSN 0021 - 66933 LETNIK XXXVIII 1992/93 ŠTEVILKA 7-8

VSEBINA

Razprave in članki	245	<u>Zlata Šundalič</u> <i>O legendi v neprvotnem kontekstu</i>
	253	<u>Miha Javornik</u> <i>Rojevanje pomena v poeziji Anne Ahmatove</i>
	261	<u>Marjeta Lubej-Longyka</u> <i>Prvine znanstvene fantastike v noveli Jona Branka Gradišnika</i>
	267	<u>Olga Kunst-Gnamuš</u> <i>Slovnična zgradba in vloga stavkov s pomensko podstavo SZ1 biti SZ2</i>
Jubileji	281	<u>Igor Grdina</u> <i>Šestdeset let profesorja Jožeta Pogačnika</i>
In memoriam	284	<u>Alenka Šivic-Dular</u> <i>Akademik dr. France Bezlaj</i>
Znanost mladini	287	<u>Igor Saksida</u> <i>Tretjemu letu naproti</i>
	288	<u>Simona Torkar</u> <i>Bralne navade srednješolcev na srednji zdravstveni šoli in gimnaziji</i>
Gradivo	297	<u>France Žagar</u> <i>Klemenov govorni razvoj v drugem letu njegove starosti</i>
Ocene in poročila	301	<u>Tone Smolej</u> <i>Jože Pogačnik, Kulturni pomen Slomškovega dela</i>
	303	<u>Janez Dular</u> <i>Več kakor abeceda</i>
	304	<u>Boža Krakar-Vogel</u> <i>Živahen posvet o učbenikih za slovenščino</i>
	306	<u>Martina Križaj-Ortar</u> <i>Osnovnošolski učbeniki za pouk slovenskega jezika</i>
Iz dela društev	308	<u>Matjaž Babič</u> <i>Ob štiridesetletnici Lingvističnega krožka Filozofske fakultete v Ljubljani</i>

Jezik in slovstvo

Letnik XXXVIII, številka 7-8
Ljubljana, maj 1992/93

ISSN 0021-6933

Časopis izhaja mesečno od oktobra do maja (8 številke)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije, Ljubljana

Uredniški odbor: Alenka Šivic-Dular (glavna in odgovorna urednica), Aleksander Skaza, Jože Pogačnik, Marko Juvan, Miha Javornik (slovstvena zgodovina), Zinka Zorko, Tomaž Sajovic (jezikoslovje), Boža Krakar-Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Lojze Tome

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 12, Ljubljana 61000

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina 930 SIT, cena posamezne številke 200 SIT, dvojne številke 250 SIT, za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 500 SIT. Letna naročnina za evropske države je 20 DEM, za neevropske države pa 26 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirata Ministrstvo za kulturo RS in Ministrstvo za šolstvo in šport RS.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, revija šteje med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5%-ni davek od prometa proizvodov.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Zlata Šundalič
Pedagoška fakulteta v Osijeku

UDK 886.3 Cankar Iv. 7 Hoja v šolo

O legendi v neprvotnem kontekstu

(v Cankarjevem besedilu *Hoja v šolo*)

^ ^ pripovednem besedilu *Hoja v šolo* želi pričujoče razpravljanje odkriti določene elemente, ki so značilni za enostavno obliko legende. Za izhodišča je treba upoštevati tale dejstva: obstaja razlika med prvotno in neprvotno enostavno obliko, med prvotnim in neprvotnim kontekstom ter med enostavno in zapleteno literarno obliko. Prvotna enostavna oblika lahko obstaja samo v prvotnem kontekstu (arhaična družba).¹¹ Da je res tako, potrjuje tudi analiza besedila ustnega slovstva (saj to primarno nastaja v agrafijskem času, ki ima vse lastnosti arhaične družbe) — npr. *Sveta družina in razbojnik*.^{im} V njem najdemo naslednje določnice legende: glavni lik, Marija, pripada temu svetu, vendar pa je dvignjena nad povprečne Zemljane s posebnimi kvalitetai svojih značilnosti; sledi proces, v katerem postane svetnica: Marija (servus Dei) ima junaške vrline in dela čudeže (ozdravi otroka in spreobrne zločinca), kar priče potrjujejo, Cerkev pa jo razglasi za blaženo; po beatifikaciji sledi kanonizacija. Besedilo iz ustnega slovstva potrjuje skoraj vse te značilnosti legende. Kako pa obstaja legenda v neprvotnem kontekstu in v zapletem literarni obliki, pri Cankarju?

Besedilo *Hoja v šolo*¹ je Cankar napisal v prvi polovici 1. 1910; s tematskega vidika sodi v tisti del njegove ustvarjalnosti, v katerem avtor obuja spomine na mladost. V takšnih retrospekcijah prihaja do literarne transpozicije avtobiografskih elementov, z likom matere vred. Cankar je zapisal:

Skoraj na smeh mi je šlo, ko sem bral, da nekaterim gospodom ni bila všeč moja zgodbica *Hoja v šolo*. Kaj bodo šele rekli, kadar izdam celo zbirko takih melanholičnih spominov na mater! Kdor misli, da za tragiko ni mesta v pravi narodni umetnosti, temu ni pomagati. V vsaki resnični ljubezni pa leži globoka tragika in posebno v ljubezni do matere.³

* Poglavje iz daljše razprave; priredil prevajalec. Njegove opombe so označene z rimskimi številkami.

¹⁰ Avtorica definira enostavne oblike (mit, legendo, bajko, uganko, pregovor idr.) po Andreju Jollesu (*Einfache Formen*, Tübingen, 1958) in Milivoju Šolarju (*Ideja i priča: aspekti teorije proze*, Zagreb, 1980) kot elementarne jezikovno-simbolične tvorbe, ki realnost ne le opisujejo, ampak jo tudi konstituirajo. Logično in zgodovinsko so prednice zapletenim literarnim oblikam, saj spadajo po avtoričinem mnenju v agrafijski čas in v arhaično družbo — ta jim je edini naravni kontekst. V njem enostavne oblike služijo tudi kot neke vrste duhovna orientacija.

¹¹¹ Avtorica v ljudski legendarni pesmi o Mariji, Jožefu, Jezusu, razbojniku in razbojnici odkriva tloris biblijskega motiva (beg sv. Družine v Egipt, kjer jo v gozdu napadeta dva razbojnika, od katerih se edenkasneje spreobrne, drugi pa ostane zločinec): 1. Marija z družino krene na pot, 2. v gozdu se ustavijo pred hišo strašnega razbojnika, 3. razbojnik v gozdu ubija ljudi, 4. Marija napove njegovo moralno preobrazbo, 5. pogovarja se z njegovo ženo o njenem prizadetem otroku, 6. čudež — otrok spregovori, 7. razbojnik pride domov, 8. se kesa grehov, 9. Marija mu jih oprosti, 10. s spreobrnitvijo se vse razbojnikove prošnje izpolnijo.

V pesmi sta po avtoričinih ugotovitvah predstavljena lika Marije in razbojnika, ki izstopata po pozitivni in negativni etiki. - Marija ima skoraj vseh sedem Prudencijevih kreposti: Fides, Spes, Caritas, Prudentia, Justitia, Fortitudo, Temperamentia. f J Njeno dejavno krepost potrjuje čudež. V trku dveh enako intenzivnih lastnosti je prevladala pozitivna, ker je svetnik osrednja oseba legende. Njene kreposti so tolikšne, da jih skuša posnemati celo razbojnik. Avtorica nato opozori, da je tudi Marija šla si - erkvnen proces sanktifikacije - prim. *Blatena* Devica Marija -> Sveta Marija (op. prevajalca).

RAZPRAVE IN ČLANKI

Materin lik v Cankarjevih besedilih sloni deloma na biografskih podatkih, deloma (nekoliko manj) pa na literarnih virih.⁴ V nadaljnjem razmišljanju bom skušala ob Hoji v šolo odgovoriti na vprašanje, zakaj se ta oseba v piščevem delu pogosto pojavlja kot eden izmed glavnih akterjev dogajanja.

1. Mati — lastnosti svetosti

Zgodba v prvi osebi pripoveduje, kako se sin (pripovedovalec) odpravlja v Ljubljano na šolanje. Odhod je poln upov, toda po treh letih bivanja v mestu se sin brez nasmeha vrne domov. Mesto in njegovi prebivalci niso njegov dom; dom je tam, kjer so mati, bratje in sestre. Mati ne odobrava sinove vrnitve, še posebej pa ne njegovega resigniranega pogleda na prihodnost. Po materini smrti se sin pripravlja za odhod na Dunaj, prepričan, daje treba živeti in verovati tako kot ona. V besedilu se poleg omenjenih oseb, matere in sina, pojavljajo še druge, tudi epizodne in brezimne: oče, voznik, tri ženske, sprevodnik, gozdarji. V središču pozornosti sta mati in sin ter njuni odnosi.

Mati je prikazana kot potrpežljiva in izrazito krepostna oseba, tako da bi lahko tudi pri njej govorili o znanih sedmih krepostih, kakršne ima Marija v ustni pesemski legendi *Sveta družina in razbojnik*:

1. *vera*: "Ali nisi bral povesti o siromaku, ki je nesel domov koš zlata, pa je doma pogledal in je bilo samo suho listje? Zato je bil ogoljufan, ker ni bilo vere v njegovem očesu, ne v njegovem srcu." (216)⁵

2. *upanje*: "Kdor zaupa v božjo milost, je bo deležen!" (216)

3. *ljubezen*: "Ne bodi nehvaležen mojim prečutim nočem, mojim molitvam in mojim solzam! Nisem ti dajala bogastva na pot; ali večje hvaležnosti je vredna solza, ki je privrela iz srca, nego kos belega kruha!" (211)

4. *razumnost*: "Potrpi še, saj ni več dolgo! Leta bodo minila, kakor da bi trenil... in potem bo vse, vse drugače! Še mislil ne boš več na vse tisto, kar je bilo! Saj ni lepo, da bi omagal sredi pota!" (209)

5. *pravičnost*: "Pa bi se vendar rajši vozil... saj toliko še imamo, tistih dvajset krajcarjev..." (210)

6. *moč*: "Peš pojdem, saj ni tako daleč... tri dobre ure, če stopim!" (205)

7. *zmernost*: "Kaj bi z njim in kam? Za hlapca ni, saj vidite; grunta pa mu ne morem dati, ne drugega nič, nego svojo molitev; ta pojdi z njim in božji blagoslov, pa mu ne bo hudega!" (203)

Te kreposti so materine stalne lastnosti, konstante, ki niso odvisne od določene situacije, razpoloženja, materialne (ne)ogroženosti; vseskozi so navzoče v njenih mislih, občutjih, vedenju in govoru. Kreposti skupaj z mislimi, občutki in dejanji pomenijo harmonično, trdno celoto, v kateri vsaka prvina po svoje kaže skladnost celote, ujemanje vseh njenih sestavin. Takšna stanovitnost lastnosti oziroma njihova posebna vrednost v tem Cankarjevem besedilu ne označuje nobene druge osebe. V majhni skupnosti mora biti posebna kakovost lastnosti opažena: sin, ki se mu te lastnosti zdijo nedosežno bogastvo, postane priča njihovega obstajanja.

Ob materi obstaja sin, čigar prepričanja in stališča so njenim domala popolnoma nasprotna. Nasproti materini veri, vztrajnosti in potrpežljivosti stoji sinova nejevernost, omahljivost in nestrpnost; nasproti življenju, ki ga napolnjujejo smisel, mir in ljubezen, stoji svet nesmisla, odtujenosti, samote. Toda sinov pesimizem ni konstanten; njegova (ne)navzočnost je odvisna od drugih, okolja, prostora, dela dneva ali leta in seveda od njegove notranje (ne)urejenosti. Medtem ko bi lahko materina razpoloženja, stališča in mnenja prikazali z ravno črto, bi bilo v sinovem grafikonu mogoče začrtati samo krivuljo, razpeto med plus in minus. Sinova črta razpoloženja in razmišljanja v besedilu je taka:

RAZPRAVE IN ČLANKI

- osamljenosti;
skrajni pesimizem: "Nikoli, mati, nikoli ne bo drugače!" (215);
7. v sanjah mu mati ponovno vrne vero v ljubezen in srečo.

Sinov pogled na svet in nase v njem se torej giblje od optimizma k skrajnemu pesmizmu in ravnodušnosti, nato pa, nasprotno, od pesimizma k optimizmu. Iz vseh njegovih kriznih stanj ga rešuje mati s svojo stanovitnostjo, nespremenljivostjo, celo tedaj, ko je že v onostranstvu; njena vera v lepšo in drugačno prihodnost namreč v določenih trenutkih okuži sina, tako da ta pod njenim vplivom zares začne verjeti, da bo lepše in drugače. Prav zato lahko v razmejujemo mati — sin razpoznamo razmerje[^] imitabilne osebe in osebe, ki imitira. Vse omenjene materine kreposti so, s stališča njenega sina, vredne posnemanja, saj se tako v duh in telo naseljujejo vera v obstoj boljšega in lepšega, mir, harmonija, ljubezen, sreča. Živeti in misliti na materin način pa ni preprosto in se ne da uresničiti kadar koli:

Meni pa se zdi, mati, da nikoli ne bo drugače! Toliko časa sem mislil in mislil, pa zmerom tista skrb, zmerom tista žalost kakor noč in noč brez konca! Je že tako narejeno in sojeno, da nikoli ne bo drugače! (209)

Kadar pa do tega vendarle pride, predahneto sinovo življenje, četudi le za hip, mir in prepričanje o njegovem obstoju: "Ne vem, kako dolgo sva molila; sladak mir mi je legel v srce in zaspal sem z imenom božjim na ustnicah." (209)

Situacija, ki jo opisuje besedilo Hoja v šolo, potemtakem vsebuje naslednje: mati je zaradi svojih pozitivnih in nespremeljivih lastnosti za svojega sina imitabilna; ker jih on nima, teži k imitaciji, da bi vsaj za trenutek zaživel skladno življenje, v katerem svet do posameznika ni sovražen in sta v njem subjekt in objekt celota.⁶ Tisto, kar sina pri imitabilnosti še posebej privlači, vendar pa tudi odbija, je verav "Saj bovsedruagače..."(212):kadarmuuspevaposnematimaterinnačinverovanja, se dvigne v življenje človeka brez vprašanj, potrpežljivega, pokornega in zadovoljnega; kadar pa posnemanje ni mogoče, živi življenje nesrečnega pesimista. Mati s svojo imitabilnostjo daje sinu zaslobo v kriznih položajih,⁷ kar je deloma že odgovor na vprašanje, čemu se v Cankarjevem delu kot lik tako pogosto pojavlja.

V enostavni obliki, ki se imenuje legenda in ki izhaja iz imitacije kot duhovne zavzetosti,^v se osrednji lik imenuje svetnik. Ali bi lahko tudi o liku matere govorili kot o svetnici? Pisatelj sam pa tudi teoretična literatura govorita o materi svetnici, materi mučnici.⁸ Kljub temu pa svetosti pripovedovalčeve matere ne moremo povsem enačiti s svetostjo Marije, npr. iz besedila Sveta družina in razbojnik. Nastajanje svetnika ima procesualen značaj; v njem ima institucija Cerkve neizogibno vlogo.

Pri pripovedovalčevi materi gre za to: (1) vrlina, ki je zaradi kakovosti opazna, (2) potrjuje svoj vpliv v trenutkih sinovega optimizma (to ni čudež v srednjeveškem smislu: Marija, ki je[^] ozdravila

[^] To razmerje je značilno za legendo (op. prev.).

^v Po A. Jollesu se enostavne oblike, v katerih še ne gre za zavestno besedno umetniško ustvarjanje, ampak pretežno za ustno slovo in pismo (legenda, saga, mit, uganka, izrek, kazus, memorabile, pravljica in vic), porajajo v jeziku prek 11, jezikovnih gest (zgotitev stvarnosti v motivnih elementih besedila) iz posebnih, kolektivnih duhovnih razmerij do sveta (nem. Geistesbeschäftigung, hrv. duhovna zaokupljenost); pri legendi je ta duhovna zavzetost oz. angažma težnja po imitaciji, sledenju oz. posnemanju moralne vzornosti, ki jo uteleša in udejanja svetnik. — Prim. André Jolies, *Jednostavnost obličij*, prev. V. Biti (Zagreb: Biblioteka, 1978), 22-47. (Op. prev.)

^{vi} V ustni legendni pesmi Sveta družina in razbojnik (op. prev.).

RAZPRAVE IN ČLANKI

sina, za vedno spreobrne očeta razbojnika; čudež je pri Cankarju treba razumeti bolj nevezano: če človek, ki je trdno prepričan o nesmiselnosti, odtujenosti in sovražnosti življenja, spremeni prepričanje zgolj zaradi enega samega stavka, "Saj bo vse drugače...", je to resnično čudež v smislu duhovne, ne pa telesne ozdravitve); (3) po materini smrti se vpliv njenih kreposti še enkrat potrdi: v pripovedovalčevo ravnodušnost ["V meni ni bilo ne strahu, ne upanja, ko se je odpirala temna tujina pred menoj." (214)] vnaša mati vero in optimizem še enkrat, a z drugega sveta (to seveda ni enako Marijinim posthumnim čudežem, kljub temu pa je etična sprememba jasna).

Naštete prvine potrjujejo procesualnost, s katero oseba postaja svetnik,⁹ manjka pa institucija, ki šele odloča o svetništvu. Zato pripovedovalčeva mati ni svetnik, kakršni so Marija in drugi, cerkveno priznani svetniki. Njena svetost pa kljub temu obstaja, vendar na poseben način, ki ga pogojuje neprvotni kontekst (začetek 20. st.), v katerem imitacija kot duhovna zavzetost, značilna za legendo, ni več posebej vplivna. Kljub temu je to čas, v katerem se pojavljajo osebe z izrazito, opazno telesno in duhovno močjo, ki se drugim zdi vredna posnemanja in doseganja: "V njih se sicer ne uteleša vrlina, se pa udejanja neka moč, v katero prenašamo našo lastno moč, moč, ki nas prevzema; zato so imitabilni."¹⁰ V neprvotnem kontekstu se čudež sicer ne uresniči kot takšen; na njemu podoben način pa funkcionira *rekord* — potrditev vplivne moči. Pri pripovedovalčevi materi te moči sicer ne moremo, v stilu športnega slovarja, natančno in s številkami določiti, vendar pa njen neomejeni optimizem je rekord, ki ga je vredno posnemati; jezikovna kretnja, ki ga zgoščeno odseva, je "Saj bo vse drugače..."

Materin optimizem je torej vreden doseganja in posnemanja; imitabilnost je bistvena določnica svetnika oziroma duhovne zavzetosti legende kot enostavne oblike. Njen optimizem pa ni identičen srednjeveškemu čudežu kot utelešenju dejavne kreposti, zaradi cesarje mogoče o njenem svetništvu govoriti le z določenimi pridržki.

2. Življenje kot križev pot

Literatura na prehodu iz 19. v 20. st. ni bila nenaklonjena tradiciji krščanstva oziroma Biblije (njениm temam, motivom, stilom, simbolom itn.). Cankar, pisatelj tega časa, v tem ni bil izjema.

V besedilu Hoja v šolo le omenjanje Boga priziva biblični kompleks izrecno; posredno pa k biblični problematiki vodi pripovedovalčevo razmišljanje po materini smrti:

Šel sem peš do mesta. Lepo in toplo jesensko jutro je bilo. /.../ Ne spominjam se, da bi bil hodil kdaj z materjo ob takem jutru.

V spominu sem se razgovarjal z njo. *Tam* sva stala takrat, ko je dala mojemu potrtemu srcu na pot božji in svoj blagoslov. *Tam* sva se poslovila nekoč, ko je deževalo in sva gazila blato, da sva bila obadva oškropljena do kolen; pa nisva čutila dežja in ne videla blata, ker nama je bilo srce pretežko in oko od solz zameglelo. *Tam*, pod tistim mladim hrastom, sva nekoč počivala, ker sva bila trudna od soparne vročine in žalostnih misli. *Tam* sva se poslovila takrat, ko sem bil prvi dan v mestu in je moje veliko, veselo upanje tako nenadoma usehnilo v strahu pred črno prihodnostjo." (213-214, podč. Z. Š.)

Pripovedovalčeva (in materina) pot v mesto je razdeljena na postaje, ki so označene in ostajajo v spominu: 1. postaja — božji in materin blagoslov; 2. postaja — slovo; 3. postaja — počitek; 4. postaja — prvi dan v mestu in slovo.¹¹ Postaje na poti v mesto z ničimer ne konotirajo vedrine, sreče, zadovoljstva ali miru. Nasprotno, vsaka postaja označuje samo segment muk in trpljenja, le

⁹ Beseda *rekord*, ki je etimol. povezana s srcem, je v srednjem veku pomenila tudi zapis, vreden spomina, zgled, ki si ga je treba zapomniti in se po njem vzgajati. A. Jolles jo uporablja v tistem delu razpravljanja, kjer govori o strukturi legende v "naši dobi"; gre za danes običajni pomen (razvil se je šele v 80-tih letih 19. St.): "a performance or occurrence remarkable among or going beyond, others of the same kind". *Rekord*, tudi in zlasti v športu, nadomešča vlogo, ki jo je nekdaj imel čudež (udejanitev moči, nekaj, po čemer stremimo, kar je videti nedosegljivo); podobno medalje in pokali zastopajo relikvije. Sicer pa danes govorimo o legendah športa. (Op. prev.)

RAZPRAVE IN ČLANKI

utrujenost in strah; trpljenje je bolj duševno kot telesno. Opisana situacija spominja na Kristusov križev pot, ki je prav tako razdeljen na postaje (sprva jih je bilo sedem, od 17. st. pa štirinajst), od katerih je vsaka obremenjena s svojim pomenom¹² Po Kristusovi smrti človek (romar) ponavlja njegovo pot in na vsaki postaji občuti in doživlja tisto, s čimer je ta pomensko obremenjena:

Romanje na kraj, kjer počiva svetnik ali kjer ga zastopa relikvija, je pravzaprav faktično ponavljanje poti k svetosti — kolikor je to kajpada pri nesvetniku mogoče. Če na koncu potovanja svetnik uresniči up romarjeve poti (npr. ozdravitev določene bolezni), tedaj se to zgodi zato, ker je romar sam v omejenem smislu postal svetnik.¹³

Po materini smrti sin pripovedovalec sam ponavlja njuno skupno pot; tistega, kar se je zgodilo, ne podoživlja le v spominu, ampak v resnici občuti in vidi vsako upanje in vsak trenutek izgubljene vere. Mati je na poti vseskozi verjela v "Saj bo vse drugače", medtem ko je bil sin (z izjemo začetne evforije) prepričan o vseprisotnosti in ostvarjenosti sintagme "nikoli ne bo drugače". Za sina je enako težko živeti brez upa kot tudi z vero vanj; mati verjame v nedotakljivost upanja, sin pa se giblje od vere k nejeveri in narobe. V sebi nima toliko moči, da bi do konca verjel v eno ali drugo, čeprav bi želel, da bi na koncu poti našel "Saj bo vse drugače..." oziroma materino moč zaupanja.

Zato lahko pripovedovalčevo pot v širšem smislu razumemo kot romanje, ki v resnici ne ponavlja poti k svetosti (ker gre za neprvotni kontekst legende), ampak k udejanjenju materine moči, ki jo prenaša v lastno moč in ki ga prevzema. Na koncu se to tudi zgodi:

Ti, o mati, si me blagosloвила, ti si mi poslala v srce mir in zaupanje. Ves čas si hodila z menoj, s svojim vernim srcem sem te videl, tvoje besede sem slišal. Ostani pri meni in ne bo me strah nobene bridkosti! (216)

S tem da posnema mater, doseže sin, čeprav le začasno, njeno moč vere. Na koncu enega dela poti seromarjevapričakovljanisio izjalovila: vplivajoča moč matere svetnice še enkrat doseže duhovno ozdravitev njenega sina romarja. Ali je ozdravitev trajna ali ne, je odvisno od njega in njegove pripravljenosti, da s posnemanjem, romarskim čaščenjem ponavlja materin način verovanja in da sam zares živi in veruje v "Saj bo vse drugače". Besedilo se končuje s stavkom: "Ostani pri meni in ne bo me strah nobene bridkosti!" (216) Nakazuje stalno pripovedovalčevo verovanje. Toda (ne)trajnost upa in vere ni odvisna od (ne)navzočnosti matere, ampak od konstitucije pripovedovalčeve osebnosti, pripravljenosti, da v materinih značilnostih odkrije tiste, ki jih je vredno imitirati, in da postane romar, ki s ponavljanjem in doživljanjem trpljenja matere svetnice tudi sam participira pri vplivni moči verovanja. Na vprašanje, ali bo pripovedovalec potrpežljivo hodil po križevem potu in ali bo ostal neomajen romar, ni mogoče odgovoriti povsem pritrnilno:

Ta pot se mi je zdela kakor podoba mojega življenja. Vsak kanton kraj ceste se je razgovarjal z menoj o veselih in žalostnih dneh, o upanju in razočaranju, o mladih sanjah in o zgodnjem trpljenju. Vsako drevo me je, popotnika, ljubeznivo pozdravilo, kakor da bi vedelo, da me dolgo več ne bo na to romarsko pot. (214)

3. Sveta družina in razbojnik — Hoja v šolo

Obe besedili, ki ju je članek primerjal, se razlikujeta na osnovi opozicij ustna — pisna literatura, prvotni — neprvotni kontekst, stvarna/aktualna enostavna oblika — umetniška oblika. Če ju primerjamo poglobljeno, pridemo do še očitnejših podobnosti in razlik:

1. v obeh besedilih je v središču pozornosti izrazito kreposten lik matere (Marija — neimenovana pripovedovalčeva mati pri Cankarju);
2. zaradi posebne kvalitete (ne kvantitete) opažajo kreposti/vrline osebe ljudje okoli nje (razbojnica, razbojnik oziroma sin pripovedovalec);

RAZPRAVE IN ČLANKI

3. vrlina/krepost se uresničuje in potrjuje v čudežu (nemi razbojnikov otrok spregovori—Cankarjev pripovedovalec premaga svoj pesimizem).

Nadaljnje podobnosti lahko odkrijemo le z določenimi pridrčki. Po prvem Marijinem čudežu se namreč zgodi še drugi: razbojnik ubijalec se pokesa, spreobrne v vernika in sledi Jezusu, pri Cankarju pa ni pravega čudeža ali kesanja. V Cankarjevem besedilu obstaja v liku matere posebno silovit optimizem, ki je zato tudi imitabilen, vendar svojega učinkovanja ne potrjuje s čudežem (v pomenu srednjega veka), ampak predvsem s svojo rekordnostjo (v smislu neomajnega upanja, ki se ne ozira na okolje, materialne razmere in ljudi). V neprvotnem kontekstu legende torej ni mogoče dobesedno govoriti o dejavni/aktivni vrlini, ki jo ponazarja čudež, temveč o dejavni moči, ki se potrjuje z rekordom. V prvotni legendi se lahko moč svetnika in njegovih kreposti prenese na kakšen predmet — relikvijo. V besedilu Sveta družina in razbojnik se v tej vlogi pojavlja cerkvena Device Marije, pri Cankarju pa bi to vlogo lahko imel materin grob, česar pa besedilo ne potrjuje.

Med besediloma potemtakem obstaja določena podobnost (npr. imitabilnost kot duhovna zavzetost, iz katere izhaja enostavna oblika legende), a tudi razlike (jezikovne geste so v prvotni obliki očitnejše, njihova integracija vidnejša, v umetniški obliki pa so bolj zbledele in nejasne). Vse to govori v prid tele trditve:

Vemo, da se v naši dobi duhovna zavzetost, iz katere nastaja legenda, kaže povsem drugače kot v srednjem veku in da nikakor ne vlada vsepovsod; svet legende sestavlja samo zelo majhen del našega lastnega sveta.¹⁴

prevedel

Marko Juvan

Filozofska fakulteta v Ljubljani

RAZPRAVE IN ČLANKI

¹ Sveta družina in razbojnik (iz Sv. Križa ipavskiga), Karol Štrekelj, *Slovenske narodne pesmi*, 1. zvezek (Ljubljana: SM, 1895-1898), 519.

² Hojo v šolo literarni raziskovalci (F. Bemik, A. Ocvirk) označujejo kot črtico.

³ Cit. po opombah D. Moravca iz knjige I. Cankar, *Zbrano delo 19* (Ljubljana: DZS, 1974), 347.

⁴ D. Pijjevec v poglavju Cankarjevo literarno obzorje *Ivan Cankar in evropska literatura*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1964) piše tudi o Georgu Hirschfeldu, čigar drama *Die Mutter* je bila Cankarju še posebej všeč zaradi osrednjega motiva - problema matere in njene vloge v družini.

⁵ Ta in vsi drugi citati iz Hoje v šolo so po I. Cankar, *Zbrano delo 19* (Ljubljana: DZS, 1974). Stran je označena v oklepaju.

⁶ Po mnenju D. Pijjevca je Cankar strnil smisel življenja v tri besede: Mati, Domovina, Bog; "od matere je prejel naročilo, naj najde srečo. Najti srečo je pomenilo realizirati soglasje med svetom in človekom - to pa je bilo možno le, če postane svet zares človekova domačija, če postane njegov dom, njegova resnična domovina. Šele ko bo človek našel svojo domačijo, ko bo postal svet zares človekov svet in ko bo človek zares človek v svetu, bo dosegel tudi Boga, ki v tem primeru ni nič drugega kot Bit sama" (D. Pijjevec, n. d., 441).

⁷ "Cankarje v letih od 1910 do 1914 napisal še nekaj črtic na temo matere in skoraj v vseh teh črticah se zastavlja vprašanje religioznosti in vprašanje o človekovem razmeju do sveta. Značilno je, da v njih nastopa prvoosebni pripovedovalec ali glavni junak, nedvomno pisatelj sam, kot skeptik do vere staršev, včasih celo kot njen zanikovalec, torej kot materin nasprotnik. Ker pa posebej mati v teh črticah, in tudi v nekaterih drugih, voljo in moč za življenje, svetlo, skoraj naivno upanje v prihodnost, ker predstavlja načelo optimizma, se dogaja, da sin v hudih notranjih krizah pri materi išče moralno trdnost." — F. Bemik, *Tipologija Cankarjeve proze* (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1983), 430.

⁸ V razpravljaju o treh Cankarjevih orientacijah je J. Vidmar poleg duhovnega siromaštva in prve svetovne vojne navedel kot tretjo usmeritev še orientacijo v notranjost, ki "je že očitna v ciklu *Ob svetem grobu*, ki je posvečen spominom in mislim na *mater svetnico*" (Tri Cankarjeve orientacije, *Simpozij o Ivanu Cankarju*, Ljubljana 1977, 9; podč. Z. §.) Na ta način se že vzpostavi povezava med likoma matere in svetnice. O liku matere, ki se žrtvuje za otroke in družino, govori tudi F. Bemik: "Taka je mati, ki jo pisatelj imenuje 'svetnica mučeni ca' in v tem smislu njeno pismo 'sveto pismo', spominsko srečanje z njo 'sveto božjo pot', njeno brezmejno, do samopozabe prignano razdajanje družini pa poveljča kar v 'sveto obhajilo'." (N. d., 430-431)

⁹ Če navedene prvine primetjamo z nujnimi prvini, ki določajo svetnika v pravem pomenu besede, lahko opazimo podobnosti. Posameznik postane svetnik skratka takole: "Tisto kar je svetnik pomenil kot oseba, potem ko so ga, prvič, ljudje v njegovem okolju gledali kot uresničevalca kreposti in prek čudeža doživeli njeno potrditev, potem ko so, drugič, po njegovem odhodu učinek njegove kreposti še enkrat samostojno spoznali in potrdili, potem ko so ga, tretjič, v novem odražanju njegovega nebeškega obličja spojili z njegovo krepostjo in ga obdarili z močjo - vse to se lahko vtolmači tudi v kakšen predmet, vse to lahko pomeni neka relikvija." (A. Jolles, v op. V navedeni hrv. prevod, 28-29)

¹⁰ A. Jolles, n. d., 46.

¹¹ Ko se pripovedovalec sin v spominu pogovajja z matejijo po njeni smrti, dobiva pogovor nekatere tipične značilnosti neposredno pragmatičnega izjavljanja, npr. povezanost s kazanjem, deiktičnost. Podčrtani kazalni zaimki (tam) vodijo k sklepu, da tvorec komunikata verjame v prisotnost naslovnika (matere), ker z njimi kaže njej, ne pa implicitnemu bralcu. Komunikacija s prvini *deixisa* je možna samo tedaj, ko se govorno dejanje dogaja v kazalnem polju, ki je skupno tvorcu in naslovniku. — Sin, ki pešači po isti poti, kot je šel nekdanj z matejijo, (pod)oživlja občutja, razglede in utrujenost, ki se povezujejo z določenim kamnom, deblom. Podoživljanje je tako intenzivno in stvarno, da tudi kazanje znanih postaj že mrtvi materi deluje logično in stvarno: mati je spet živa, spet spremlja sina, ga blagoslavja, počiva in se poslavlja od njega. (O značilnostih pragmatične in apragmatične izjave je pisal K. Bartoszyi(ski), *Deixis i pretpostavka v pripovednem iskazu*. *Republika 40* (1984), 6, 89-98.)

¹² "JKrievpot (lat. *via crucis*). Navada, da se zaznamujejo, naslikajo ali zgradijo kraji (postaje) v spomin na posamezne dele Kristusovega trpljenja; hodi se po vrsti od postaje do postaje z meditacijo in molitvijo." — *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kričanstva* (Zagreb: SNL, 1985), 361.

¹³ A. Jolles, n. d., 31.

¹⁴ A. Jolles, n. d., 44.

SUMMARY

ABOUT THE LEGEND IN THE NON-ORIGINAL CONTEXT
(in Cankar's Text *Going to School*)

In Cankar's sketch *Going to School* (1910) there are certain elements that are characteristic of the simple form of the legend. There is also a difference between the original and non-original simple form, between its original and non-original context as well as between the simple and complicated literary form.

The original simple form can exist only in an original context (an archaic society, agrarian time). Thus in the folk song *The Holy Family and a Robber* the following characteristics of a legend can be found: the main character, Marija, belongs to this world, but she is lifted above the average inhabitants of the Earth with special qualities of her characteristics: there follows a process in which she becomes a saint: Marija (*servus Dei*) has heroic virtues and can perform miracles (she heals a child

and converts a criminal), with witnesses to vouch for it, and the Church sanctifies her; after beatification there ensues canonization.

In Cankar's *Going to School* the legend emerges in a specific way. Here, too, the central character in the mother, the active virtues of whom are because of their qualities likewise inimitable. However, the person who imitates them (the son-narrator) is not consistent in doing so. That is why with Cankar the active virtue is not represented in a miracle (as in an original simple form), but in the record mode: the mother's optimism is in fact the record with regard to the son's pessimism and incredulity. A legend can therefore appear also in a non-original context, only that it assumes a changed and slightly effaced form.

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

Ejhenbaum v knjižici s preprostim naslovom *АННО АхМамоеа*.⁶ V knjigi govori Ejhenbaum o razvoju pesniškega jezika pri Anni Ahmatovi v njenem zgodnjem obdobju ustvarjanja - med letom 1912, ko se pojavi njena prva zbirka pesmi *Benep*, in letom 1922, ko izide zbirka *Anno Domini*. Razumljivo je, da analiza zajema tudi pesniško zbirko Bela jata, ki je izšla leta 1917. Ejhenbaum, ki se v govoru o Ahmatovi ukvarja s formalnimi prvinami v strogem smislu besede (od fonološko-efonične, sintaktične in leksikalne ravni) in dominantno pesniškega izraza vidi v sintaksi,⁷ v razmišljanju o Beli jati preseže okvire stroge formalistične obravnave teksta. Nedvomno Ejhenbaum poseže na raven semantike, ko poudari v Beli jati vrednosti motivov: „Кроме трех слов у Ахматовой есть и „нецеHKH“, с MacTымеHHOH HHTOHauHeи He CBH3aHHbie /.../ В очоBe HX ЛОКHT He CTOлKO MeжioHH, CKOлKO **npocToft** MOTHB.”⁸ (podčrtal M.J.)

Ejhenbaumovo misel, ki v nadaljevanju ne dobi globlje utemeljitve, je seveda mogoče sprejeti kot izziv, ki se spremeni v vprašanje in v osrednje problemsko vozlišče tega razpravljanja: kolikšen pomen oz. vrednost ima v celi zbirki motiv - ali rečeno širše - kakšen pomen ima beseda oz. kako se beseda pri Ahmatovi opomenja?

Zbirko sestavlja 80 pesmi,⁹ pozornost vzbudita že prvi dve. Prva pesem (112)¹⁰ je retorično intonirana posplošitev, napoved - povzetek ugotovitev, da so dnevi, ki se vrstijo drug za drugim, le dan spomina in molitve, ko je preostalo človeku samo še *zlaganje pesmi o veliki božji radodarnosti in o nekdanjem bogastvu*:

*HyManu: nuw,ue Mbt, uemy y nac nunezo,
A KOK cmaAU OCHO 3a dpyzUM mepmb,
TOK Hmo cdenajica Kaxdbiu denb
TOMUHOЛbHbIM dMM, -
HOHOЛU nectи cnaзamb
O eeAUKoiï w,edpocmu Eoxbeu,
JJa o HauieM 6bieuieM 6ozamcnee.¹¹*

Če je prva pesem posplošitev, pomeni že prvi verz druge pesmi prehod od splošnega h konkretnemu. Lirski subjekt izjavi: *Teou 6ejibiu ČOM U muxuii cad ocmaenio* (113).¹² Natančno branje pokaže, da so elementi navedenega verza tudi osrednji oz. vodilni motivi, ki v povezavah z drugimi prvinami tvorijo motivno mrežo, z razraščanjem pomenskih odtentkov pa ta postopno prerašča v fabulo.

Da bi lahko argumentiral hipotezo, bom v nadaljevanju zasledoval, kako pogosto in v kakšnih povezavah se pojavljajo motivi *tvoj, beli, dom, tihi* in *vrt*. Tako bo mogoče ugotoviti, kako se rojeva pomen določenih elementov - besed (motivov) v zbirki Bela jata, tako bo mogoče ugotavljati, kako nastaja umetniška informacija.

Posebno mesto med (zdaj še hipotetično rečeno) vodilnimi motivi imata elementa *beli* in *tihi*. Poglejmo, v kakšnih kontekstualnih zvezah se pojavlja pridevnik *beli*: *beli dom* (113), *bela ptica* (117),

⁶ ЕопHC EAXeH6ayM, Airna AxMaTOBa, VhnaTCJibCTBO JleB, Пари 1980.

⁷ Ejhenbaum govori o lakonizmu in o energiji izraza kot o dveh osnovnih značilnostih poezije Ahmatove. Prim. tudi misel Ejhenbauma, da „Кроме слов 4-па3 пДжепKHBeTCH oмHМ xapaчpeoM cмn-aiccHca. ЧHHTaKcнc TaK OKHMaeTc, HTO nacTO npH рjиapojie OTcyTCBeT Mec-roHMeHHe /.../” (prav tam, 38). /Ejhenbaum govori o tem, da je kratkost fraz odvisna od splošnega značaja sintakse: »Sintaksa se tako zgosti, da se pri glagolu ne pojavlja več niti zaimek« - za ruščino je značilno, da praviloma ob glagolu stoji zaimek - op. p./

⁸ Poleg teh oblik najdemo pri Ahmatovi tudi ‚pesmice‘, ki niso zvezane z intonacijo častuške /.../ V njihovi osnovi ne leži toliko melodija, kolikor preprost motiv (prav tam, 80).

⁹ Predmet obravnave niso dopolnila, ki so priložena zbirki.

¹⁰ V nadaljevanju pomeni v oklepaju zapisana številka vedno zaporedno številko pesmi v zbirki, kot so oštevilčene pesmi v knjigi AHHa AxMaTOBa, **OpHXOTB0neHHH** H noaMbi, CoBeTCkuii nneaTejib 1976.

¹¹ Razmišljali smo: berači smo, nič nimamo,

Ko pa smo začeli eden za drugim drug drugega izgublјati.

Je vsak dan postal

Dan spomina, -

Začeli smo pesmi zlagat

O veliki Božji radodarnosti.

In o našem bivšem bogastvu.

Vsi prevodi v nadaljevanju, razen če ni drugače posebej navedeno, so delo pisca. Pri prevajanju nisem posebej upošteval načel pesniškega prevajanja, pozoren sem bil predvsem na pomensko ustreznost prevoda.

¹² Tvoj beli dom in tihi vrt bom zapustila - ruščina v 1. osebi prihodnjika ne razločuje spola. Iz konteksta (4. verz) je razvidno, da gre za ženski spol.

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

bela smrt (144), *belo ivje* (151), *bela ruta Matere božje* (156), *beli božji španski bezeg* (161), *beli raj* (163), *beli dvorec* (177), *bela jata* (181), *beli, beli Duhov dan* (187), *beli kamen* (191).

Ponavljjanje pridevnika *beli* po eni strani slabi njegov osnovni pomen, po drugi pa s tem dobiva funkcijo veznega člana med naštetimi (zgoraj podčrtanimi) elementi. Elementi se prav zaradi skupnega označevalca (*beli*) stikajo in sestavljajo primarno motivno mrežo. Videti je, da so motivi, vezani na pridevnik *beli*, povsem konkretno snovne narave (npr. *ptica, ivje, kamen, dvorec*), določeni pa segajo na področje abstraktno pojmovne sfere, kjer ima poseben pomen semantika, ki konotira s področjem biblijskega (*Mati božja, raj, Duhov dan, božji španski bezeg*). Iz drugih kontekstualnih zvez, ki jih prav tako vzpostavljajo omenjani elementi v zbirki, je razvidno, da proces osmišljanja določenih motivnih vezi poteka od ravni konkretnega k abstraktno pojmovnemu, pri čemer je vezni člen med obema ravninama element *smrt*.¹³

Gornje misli opozarjajo, da je treba biti pozoren tudi na drugotne (sekundarne) vezi, ki jih vzpostavljajo elementi primarne motivne mreže. Šele tako lahko pojasnimo pomen primarne mreže oz. postopke opomenjanja ter osmišljanja v celotni zbirki. Rečeno konkretno: elementov *dom, ptica jata I. J* ne označuje le pridevnik *beli*, pojavljajo se tudi v drugih zvezah, kar seveda pomeni le dodatno oznako, obogatitev in novo stopnjo v razjasnjevanju primarne motivne mreže (okrog označevalca *beli*) oz. - po drugi strani - pomena, ki ga nosi že citirani verz 113. pesmi *Tvoj beli dom in tihi vrt bom zapustila*.

Navadno sledi verzom z označevalcem *beli* antiteza ali pa pojasnjevalno - razlagalni verz, ki umešča osnovno sintagmo v širši kontekst in jo s tem razvija oz. ji pripíše novo informacijo:

Teou bejibtu doM u muxuu cad ocmaejii.
JXa bydem ncu3Hb nycmbiHHa u ceerruia. (113)
„Jhobu Mena, CMeucH, nuuiu cmuxu!“
M si 3aKonana eecejyiw nmuu,y /.. „¹⁴
A nmočbi ona ne 3anena o npencneM,
OH benyK> nmuu,y y buji. (117)
zow,y y CMepmu bejiou
Ilo dopoze 8 miMy. "(143)¹⁵

Tovrstnih primerov bi lahko naštel še veliko, vendar je moj namen le ilustrirati način, kako se širi pomenska mreža, ki jo vzpostavljajo posamezni elementi - motivi. Ker v razpravi ne nameravam zasledovati vseh kontekstualnih navezav, temveč opazujem le zveze v relaciji do osnovnega, pomensko najbolj obremenjenega verza v začetku zbirke (*Tvoj beli dom in tihi vrt bom zapustila*), se je treba spet vrniti k njemu in se vprašati, ali se podobno, če ne že enako oblikuje pomenska mreža okoli elementa *tihi*.

Pridevnik *tihi* se pojavlja (v nasprotju z adjektivom *beli*) v raznih variantah, ki pa vse skupaj tvorijo eno semantično polje, ki govori o molku oz. o tišini. Oglejmo si, v kakšni verzni soseščini se kažejo ti elementi:

Teou benbiu doM u THXHH cad ocmaejii (113)
Jjau MNE ebinumb maKou ompaebi, / Hmo 6bi cdeAajiacb H HeMOH (118)
JJyuie jno6oenoe MOJinaHbe (123)
Ymoju tjyxyio »ca>Kny necHoneHbH /.../ H HeMOTbi Moeu
nydecHou (126)

¹³ Opažamo proces opomenjanja, ki je ravno nasproten postopku, po katerem je grajena zbirka - od posplošitvene ravni h konkretni in - ponovno - k posplošitveni!

¹⁴ In zakopala sem veselo ptico... (iz konteksta je mogoče razbrati, da gre za zvezo med *ptica* in *verzi*. V zbirki najdemo tudi verz *in verzov mojih bela jata* (prim. ugotovitve naprej v analizi).

¹⁵ Tvoj beli dom in tihi vrt bom zapustila,
 Da bo življenje prazno in svetlo. (113)
 »Ljubi me, smej se, piši stihe!«
 In zakopala sem veselo ptico /.../
 A da ne bi ona zapela o prejšnjem,
 Je on belo ptico ubil. (117)
 »Gostim se pri smrti beli
 Po cesti v temo«. (143)

RAZPRAVE IN ČLANKI

Ka>cue cnpaHHbie cnoea npunec MHČ THXH deub anpenn
 (130)
H ZOJIOC MOJIMNEZO THX: (157)
Tom ZOJIOC, c THHHHOH eeniKOU cnopa, / Pobedy odepMaA
nad THHHHOH. (158)
Tbi, THxaa, cimeuib npedo MHOU. (172)
Ho uHbiM omKpbieaemcH mauna, / M nonuem na HUX THHHHA.../
% na smo namKHjiaeb aynauHO / M c mex nop ece KOK
6oAbua. (186)
Hu npa3ČH0i0, HU jiacKoeoio CAoea IYxe np0M0JiBHTb He
Mory. (190)
/.../ mo o maicou THUH / C Heebipa3UMbiM mpenemoM
Menmajia, / H eom maKUM cede H npedcmaeAiuia / floeMepMHoe
6jiyMdaHue dyuiu. (190)¹⁶

Izbor verzov, kjer se v različnih enačicah pojavlja element *tih* (tišina, nemost, gluhot), govori ponovno o prepletu konkretne ravni (prim. pesmi 113, 130, 157) in abstraktno - posplošujoče ravni, ko element *tih* (tišina) dobiva nedvoumno aksiološki pomen kot nevarnost, da človek ostane brez besed in s tem brez vezi z drugim človekom (prim. verze iz pesmi 158, 190). Navedeni verzi opozarjajo še na eno dejstvo, ki govori o naraščajočem širjenju pomenske mreže. Povsem očitno je, da je pridevnik *tih* oz. semantično polje tišine povezano s temo pesniškega ustvarjanja - prim. verze 126. pesmi - *VmoAu iAxyto xaMČy necHoneHbs /.../ KomemcR AU ozonb Hebecnbu I. J H ueMombt nydecHOu.*

Iz povedanega je razvidno, da med pesniškim ustvarjanjem (vezano na semantično polje tišine) in motivno mrežo, ki se izgrajuje ob elementu *beli*, obstaja logična zveza - v 181. pesmi se pojavlja verz *u cmivcoe 6eAan cman.* Ta navidezno nepomembna soseščina opozarja, da je mogoče pričakovati, da bodo tudi druge odnosnice, vezane na element *beli*, povezane z elementom *tih*: že iz zgoraj citiranega verza (*VmoAU iAxyw Maxdy necnoneubn*) se kaže zveza pesniškega ustvarjanja in semantičnega polja tišine z elementom *nebeški/božji* (*Kocnemcn AU ozonb uebecHbtu L. J H neMombi nydecHou*), opozoril pa sem že, da se element *beli* povezuje z elementi, ki označujejo *nebeško - božje: bela ruta Matere božje, beli, beli Duhov dan* itd. Poleg stikanja elementov *beli* in *tih* z odnosnicami *ptica* in *smrt*¹⁷: *IlaxHem zapbto. /.../ Jaxe nTHjibi cezodun HE neTM (156), /.../ mo o maKOU THUH / C neebipa3UMbiM mpenemoM Menmajia, IH eom maKUM cebe H npedcmaa.in.ui / ITocMepTHoe 6.ñ wdtinuc dviim. (IM).* Primerov dotikanja oz. soseščine elementov *beli* in *tih* z navedenimi odnosnicami je v zbirki še nekaj, menim pa, da so navedeni verzi še dodatna in zadostna podkrepitev, da dosedanje vedenje uredimo in povežemo v posplošitev. Ponavljanje elementov *tih* in *beli*, ki se v zbirki pojavljata (v različnih enačicah) več kot petnajstkrat, priča o posebnem pomenu, ki je pripisano temu elementoma. Temeljna funkcija ponavljanja je v tem, da bralca opozori na kontekst, v katerem se omenjena elementa pojavljata. S tem postajata pridevnika *tih* (z vsemi enačicami!) in *beli* vezni člen med drugimi elementi, ki so tako postavljeni v medsebojni odnos in tvorijo motivno mrežo. Upravičeno je mogoče trditi, da imajo poseben pomen oz. vrednost tisti elementi, ki jih označujeta oba elementa. Ti elementi so - kot sem že opozoril - *stih* (pesniško ustvarjanje), kategorija *božjega, ptica* in *smrt*. Če dodamo k omenjeni ugotovitvi še vedenje o verzu *Teou 6eAbiu doM u muxuu cad ocmaeAio*, ki ga sestavljajo vodilni motivi, potem moramo med bistvene elemente prištevati še elementa oz. sintagmi *tvoj dom in vrt*.

¹⁶ Tvoj beli dom in tih vrt bom zapustila (113); Daj mi izpiti takega strupa/Da bi postala jaz nema (118); Duši ljubezensko molčanje (123); Pogasi gluho žejo pesmipetja /.../ In nemosti moje čudežne (126); Kakšne čudne besede je prinesel meni tih dan aprila (130); In glas prosečega je tih (157); Ta glas, s tišino veliko bojujoč se, / Zmago je izvojeval nad tišino (158); Ti, tiha siješ pred mano (172); Toda drugim se razkriva skrivnost / In počila bo nad njimi tišina / Jaz sem se zbudla ob tem slučajno / In od takrat sem vseskozi kot bolna (186); Niti prazne, niti ljubeznive besede / ne morem več spregovoriti (190); To o taki tihoti / Z neizrekljivim trepetom sem sanjara, / in tako sem si sama pri sebi predstavljala / Po smrti blodenje duše (190).

¹⁷ O zvezi elementa *beli* z navedenima elementoma gl. zgoraj!

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

Oglejmo si najprej, kako se opomenja element *vr̄t*. Prav tako kot elementa *t̄ihi* in *beli* ima tudi *vr̄t* dva pomena: povsem konkreten in hkrati metaforičen pomen. V zbirki najdemo verze kot % *HOMMO moAbKO cad*, *CKBO3HOH, oceHHHH, HexHHH* (121), *Hepneem dopoza nprnuopCKoro cada* (139), *BenoMUHOAU Mbi c ompadoü / IJapCKOcejibcicHe cadbi* (150), *Eejiee ceodoe CMOJibnozo coçoapa, / mauHceeHHëü, neM nbiuuHbiü JleraHH cad* (158),¹⁸ ki vsi po vrsti govorijo o konkretnem - realnem toposu, ki lirskemu subjektu vzbuja občutje nežnosti oz. radosti. Drugi metaforični pomen *vr̄ta* nastaja v tesni navezavi na biblijsko poimenovanje in pojmovanje. Nedvoumno je zveza z biblijskim vzpostavljena v verzu *A nad CMyzjibiM 30AomoM npecmoAa / Pa3zopajicn 6O>KHH can JlyneH* (179).¹⁹ Videti je, da v tekstu nastaja relacija tihi (nežni, radosti poln) vrt ↔ konkretni vrt (jesenski, primorski, Carskoselski) ↔ božji vrt.

Če upoštevamo, da je v krščanskem razumevanju vrt eden izmed sinonimov za nebeški raj, se potrjuje misel, da je element *vr̄t* v pesniški zbirki treba razumeti hkrati na dva načina: vrt je konkreten topos, ki nudi občutje veselja in nežnosti, saj je - kot sam na sebi - tudi simbol božjega raja. Da gre v zbirki za tovrstno navezavo, govorijo večkrat v verzih uporabljena biblijska imena in topisi ter večkratno omenjanje kategorije *božjega*.

Razmišljanje o načinih, kako se opomenja element *vr̄t* v zbirki, je treba razširiti še na drugo semantično polje, s katerim se element *vr̄t* prav tako stika. V mislih imam sintagmo *tvoj dom*. Z drugimi besedami rečeno - pomembno je ponovno opozoriti na že večkrat citirani verz *meoü 6eAbiü doM u muxuü cad ocmaeAW*. Če je mogoče razumeti element *vr̄t* tudi kot sinonim za raj, je treba biti pozoren na to, da se v zbirki pojavlja tudi *raj* v zvezi z označevalcem *beli* - prim. *B benbiü paü pacmeopwiacb KajiumKa, / Mazdanuna cbiuonica B3suia* (163).²⁰ Če je element *beli* vezni člen, ki povezuje določene elemente (gl. zgoraj!), prihaja potemtakem do sopostavitve *dom* ↔ *raj* vrt. Izrečene ugotovitve o opomenjanju posameznih elementov-motivov zadostujejo, da zdaj brez posebnih težav razkrivamo pomen verza *Teoü óesibiü ÓOM U muxuü cad ocmaento*. V besedi lirskega subjekta se kaže misel o odhodu iz *tvojega belega doma* kot zavest o tem, da zapušča raj.²¹ Dodatni argument k temu najdemo v drugem delu verza, ko lirski subjekt izjavlja, da zapušča *t̄ihi vrt*. To izjavljanje lahko razumemo ponovno kot misel o odhodu iz raja, posebej če vemo, da se v zbirki pojavlja eksplicitno sopostavitev vrta z rajem (prim. *6OOKUÜ cad /lyneu*).

S tem, ko sem opozoril, kako se opomenjajo posamezni elementi, kako se plete motivna mreža, kako prihaja do sekundarnih kontekstualnih povezav - kar vse je pripeljalo k interpretaciji osnovnega z umetniško informacijo najbolj nasičenega verza *Teoü óesibiü doM u muxuü cad ocmaejio* - problematika motivnih mrež v zbirki ni izčrpana. Podrobneje je treba spregovoriti o funkciji in opomenjanju temeljnih elementov (*verzi, božje, ptica* in *smrt*) v kontekstu do najbolj kompleksne relacije v zbirki, ki se kaže kot odnos med *TI* in *JAZ*. Izkaže se, da so vsi naštetni elementi v tesni povezavi z elementom oz. kategorijo *ti*, da ta korelacija govori o dogajanju, ki ustvarja nekakšno fabulo zbirke. Odnos med *jaz* in *ti* vzpostavlja prav tako že večkrat citirani verz 113. pesmi *Teoü desibiü ÓOM u muxuü cad ocmasAto*. Z leve strani verz oklepa zaimek (*meoü*),²² z desne ga končuje glagolska oblika za prvo osebo ednine (*ocmaejio*). Verz moramo potemtakem razumeti kot napoved - odločitev lirskega subjekta (*jaz*), da zapusti nekoga (*ti*) oz. nekaj, kar se je v pesniški perspektivi (v perspektivi *jaz-a*) kazalo kot raj. Odločitev lirskega subjekta pripelje do kolizije, ki se kaže na etični ravni - kot nemir, kot krivda lirskega subjekta (*jaz*), da je zapustil raj (*ti*), kar napoveduje že nadaljevanje 113. pesmi (*A H moeapoM pedKocmnbim mopzyio - / Teoto /aoboeb u neotcnocmb npodav*).²¹

Odnos med *jaz* in *ti* odločilno zaznamuje osrednjo motivno mrežo. Dejansko lahko funkcijo oz. pomen zveze med elementi *verzi - smrt - ptica - božje* razumemo le v kontekstu kompleksnega odnosa *jaz - ti*, ki je razen določenih digresij tudi osrednje idejno vozlišče. Vozliščne točke v relaciji

¹⁸ Jaz pomnim samo vrt, prosojen, jesenski, nežni (121); Črna postaja cesta primorskega vrta (139); Spominjali smo se z radostjo Carskoselskih vrtov (150); Bolj belo od Smolne cerkve, / bolj skrivnostno kot bogati Letni vrt (158).

¹⁹ A nad zagorelim zlatom prestola / Se je razplamteval žarkov božji vrt (179).

²⁰ V beli raj so se razprla vratca, Magdalena sinka je vzela.

²¹ Misel lahko podkrepimo še z védenjem, da raj v krščanskem pojmovanju pomeni tudi zadnje pribežališče - torej večni dom!

²² Ko govorimo o *t̄i*, seveda govorimo o različnih sklonskih oz. pojavnih oblikah (npr. tvoj, tebe), kar je vse potrebno razumeti kot enačico osnovne forme *ti*.

²³ A jaz z blagom redkim trgujem - / Tvojo ljubezen in nežnost prodajam.

RAZPRAVE IN ČLANKI

jaz o rije mogoče predstaviti kot dva idejno zaokrožena sklopa. Prvi sklop zaznamujejo nagovori, ki so skoraj brez izjeme vsi namenjeni razmišljanju o lastni krivdi v odnosu do *ti*. Lirski *jaz* (opozoril sem, da je ženska) nedvoumno poudarja, da bo *zlemu srcu* žal za to, kar se je zgodilo, in se skuša zahvaliti *tebi* s pesmijo o pesmi - želi podariti svetu nekaj, kar je ljubezni večno: *A nmod me6n ČAazodapumb / H cMejia coeepuieHHeii, / ilo3eoAb Mne Mupy nodapumb / To, nmo Jiv6eu nenuieH-neu* (115). Ta dar svetu so *verzi* in v pesmih bo *jaz* proslavljal *ti* (*Te6n, me6n e MOUX cmuxax npouiaeAio*). Če sledimo natančno določenemu zaporedju pesmi, ugotovimo, da ponovno sledi poskusu zahvaliti se' priznanje lirskega *jaz*, da je izdala *ti* (*Tbi cnpaiiueaeuib, nmo H cjiedajia c mo6ow t. J H npedajia meča*). *Jaz* prosi za odpušcanje in poudarja, da bodo nekoč s *ti* spet zagotovo prijatelji (*Tbi Munbiu u eepnbiu, Mbi bydeM dpy3bRMu..* (139)), saj je drugo srečanje neizbežno (*M npedHyecmsyio ecmpeny emopyio, / Heii35eMHyto ecmpeny c mo6oii* (148)).

Z napovedjo ponovnega srečanja je prvi idejno-motivni sklop sklenjen. Če bi shematično prikazali razvoj 'dogajanja', potem opazimo, da so izpostavljeni tile motivi: odhod (*H ocmaento*) - krivda (*H npeda/ta me6n, cnpamna Moeii dyuie npedzpo3easi nuuib*) - stih (h npocAaejno me6n e MOUX cmuxax) - napoved ponovnega srečanja (*npedHyecmeyw ecmpeny emopyio*).

Drugi idejni sklop se pričinja s spoznanjem, da je dejansko odšel *ti* in ne *jaz*: *M nocbtnajia cmyneuu, / rde npowflAacH H c močou / HomKyda e u,apcmeo menu / Tbi yuieA, ymeuiHbiu MOU!* (150).²⁴ Odhod v *carstvo senc* moramo razumeti kot smrt *ti*.²⁵ Ta smrt ne pomeni v perspektivi lirskega *jaz*-a dokončne izgube *ti*, pomeni le prehod v drugačno bivanje, ki ga *jaz* povsem očitno opredeli. Pri tem je zanimivo in hkrati povedno, da metamorfoza pomeni spremembo *ti* v elementa *kamen* in *ptica*, ki se v zbirki pogosto vežeta z označevalcem *beli*: *saneM npumeopneuibCH mbi / To eempoM, mo KOMHCM, mo nmuu,eu* (154).²⁶ Spoznanje o metamorfozi vzbudi v lirskem *jaz* bolečino («*Mynb Mena doAbuie, ne mpoHb* - 154),²⁷ v ljubezni do *ti* skuša navezati z njim stike (drugo srečanje!): *ne c močou AU zoBopio / B ocmpoM icputce xuw,Hbix nmuu., / He e meou zA03a CMompio / c 6enbix, Mamoebuc cnpanu, (166)*.²⁸ Videti je, da je način, s katerim skuša Urški *jaz* priti v ponovni stik s *ti*, pesniško ustvarjanje

- stih (bele, brez leska strani). Navidez težko je najti argument za to le iz zgoraj navedenega verza, če pa priključimo v zavest nekatera spoznanja o tem, kako se v zbirki opomenjajo določeni elementi, je način razumljiv. Opozoril sem, da se v zbirki pridevnik *beli* veže v sintagmo *M cmuxoe MOUX 6enasi cmaH*, in če vemo, da je *jata* element, ki ga je mogoče brez pretiranega napora umestiti med označevalce, ki zaznamujejo prisotnost ptice, je zveza očitna. Med verzoma *H cmuxoe MOUX 6eAax cman* in *B ocmpoM icpuice xuw,Hbix nmuu., / He e meou Ab ZA03a CMompto c 6ejibix Mamoebix cnpaHuu*, je opazna zveza, opozarja pa na možnost, da lahko besedo *ptica* razumemo (tudi) kot metaforo za pesniško ustvarjanje. Pesem oz. *verzi* pa so po drugi strani (na kar sem že opozarjal) posrednik, ki omogoča stik s *ti*. Pojasnilo k tej misli najdemo iz druge (že omenjene) sopostavitve, ko *ti* doživlja metamorfozo zdaj v *kamen*, zdaj v *ptica* (sic!). Logične sopostavitve seveda pripeljejo k ugotovitvi, da pesem (*ptica*) ni le posrednik s *ti*, temveč postaja substitut za *ti*.

Razvojni lok drugega idejnega sklopa s tem ni sklenjen. Lirski *jaz* v prizadevanju uresničiti napoved iz prvega idejnega sklopa o ponovnem srečanju s *ti*, tudi sam doživlja metamorfozo, odide v *zeleni raj* (sic!) in se spremeni tudi sam v žival: v *veverico* oz. v *podlasico*. *Jaz* zdaj poimenuje *ti labod* (ptica!) - samo da ženinu ne bi bilo težko pričakati mrtve neveste: *Cepou 6eAKoii npbizny na OAbxy, / JIacoHKoii nyzAeou npo6ezy, / JIe6edbio mečn H cmany 3eamb, / nmo6 ne cnpaiuno 6buio Menuxy / B zoAy6oM Kpyxaiu,eMCH cney / Mepmeyio ueeecmy nodMudamb* (189).²⁹

Krčevitemu poskusu, da bi lirski *jaz* prišel v stik s *ti*, sledi ob koncu drugega idejnega sklopa in ob koncu zbirke resignacija: *Kan 6eAbiu KOMenb e zny6une KOAOČUA, / JIencum eo Mne odno eocnoMU-HAHBE, / H ne Mozy u ne xony 6opombca: / OHO - eeceAbe u OHO - cnpadanbe* (191).³⁰ Spet moramo

²⁴ In posipala sem stopnice / Kjer sem se poslavljala s teboj / In odkoder v carstvo senc / Ti si odšel, tolažnik moj!

²⁵ Element *SMRT* je eksplicite prisoten v govoru o Volhovi, ki je pri nordijskih ljudstvih izraz za prostor, kjer po smrti prebivajo ljudje. Prim. verz *M xoda Kpecmuoio mopxecmeeHHoe neme / Had BOAXOBOM, cuneiomuM ceenuio* (155).

²⁶ Zakaj se pretvarjaš / Da si zdaj veter, zdaj kamen, zdaj ptica.

²⁷ Ne muči me več / Ne dotikaj se me.

²⁸ Mar ne govorim s teboj / V ostrem kriku roparskih ptic, / Mar ne gledam v tvoje oči / Z belih, brez leska strani?

²⁹ Kot siva veverica skočim na jelšo / Kot podlasica plašna mimo zbežim, / Labod te bom začela klicati, / da bi ne strašno bilo ženinu / V modrem vrtečem se snegu / Mrtvo ljubico pričakovati /

³⁰ Kot beli kamen v globini vodnjaka / Leži v meni en spomin. / Jaz se ne morem in nočem boriti: / On - je veselje in on - je trpljenje.

RAZPRAVE IN ČLANKI

sintagmo *beli kamen* povezati z verzom, kjer je govor, da *ti* doživlja metamorfozo zdaj v *ptico*, zdaj v *kamen*. Logično je, da soseščina, v kateri se *kamen* pojavlja, omogoča, da sopostavimo *kamen* s *ti* in interpretiramo gornji verz kot misel o tem, da bo *ti* ostal v zavesti lirskega *jaz* (*e zjybyune KOAodufi*) kot spomin, ki bo po eni strani v veselje, tako kot po drugi v trpljenje. Da se v tej razlagi približujemo razjasnitvi umetniško zakodirane informacije, govori zadnja kitica iste pesmi:

H eedaio, nmo 6ozu npeepaw,anu
Jiioedu e npedMemb, ne y6ue co3HanbH,
Hmo6 eenuo MUAU dueubie nenajiu.

Tbi npeBpameH B Moe BocnoMHHamie (191 - podčrtal M.J.)³¹

Tudi zadnja pesem v zbirki (192) nedvoumno potrjuje dosedanja dognanja. Lirski *jaz* v zadnjih dveh verzih izreče stvarno posplošitev, ki ni več namenjena *ti*, saj se zdaj v verzih pojavi zaimek on: *fI K neMy enemato moAbKO necneu / M jiacKatoeb ympenHUM jynoM*.³² Izkaže se, da je pesem (pesniško ustvarjanje) edina možnost za stik z izgubljenim *ti*.

To spoznanje vrača bralca ponovno na začetek zbirke, ki je - kot sem že zapisal - posplošitvena ekspozicija v zbirko. Povsem razumljivi postanejo verzi 112. pesmi: *A KOK emanu OCHO 3a dpyzuM mepnmb, / TOK nmo cdenancn Kaxdbiu dem / TloMUHajibHbiM dneM, - / HOHOAU necnu csiazamb /.../(gl. op. 11).*

Že v uvodu razprave sem opozoril na vlogo prvega verza (113. pesmi) *Teou Senbiu ČOM U muxuu cad ocmaejuo*, ki pomeni prehod od posplošitvene na intimno-konkretno raven v lirski perspektivi pesniškega subjekta. Analiza je pokazala, da je ta verz izjemno nasičen z informacijo in ga je treba razumeti kot nekakšen moto in kot introdukcijo, ki napoveduje dogajanje v nadaljevanju ter prikrito vzpostavlja bistvena razmerja med elementi v zbirki. Tudi ponovno branje drugih verzov 113. pesm' potrdi trditev, da se v uvodu zbirke prepletajo vsi temeljni idejno-tematski sklopi. Ne le prvi verz marveč vsi stih 113. pesmi, ki jih ob prvem branju sprejemamo kot ljubezensko pesem, se ob poznavanju in upoštevanju vseh kontekstualnih navezav in povezav spreminjajo v izjemno nasičeno umetniško sporočilo, v metafizično refleksijo s številnimi avtosimboli in biblijskimi konotacijami.

Že v verzu *Teou čeAbiu ČOM u muxuu cad ocmaeAio* prihajajo v stik tisti motivi, ki tvorijo in opomenjajo s kontekstualnimi povezavami jedrno relacijo v pesniški zbirki. Ta relacija se kaže kot strukturna mreža med elementi *jaz* → *ti* → izguba raja → *krivda → *iskanje → metamorfoza (ptica, kamen) pesniško ustvarjanje → *ponovno srečanje med *jaz* in *ti* → pesem. V zbirki smo torej priča natančno organizirani strukturi, kjer ugotovimo, da je posebna pozornost posvečena poeziji (kot veznemu členu med *jaz* in *ti*) in znotraj poezije same besedi-motivu. Opazimo, da so posebej izpostavljene posamezne besede, ki tvorijo t. i. semantična polja (*jaz-ti, belina, tišina, vrt*). Pomen nastaja v sečišču kontekstualnih zvez, ki nastajajo v preseku omenjenih semantičnih polj. Posledica tega je, da se isti elementi strukturne mreže opomenjajo na različne načine in jim potemtakem ne smemo pripisovati enoznačnega pomena.³³

Analiza pokaže, da moramo že pri razpravljanju o zgodnji ustvarjalnosti Ahmatove (kamor je še možno umestiti zbirko *Bela jata*) biti pozorni na semantično vrednost besede. Prav tako ne smemo govoriti o funkciji besede samo v zvezi z organizacijo verza (npr. ko je govor o t. i. energiji izjave - *aeupzun ebipaMenua*) ali se spraševati o leksiki le tedaj, ko razpravljamo o sintaksi, kar pogosto v knjigi *AHHO AxMamoea* počne B.Ejhenbaum. Umetniška informacija v *Beli jati* že temelji na organizaciji semantične mreže, ki se z vsakim verzom pomensko širi in izgrajuje dinamično mrežo odnosov. Posebna pozornost pri tem velja besedi, vendar ne njenemu osnovnemu (leksikalnemu oz.

³¹ Jaz vem, da so bogovi spreminjali / Ljudi v predmete, ne uničujoč pri tem zavesti, / da bi večno živele prelepe bridkosti. / Ti si spremenjen v moj spomin.

³² Jaz k njemu letam le s pesmijo / In se dobrikam jutranjemu žarku.

³³ Ta mnogopomenskost besede - motiva govori prej kot o 'prekrasni jasnosti', ki jo razglaša akmeizem, o polisemantizmu, ki je značilnost simbolizma. V zvezi s tem bi bilo zanimivo odkrivati navezave ustvarjanja Ahmatove na ruski simbolizem oz. na Aleksandra Bloka ter odkrivati vzporednice z literaturo Innokentija Annenskega.

RAZPRAVE IN ČLANKI

habitualnemu) pomenu. Pomenska vrednost elementa (besede) nastaja po načelu dotikanja (сопнокочовенне) oz. asociacije po soseščini. Ta postopek, ki govori (po R. Jakobsonu)³⁴ o t. i. metoni-mičnem izražanju, pa je značilnost proznega govora. Tako ni naključje, da je v poeziji Ahmatove, ki je nastala po letu 1917, opaziti vse več značilnosti, ki govorijo o približevanju k prozi (vse izrazitejši lakonizem izraza, vse večja vloga dogajanja, fabule oz. semantično-motivnih sklopov v njej). Zbirka *Bela jata* napoveduje v evoluciji lirike Anne Ahmatove to prozaizacijo. Kaj ta prozaizacija (depoeti-zacija) pomeni v pretanjenem lirskem izrazu, je posebno vprašanje.

³⁴ Prim, njegovi razpravi *3aMeTKH o npo3e no3Ta nacreпHaиca* v *PaSoTH no no3THKe, MockBa 1987* ali *The metaphoric and métonymie poles* v knjigi *Fundamentals of language*, Gravenhage 1956.

Miha Javomik

UDK 882.09-14 Ahmatova A.

SUMMARY

THE BIRTH OF MEANING IN THE POETRY OF ANNA AHMATOVA (on the Example of the Verse Collection *A White Flight*)

In the study of the collection of verse *A White Flight* by Anna Ahmatova is presented a subtly structured network of relationships between individual (leit) motives, on the basis of which the story of the 'action' in the poetic text is being formed. The analyses of the functions of certain motives shows that the dominant features in the earlier creativity of Ahmatova are not only constructive

principles characteristic of poetry. The poetic text in the early period of the artistic creativity of Ahmatova in structured according to the typical principles of prose. The question of parameters emerges, which represent a sufficient argument to be able to speak about the prosaisation of poetry or which are a sufficient proof to count a poetic text among prose works.

Prvine znanstvene fantastike v noveli *Jona* Branka Gradišnika*

Primerjava Jonove knjige¹ in Gradišnikove novele²

Jona je bil svetopisemski prerok iz osmega stoletja pred našim štetjem. Njegova knjiga je med knjigami prerokov nekaj posebnega. Ni namreč zbirka prerokovih (Jonovih) besed, temveč je poučna in zabavna zgodba. Napisana je bila okrog leta 400 pred Kristusom.³

Jonova zgodba je naslednja. Jahve je Jona poslal v grešno mesto Ninive, da bi oznanjal sodbo. Ninivljani so bili sovražniki Izraela, zato Jona ni ubogal. Vedel je namreč, da je Jahve dober in usmiljen bog in da bo Ninivljanom prizanesel, če se bodo spokorili. Jona pri njihovi rešitvi ni hotel sodelovati, ker je sovražnikom svojega naroda želel smrt. Zato je pobegnil z ladjo. Bog pa je poslal vihar na morje in ladja je bila v nevarnosti, da se potopi. Mornarji so vrgli Jona v morje, da bi pomirili božjo jezo in se rešili. Vihar je res potihnil, Jona pa je požrla velika riba. V tej nadlogi se je Jona spomnil na Boga. Molil je k njemu in mu obljubil, da bo izpolnil vse naloge, če ga reši. Po treh dneh je riba vrgla Jona na kopno. Držal je svojo obljubo; šel je v Ninive in oznanjal sodbo. Ninivljani so se spokorili, oblekli so se v raševino in se postili. Zato se jih je Bog res usmili in svoje groznje ni izvršil. Jona je bil zaradi tega tako nesrečen, da si je želel umreti. Jahve pa mu je pojasnil, da je milostljiv in usmiljen tudi do poganov, ne le do izvoljenega ljudstva, s katerim je sklenil zavezo.

Zgodba Gradišnikovega Jona se začne s prebujanjem iz teme, iz nič. Lučke njegovega razuma so se prižgale počasi, kot bi se prebujal iz globoke nezavesti. Najprej je občutil samo mir in temo, takoj zatem pa mu je seglo v misel, da se mora nečesa spomniti in daje to zelo pomembno. To vprašanje je ostalo nepojasnjeno, pojavilo pa se je veliko novih: kdo je, kakšen je, ali ima telo, kakšen je čas... Polagoma se je spomnil svojega prejšnjega življenja, a bolj ko ga je spoznaval, bolj ga je želel pozabiti. Bil je namreč vojak, spominjal se je nasilja in neštetihi smrti. V njegovem času je vojna divjala po vsem osončju in Jona je kot mlad vojak podpisal, da ga smejo poslati v časovno vojno, spreminjat zgodovino. Vedel je, daje v novem življenju na posebnem odposlanstvu, ni pa se mogel spomniti, kdo ga je poslal in čemu. Na lepem so mu začeli stiskati telo — šele v bolečini se ga je v celoti zavedel — krči in začelo se je rojstvo. Jona je bil otrok, ki je zdaj prihajal na svet. Ko se je rodil, je slišal nemščino, videl moža z brki, koledar na steni, potem pa gaje zagrnila pozaba in iz spomina mu je ušlo vse, do česar se je dokopal v dolgih mesecih osamljenosti. Dojenček je zajokal.

* Novela Jona je izšla v prvi zbirki Gradišnikove kratke proze Čas leta 1977. Beseda Jona se pojavi samo v naslovu in nas spomni na svetopisemskega preroka Jona, zato sem Jonovo knjigo upoštevala pri interpretaciji novele.

¹ Prerok Jona, *Sveto pismo stare in nove zaveze* (Ljubljana: Britanska biblična družba, 1989; dalje: Sveto pismo), str. 862-863.

² Branko Gradišnik, *Jona, Čas* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1977), str. 47.

³ *Biblični leksikon* (Celje: Mohorjeva družba, 1984; dalje: Biblični leksikon), str. 362.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Kdo je Gradišnikov Jona? Ko se jerodil, je slišal prerokovati zdravnika, češ da bo minister. Zdravnik je govoril v nemščini, jeziku, ki je v Jonovem prejšnjem življenju veljal za izumrlega. Datum na koledarju je kazal 20. april 1889 — to je dan Hitlerjevega rojstva. Jona je torej Adolf Hitler.

Oba Jona, preroka in vojaka, družijo podobna usoda. Oba sta bila na posebnem odposlanstvu, oba sta imela dve življenji (Bog je dal preroku še eno življenje, ko ga je rešil iz ribjega trebuha), oba sta bila nacionalista, Jona prerok židovski, Jona vojak pa nemški.

Oba Jona - en mož

Nekatera znamenja kažejo, da si Jona nista samo podobna, ampak da sta en mož, ki sizifovsko doživlja vedno isto usodo.

Na to opozarjajo spomini in razmišljanja Gradišnikovega Jona. Ko je razmišljal, kaj pomeni drhtenje in mehka temina, ki ju je edina čutil iz zunanjega sveta, mu je prišla na misel primerjava, da je tako kot v trebuhu neznanske živali. Zelo nenevadno je, da človek pomisli na kaj takega, ker običajno nismo pojedeni in ne razmišljamo o tem, kako je v živalskih trebuhih. Jona pa je imel to izkušnjo, čeprav pred približno 2700 leti.

Jona se je spominjal tudi ljudi, ki so v brezglavem strahu bežali pred nečim, česar on ni mogel videti. Ta spomin bi lahko bil iz prihodnosti — iz njegovega vojaškega življenja, ali pa iz preteklosti, iz preroških dni. Takrat je oznanjal sodbo, torej je moral imeti jasno predstavo o katastrofah, ki so si jih ljudje takrat razlagali kot posledico božje jeze.

Tik pred rojstvom pa je Jona doživel razsvetljenje. Pred seboj je videl ves svet. Svet je bil bolečina. Vojna je bila po vsem osončju. Ljudje so umirali v vseh različicah, vsak je preživel tisočero smrti. Ni bil samo en svet, ki je doživljal grozo, bilo jih je nešteto.

Vojna je trajala ves čas. Atlantida je neštetokrat propadla, neštetokrat zrasla iz mojiča. Dinozavri so spet teptali zemeljsko obličje. Ognjeniki, Hanibal, ki zavzame Rim. Robespierre, ki vedno znova giljotinira Dantona. Kolumb odkrije Ameriko, kdaj drugič ga kralj zavrne ali pa se njegova ladja potopi sredi Atlantika, navrtana od neznane roke... Svet se je nenehno oblikoval... In kaj bo spremenil on? Kam gre? V kateri čas, na katero izmed možnih Zemelj? Kakšen je ukaz, zapisan v njegovo DNA? (str. 47)

Zemelj je torej nešteto, zgodovina se ponavlja in vsakdo doživlja svojo usodo neštetokrat. Tako tudi Jona. V osnovnih črtah je njegova usoda vedno enaka, različne so samo zgodovinske okoliščine.

Drugačen pogled na nacizem

Jona prerok v svojem "prvem življenju" (preden ga je požrla riba) ni hotel rešiti smrti sovražnikov svojega naroda. Kaj natanko je počel Jona vojak v svojem prejšnjem življenju, ni jasno. Spominjal se je nasilja, posilstev, mučenja. Prav tako nam ni znan širši kontekst vojne. Vemo samo, da sta se nasprotni sili bojevali na smrt, dokler bi ne bila ena izmed njiju dokončno poražena.

Povezavo med prerokovim in vojakovim prvim življenjem lahko najdemo tako, da sklepamo na podlagi njunih drugih življenj. V drugem življenju je prerok postal na neki način Ninivljan, namreč njihov dobrotnik in rešitelj. Vojak pa je v drugem življenju postal Nemec. Oboji, Asirci in Nemci, so Žide ogrožali. Asirci so si v Jonovem času za približno dvesto let podjarmili Izrael in druga kraljestva v Siriji in Palestini. Plenili so domove in mesta, nepokorne ljudi pa vodili v sužnost. Židje so si to nesrečo — tako kakor vse druge — razlagali kot božjo kazen za svoje grehe, kot kazen za odmik od prave vere in izpolnjevanja zaveze. Asirce so imeli za božji bič, ki je kaznoval izvoljeno ljudstvo, ker je zašlo s prave poti⁴. Podoben odnos so imeli Židje do nacizma v drugi svetovni vojni in tudi zato so tako vdano odhajali v smrt.

Bog je torej uporabljal druge narode, da je svoje ljudstvo s kaznijo preusmeril in spet približal svojemu načrtu. Asirce in Nemce pa je kasneje, ko je bil njegov načrt dosežen, hudo kaznoval za

⁴ Alan Millard, Asirska grožnja, v: *Svetopisemski vodnik* (Koper: Ognjišče, 1984; dalje: *Svetopisemski vodnik*), str. 395.

RAZPRAVE IN ČLANKI

njihovo okrutnost. Asirce so napadli Babilonci, jih pregnali z zasedenih ozemelj, Ninive pa do tal razdrli. Kdaj kasneje bomo izvedeli, kaj se bo zgodilo z Nemci — vojak se je spominjal, da je v njegovem prejšnjem življenju nemščina veljala za izumrli jezik (to je bilo v tretjem tisočletju). Lahko si predstavljamo, da je to veljalo tudi za nemški narod, ker se zdi nemogoče, da bi se tako velik narod ohranil, jezik pa kar opustil ali ga zamenjal z drugim. Bog bo torej kaznoval tudi Nemce.

Zdaj se lahko vprašamo, zakaj je Gradišnik posla svojega Jona v preteklost. Morda je odgovor ta, da je hotel ponoviti prerokovo zgodbo in dogajanje ob njej v celoti. Pomembna stvar v prerokovi zgodbi je bila, da so bili Asirci za svojo okrutnost kaznovani, čeprav šele po prerokovi smrti. Jona vojak se iz prihodnosti spominja, da se je Nemcem godilo enako, vsaj namig je takšen. To dogajanje je Gradišnik lahko postavil samo v prihodnost.

Zakaj ni postavil v prihodnost celotnega dogajanja? Zato, da je lahko preroka Jona primerjal s Hitlerjem. Bralec, ki na koncu novele razvozla uganko, kdo je novorojenček, ki "bo še za ministra", dobi s tem informacijo, ki obarva novelo čisto drugače. To ni več nekoliko eksotično besedilo o reinkarnaciji, o hkratnem obstajanju vzporednih svetov in o času, ki ne teče vedno "od prej k zdaj", kakor je upal Jona. Če poznamo ozadje, novela vse te pomene ohrani, hkrati pa jih naveže na konkretne zgodovinske okoliščine, osebe in dogodke. Ti so s tem interpretirani drugače, kot smo o njih vajeni razmišljati Evropejci. Novela gleda nanje s časovne razdalje, s stališča večnosti — enako blizu ji je daljna preteklost, prihodnost in sedanjost. Temu je dodana še ideja o reinkarnaciji in teorija o vzporednih svetovih — to je za bralca, ki je vaje pozitivističnih miselnih vzorcev, zelo nenavadno.

Nauk o reinkarnaciji pravi, da človekova duša ni odvisna od življenja fizičnega telesa in se lahko po njegovi smrti naseli v drugo telo. Ko fizično telo umre, se duša od njega odtegne in iz sveta grobe materije preide v svet luči. Tu se spet zave svoje prave narave — med inkamacijo jo namreč zakriva tančica neznanja, zato ne pozna svoje prave narave. V svetu luči duša premisli o izkušnjah iz preteklega življenja in po potrebi načrtuje novo inkamacijo. V zarodek se spusti, ko je ta star približno štiri mesece.⁵ To je zelo poenostavljen izvleček nauka o reinkarnaciji, ki brez širšega filozofskega konteksta morda zveni nesmiselno, vendar bo zadostoval za naše potrebe, za primerjavo z novelo.

V Gradišnikovi noveli poteka reinkamacija drugače. Po vojakovi smrti se je njegova duša zavedela šele, ko se je znašla v novem telesu. Prej je bila kot nezavestna. Kaže, da za dejavno življenje nujno potrebuje fizično telo. Šele v telesu je bivši vojak začel razmišljati o sebi, o svojem prejšnjem življenju, na novo si je ustvaril moralno, spoznal je celo, kaj je prav in kaj ne. Vedel je, da mu ta moč razsojanja ne bo ostala, in zaskrbljen se je spraševal, komu je poslan in s kakšno nalogo. Pozabljen je ga je zajelo po rojstvu.

Faze reinkamacije so v noveli ohranjene. Razlika je le ta, daje tu življenje duše vezano na fizično telo. Posledica tega je, da duša svojega življenja ne načrtuje sama — po nauku o reinkarnaciji se namreč odloči, če in kdaj se bo inkamirala, ter si izbere tudi okoliščine svojega prihodnjega življenja (tako da si izbere ustrezen zarodek). Gradišnik je v noveli to prikrojil po svoje, ker Jonova duša ni bila svobodna, vodili so jo drugi. Jona je kot vojak podpisal, da ga lahko pošljejo v časovno vojno, in tako so ga poslali v neki drug čas in prostor, ne da bi sam kaj vplival na to.

To se sklada s prerokovo zgodbo. Prerok je dobil nalogo od Boga in bi jo moral izpolniti ne glede na svojo voljo. Ko se je uprl, je bil kaznovan in rešen šele, ko je bil spet pripravljen ubogati. Niti prerok niti vojak torej nista bila svobodna, oba sta sledila naročilu. Zato je Gradišnik Jonov o dušo poslal takoj v telo, tako daje jasno, da med inkamacijama ni imela svojega življenja in ni odločala sama o svoji prihodnji utelesitvi.

Stara zaveza ni poznala ideje o reinkarnaciji. Ko govorim o tem, da je Bog dal preroku še eno življenje, ko ga je rešil iz ribjega trebuha, tega ne smemo razumeti kot prisposodbo zareinkamacijo.

⁵ Primož Škobeme, Luč prastare modrosti, *Skripta za slušatelje prvega letnika Duhovne Univerze* (Ljubljana: Center duhovno kulturo, 1991), str. 114-120.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Stara zaveza ni poznala dualizma med telesom in dušo, smrt in vstajenje sta zajemala celega človeka.⁶

Prvine znanstvene fantastike

Motivi znanstvene fantastike v noveli so: vesoljski poleti, potovanje skozi čas in vojna v vesolju.

Vesoljsko potovanje je prvi Jonov spomin na prejšnje življenje:

Nekaj se je sprožilo. Vzorci so izginili in pred sabo je zagledal podobo, ki ni mogla biti drugega kot spomin — čm prostor, neskončno tih in posejan s svetlimi točkami. Zanje je takoj vedel, da so zvezde, in iz njihovega položaja je spoznal, kje je; videl je sosesko Aldebarana, Betelgeze in Oriona, videl je tranzit Jupitrovih lun in sebe, kako plava po tej temoti, obsijan od sonca, privezan na ladjo kot s popkovino, in hkrati je vedel, da je mrtev. (str. 43)

Poletov v vesolje se je spominjal tudi kasneje in niso se mu zdeli nič posebnega:

Začel si je ustvajati moralo. Z natančnostjo, kolikor je je premogla njegova tolikokrat ustavljena pamet, se je odločal za eno proti drugemu ... vse od začetka... mačka ... sosed... palica ... beg iz mesta ... materin obraz ... mučenje v kleti (je bilo mogoče, da so to pravi spomini, da je on tisti, ki pošilja elektriko skozi ude te prikazni?) .. vesolje ... objem ... še en objem ... objemi z raznimi ženskami, majhni poleti v vesolje, majhne smrti... posilstvo... ogenj. (str. 45)

Jona je osupnilo samo nasilje, ki ga je povzročal v svojem prejšnjem življenju. Pri vesoljskih poletih se ni ustavil, to pomeni, da se mu ne zdijo nič posebnega. Takšen odnos do vesoljskih poletov je običajen samo v znanstveni fantastiki.

Drugi motiv znanstvene fantastike v noveli je potovanje skozi čas, tretji pa "vojna zvezd". Oba sta samo omenjena:

Kdo je bil? Mrtev vojak, poslan v čas. Plulje proti njegovemu toku, toku, ki je bil preobčutljiv, da bi ga smelo vznemiriti kaj večjega od drobne molekule. Krči so postajali čedalje hujši. Nestabilnost časa. Zdaj je bil dan, potem spet noč. Stal je med življenjem in smrtjo, na ozkem pragu, in mahoma videl vse pred sabo: svet je bil vojna. In tista klet in nešteta posilstva in ogenj. Vse je bilo bolečina. Zgodovina je bila vojna, ki je segala tako v prostor kot v čas. Dve nasprotni sili sta se bojevali na smrt, dokler bi ne bila ena izmed njiju dokončno poražena. Vojna se je v njegovem pasu raztezala po vsem Osončju; zdaj se je spominjal krajev, po katerih je sejal smrt. Kdaj je zadelo njega? Ni vedel; konec je moral biti nepričakovan; spominjal pa se je časa, ko je kot mladenič stopil v vojsko in podpisal, da ga lahko pošljejo tudi v časovno vojno ... Spreminjat zgodovino ... Spodkopavat sovražnika v preteklosti... (str. 46-47)

Dva načina branja novele

Novelo lahko beremo na dva načina. Od tega, na kateri način jo beremo, je odvisno, kolikšno težo imajo znanstvenofantastične prvine. Lahko je beremo kot zaprto besedilo in ne upoštevamo drugih besedil in informacij, na katere namiguje novela (z naslovom, datumom Jonovega rojstva in podobno). Če pa namige in širši kontekst upoštevamo, dobimo s tem toliko novih informacij, da novelo beremo in razumemo čisto drugače.

O dveh načinih branja govorim zato, ker so namigi na druga besedila in zgodovinske okoliščine skopi in bralcu niso očitni na prvi pogled. Velika verjetnost je, da običajni bralec, ki enkrat prebere besedilo in se ne ustavlja dolgo pri njem, teh namigov ne razbere. Na primer, edini znak, ki kaže na Hitlerja, je datum Jonovega rojstva. Le malo verjetno je, da bo bralec to povezal, ker Hitlerjev rojstni dan ni splošno znan. Vednost, da je glavna oseba v noveli Hitler, pa je za branje odločilna, ker je to izredno močna informacija.

Najmočnejših podatkov torej v noveli ni. Poiskati jih moramo drugje, poti do njih pa so zabrisane. Zato je realno govoriti o različnih branjih. Temu v prid govori tudi to, da noben od recenzentov zbirke Čas ni opazil skritih pomenov. Res je, da se niso posvečali interpretaciji posameznih besedil,

⁶ Biblični leksikon (geslo duša), str. 259.

RAZPRAVE IN ČLANKI

pač pa so predstavljali zbirko. Novelo Jona so omenjali samo z nekaj stavki. Aravno to kaže, da so jo brali tako kot večina bralcev. Denis Poniž pravi, da sta se v Joni srečala dva svetova in dva časa v eni osebi;⁷ Tomo Rebolj pa, daje to novela o reinkarnaciji.⁸ Samo Metka Kordigel je v doktorski disertaciji omenila, da je datum Jonovega rojstva Hitlerjev rojstni dan.⁹

Pri obeh načinih branja je novela izredno zanimiva. Preseneča z nenavadno temo, s stališči, ki jih nismo vajeni, in s posebnim načinom pripovedovanja.

Prvi način branja

Prvi način je, da pri branju novele ne upoštevamo drugih besedil in zgodovinskih okoliščin, na katere novela namiguje. Pri takem branju so znanstvenofantastične prvine edine konkretne informacije o literarni osebi.

Jona se je iz svojega prejšnjega življenja spominjal vesoljskega poleta, vojne v osončju in možnosti potovanja skozi čas. Vse to je v noveli, kot smo videli, samo omenjeno. Ne vemo, kakšna je bila vojna, zakaj je prišlo do nje, kdo se je boril in kako. Tudi ne vemo, kako je Jona potoval skozi čas. Vemo samo, da se je v preteklost rodil; kako je to potekalo in kaj se je dogajalo od njegove smrti v prejšnjem življenju do rojstva v novem času, pa novela ne pove. Nikjer ne beremo o kakih časovnih strojih, gravitacijskih vrtincih in podobno, o čemer bi se razpisala trivialna znanstvena fantastika.

Težišče novele je izrazito na Jonovem razmišljanju in doživljanju novega položaja. Če bi bilo to vse, kar bi hotel Gradišnik povedati, ne bi bilo potrebno ozadje, informacije o Jonovem prejšnjem življenju bi bile odveč. Pri površinskem načinu branja delujejo znanstvenofantastične prvine kot zanimivost, kot poseben sklop pomenov, ki je prvemu dodan, ni pa nujno potreben. Pri takem branju bi se vse bistvene sestavine novele ohranile, če bi Jona prišel iz preteklosti ali pa iz prihodnosti brez znanstvenofantastičnih okraskov — brez vesoljskih poletov, potovanja skozi čas in vojne v osončju. Znanstvenofantastične prvine so s tega vidika res samo dodatek, ki novelo popestri z nasprotjem med staro idejo o reinkarnaciji, ki je običajno povezana z vzhodnimi religijami in filozofijami, in med stehinizirano in robotizirano znanstvenofantastično prihodnostjo.

Drugi način branja

Mi smo brali novelo drugače—upoštevali smo namige na druga besedila in zgodovinske okoliščine. Ugotovili smo, da je Gradišnik Jona pripeljal iz prihodnosti zato, ker je hotel ohraniti celotno konstelacijo prerokove zgodbe. Tudi kaznovanje naroda, ki je služil za "božji bič".

Prihodnost je torej potrebna zaradi zgodbe. Podobna pa mora biti razmeram v Izraelu v osmem stoletju pred Kristusom. Potreben je boj za prevlado, in Gradišnik se je odločil za drastično varianto — za vojno v osončju. V primerjavi z asirsko okupacijo je to močno stopnjevano: Asirci kot okupatorji namreč niso bili okrutni. V mestih, ki se jim niso upirala, so samo pobirali davek, ljudi pa so pustili na miru. Nasilni so bili do upornih mest.¹⁰ Velika razlika je med takim nasiljem in med vojno zvezd v Gradišnikovi noveli. Takih razlik najdemo v noveli več. Tendencia je, da se stvari dogajajo po istem vzorcu, so pa čedalje hujše.

To vidimo tudi, če primerjamo dejanje preroka Jona in Hitlerja. Prerok je svojemu ljudstvu škodil pasivno. Njegova krivda je bila ta, da je rešil smrti sovražnike Izraela, s tem pa je seveda posredno preprečil osvoboditev svojega ljudstva. Hitler pa je Žide fizično iztrebljal. Še en primer stopnjevanja

⁷ Denis Poniž, Pitanja povodom nove proze, *Izraz* 22 (1978), št 3, str. 330.

⁸ Tomo Rebolj, Branko Gradišnik, *Čas*, 20003, (1978), št. 10, str. 111.

⁹ Metka Kordigel, *Recepcija slovenske znanstvenofantastične literature*, Doktorska disertacija (Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Ljubljana, 1991), str. 177.

¹⁰ Svetopisemski vodnik, str. 395.

RAZPRAVE IN ČLANKI

je občutje Jona in Hitlerja po storjenih dejanjih. Jona si je želel smrti in je prosil Boga zanjo (ta mu seveda ni ugodil), Hitler pa se je ubil sam.

Morda bi našli še kakšen primer, a je to kar dovolj za sklep, da se v svetu Gradišnikove novele zgodovina ponavlja, vendar na vse hujši način. Ta ugotovitev je pomembna za razmišljanje o vlogi znanstvenofantastičnih prvin v besedilu.

Z upoštevanjem tega sklepa postane razumljivo, zakaj je v noveli vojna po vsem osončju. Vojna zvezd je splošno znan kliše znanstvene fantastike. Z njim se je Gradišnik izognil opisovanju prihodnosti. Ni se mu bilo treba izmišljevatih novih situacij, samo omenil je vojno v osončju in v zavesti bralca se je že izoblikovala podoba. To je pomembno predvsem zaradi prvega, površinskega načina branja novele. Pri takem branju bi bil vsak konkretniji položaj moteč. Kot smo videli, bi že skope opombe o Jonovem življenju, ki so v noveli, lahko manjkale. Te sicer niso odveč, motilo pa bi, ko bi namesto splošnih opomb novela govorila o propadu Nemčije ali kaj podobnega — to bi bilo pri površinskem branju čisto nerazumljivo. Vojna zvezd je rešitev, ki odlično izpolni oba pogoja, namreč veliko razsežnost pojava, kar se sklada s splošno tendenco stopnjevanja, in splošnost, ki je potrebna zaradi površinskega branja novele.

Ker je Gradišnik v noveli že uporabil znanstvenofantastični motiv vojne zvezd, je naravno, da je uporabil še nekaj drugih motivov tega žanra. Zelo domiselno je cepil časovno potovanje na idejo o reinkarnaciji, vesoljski poleti pa naravno sodijo v to povezavo.

Sklep

Pomemben del novele Jona se dogaja v prihodnosti. Gradišnik je vnesel vanjo nekaj motivov znanstvene fantastike, ker je to edina zvrst književnosti, ki govori izrecno o prihodnosti. Bralcem so motivi znanstvene fantastike znani iz literature ali pa iz filmov. Poleg tega so zelo specifični, saj jih ni v nobeni drugi zvrsti književnosti, tako da se pri bralcu, ko v besedilu odkrije tako prvine, ustvari celotna podoba sveta, kot je običaj pri tej zvrsti.

To se zgodi, ko bralec novele Jona naleti na informacijo o vesoljskih poletih. Takoj ve, da gre za prihodnost, in ve, da je človeštvo v tej prihodnosti že toliko napredovalo, da poleti v vesolje niso niti prenevarni niti predragi — novela jih ima za povsem običajno stvar. Potovanje v času ima podobno vlogo. Poglejmo si še motiv vojne v osončju. Ko se bralec sreča s tem motivom, se takoj spomni na vesoljske vojne, na čudežna orožja, tirane, ki obvladujejo cele svetove in podobno. S tem motivom je Gradišnik na najkrajši način bralcu naslikal prihodnost, ta pa si na podlagi nekaj informacij s stereotipi dopolni, kar manjka. Kratka predstavitev prihodnosti je pomembna predvsem zaradi površinskega načina branja, ki je pri večini bralcev najverjetnejši.

Marjeta Lubej-Longyka

UDK 886.3 Gradišnik B. 7 Jona .06

SUMMARY

ELEMENTS OF SCIENCE-FICTION IN THE NOVELETTE *JONA* BY BRANKO GRADIŠNIK

Branko Gradišnik writes artistic literature and introduces in it the elements of trivial genres. The article answers the question in what way he incorporated the elements

of science fiction into the novelette/ona and what effects he achieved by them.

Slovnična zgradba in vloga stavkov s pomensko podstavo *SZ1 biti SZ2* *

^Predmet razčlenbe bosta slovnična zgradba in pragmatična vloga stavkov, ki imajo v podstavi dve samostalniški besedni zvezi, *SZ1*, *SZ2*, ter pomožni glagol *biti*, v površinski zgradbi pa prevzame ena od samostalniških zvez vlogo osebka, druga pa povedkovega določila.

V Toporišičevi Slovenski slovnici SS (1984) so ti stavki obravnavani zelo na kratko, kar ustvarja vtis, da gre za razmeroma nepomembno in v govoru neštevilno kategorijo stavkov, vendar to ne ustreza dejanskosti. To so stavki, s katerimi se vzpostavi prva vez med nejezikovno dejanskostjo in pomensko-poimenovalnim sistemom jezika: "Kaj je to?" vprašujejo otroci odrasle, pri čemer kazalni zaimsek *to* (deiktični izraz) kaže na referenco. V odgovoru dobijo poimenovanje ustreznega pojava: (*To je*) *muca, kuia, skodelica*. Toda tovrstni stavčni vzorci tudi kasneje ohranjajo pomembno vlogo, in sicer v vseh funkcijskih zvrsteh. V znanstvenem besedilu opazljivko istovetimo s pojmovno kategorijo (*Ta beseda ali beseda mama je samostalnik*), v umetnostnem besedilu so s tem stavkom izraženi metaforični pomenski preskoki (*življenje (je) ječa, čas (je) v nji rabelj hudi*), v vsakdanjem, zlasti političnem govoru, pa so sredstvo za izražanje stališč (*Nemiri na Kosovu so izraz separatističnih teženj*). Vsekakor lahko ugotovimo, da je razmeroma skromna pozornost, ki jo tem stavkom posveča SS 1984, neskladna s pogostnostjo njihove rabe in z njihovo vlogo v vseh funkcijskih zvrsteh.

Kako te stavke opisuje Slovenska slovnica 1984?

Tipološko so ti stavki uvrščeni med dvodelne glagolske stavke, povedek pa je sestavljen iz povedkovega določila in enega izmed pomožnih glagolov: "P o v e d k o v o d o l o č i l o je tak nesamostojni stavčni člen, ki se rabi ob pomensko nepopolnih glagolih stanja in poteka, npr. ob *biti*, *imeti*, *postati* (...).

Povedkovo določilo je torej del povedkove fraze: glagol ob njem se imenuje vez ali kopula" (J. Toporišič, 1984:464). Oblikovno je povedek teh stavkov opredeljen tako: "Osebna glagolska oblika je samo tako imenovana povedkova v e z (njena naloga je, da kaže čas, naklon, način, osebo in število, eventualno še spol in sklon), predmetnopomenski del povedka pa je ali pridevniška ali samostalniška fraza (...), (n.d.: 481). Obliko za osebo, število, spol in sklon dobi povedek ali od ustreznih lastnosti osebka (...), (n.d.: 483). Glede na p o l o ž a j v s t a v k u je osebek, kot že nakazano, stavčni člen, ki povedku določa osebo (...), število, spol in celo sklon (če je povedek tak, da ga lahko izraža). Osebek torej zahteva ujemanje povedka, tj. od povedka zahteva, da odraža tiste lastnosti, ki jih ima kot samostalnik ali samostalniško zložena fraza" (n.d.: 477).

* Kratica SZ pomeni v naslovu in članku zmeraj *samostalnika besedna zveza*.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Slovenska slovnica 1984 pa ugotavlja že tudi odmike od splošnega pravila: "Navadno osebek nima vpliva na obliko povedka, če je v povedkovem določilu samostalnik v množini ali dvojini, v takem primeru je namreč vez kljub edninskemu osebk v množini ali dvojini: *To mesto s o Brežice. — To s o vrata, in to s o okna*" (478). Ti zgledi glede izbire stavčnega osebka nikakor niso sporni, to pa ne velja za naslednji zgled: *Starši s t a oče in mati*. Ali bi jezikovni čut naravnega govorca potrdil, da je stavčni osebek beseda *starši* in ne *oče in mati*!

Domnevam, da bi naravni govorec slovenskega jezika, neobremenjen s slovničnimi pravili, tvoril stavek *Starši so oče in mati*, kar pomeni, da je beseda *starši* povedkovo določilo in ne osebek. Vprašanje ni zanemarljivo, saj je razločevanje med referenco, ki jo zaznamuje osebek, in predikacijo, ki referenci prisoja lastnost, s stališča spoznavnih vlog jezika zelo pomembno. Poleg tega pa so zgledi, ki se ne podrejajo obćim pravilom o ujemanju povedka z osebkom, teoretično izzivalni.

Postavimo si vprašanje, ali je tipološka razvrstitev teh stavkov ustrezna in slovnični opis tako zadovoljiv, da omogoča stavčno analizo, tj. določanje stavčnih členov in skladenjskih razmerij, ki jih povezujejo v strukturno stavčno celoto.

Srečanje s problemom

Prvič sem postala na te stavke pozorna, ko učenka sedmega razreda osnovne šole pri kontrolni nalogi ni soglašala z učiteljico. V stavku

(I) *Največji problem Ljubljane je avtobusna postaja*

je učiteljica za stavčni osebek izbrala SZ *največji problem Ljubljane*, učenka pa *avtobusna postaja*. Prevladal je argument verjetja v učiteljico, sama pa sem odkrila pomanjkljivo opisan slovnični pojav. Na podlagi slovničnega opisa se namreč do odgovora ni bilo mogoče dokopati, saj sta obe ZS v imenovalniku, pravilo o ujemanju osebka s povedkom pa tudi odpove, saj sedanji povednik pomožnika *biti/je* ne izraža razlike v spolu, razlike v številu pa ni. Ugotovila pa sem, da se ujemanalno pravilo aktualizira v pretekliku, kar omogoča dve skladenjski rešitvi:

(li) *Največji problem Ljubljane je bil avtobusna postaja*.

(lii) *Največji problem Ljubljane je bila avtobusna postaja*.

Če osebek določa obliko povedka, potem je v stavku (li) osebek *največji problem Ljubljane*, v stavku (lii) *avtobusna postaja*. Če sta obe rešitvi mogoči, se postavlja vprašanje, kakšno pomensko razliko izraža nastala oblikovna razlika.

Postavila sem podmeno, da je izbira osebka odvisna od členitve po aktualnosti, od izbire izhodišča kot znanega podatka in jedra sporočila kot novega podatka. Če govorim o problemih, ki jih ima Ljubljana, z avtobusno postajo identificiram enega izmed njih. Lahko pa govorim o avtobusni postaji in ji prisodim potezo problematičnosti. Podmeno sem preizkusila empirično. Petdeset poskusnih oseb (34 dijakov 4. letnika srednje naravoslovne šole in 16 študentk četrtega letnika slovenistike) je določalo stavčne člene v stavkih s spremenjenim besednim redom. Potrdilo se je, da je izbira osebka odvisna od besednega reda. Za osebek so v pomembno večjem številu izbirali SZ na začetku stavka. Poleg tega so imeli pri določanju stavčnih členov velike težave (O. Kunst Gnamuš, 1989/90). O izsledkih te raziskave sem seveda dvomila, saj so slovnična pravila pri opisu teh stavkov zelo nepopolna in pravilnosti rešitve ni mogoče dokazati. Ugotovila pa sem zanimiv pojav: če sta SZ v vlogi osebka in povedkovega določila različnega spola, se ujemanalno pravilo izrazi v pretekliku, ne pa tudi v sedanjiku in prihodnjiku glagola *biti*. To pomeni, da imajo v sedanjiku in prihodnjiku ti stavki manjšo pomenskorazlikovalno vrednost kot v pretekliku. Ta poteza bi kazala biti pomembno povezana z vlogo teh stavkov, za katere bomo videli, da so pogosto resničnostno nedoločljivi, zato resničnosti ne prikazujejo, temveč izražajo stališča do nje — so oblikovalci duševnih prostorov (Fauconnier, 1985).

RAZPRAVE IN ČLANKI

Drugič sem postala na te stavke pozorna, ko sem v Delu prebrala:

(2) *Moja največja ljubezen je bila organizacijske vede.*

Jezikovni čut mi je govoril, daje stavek slovnično napačen in bi se moral glasiti:

(2i) *Moja največja ljubezen so bile organizacijske vede.*

Predpostavljala sem, daje to edina mogoča izrazna realizacija stavka in je neodvisna od besednega reda. Toda kako to dokazati? Moja podmena, daje v stavku kršen jezikovni čut naravnega govorca, se je potrdila. Vendar o tem kasneje. Bralca naj opozorim, da zgled ni zanimiv samo zaradi kršitve slovničnega pravila, postavlja se tudi vprašanje, katera besedna zveza je osebek in katera povedkovo določilo.

Težave so imeli tudi lektorji oz. profesorji slovenščine. Stavek, ki ga je napisal učenec osmega razreda osnovne šole, je učiteljica slovenščine popravila, češ da krši pravilo o ujemanju:

(3) *Knjiga je moj največji prijatelj.*

Po njeni presoji bi se stavek moral glasiti

(3i) *Knjiga je moja največja prijateljica,*

čeprav prizadeti učenec očitno ni imel prijateljic, temveč samo prijatelje. Pravilo o ujemanju res velja v stavkih, v katerih je povedkovo določilo pridevniška besedna zveza, npr. *knjiga je nova, svinčnik je nov, radirke so nove*. Toda ali velja to pravilo tudi v primeru, če je povedkovo določilo SZ? Ujemanje srečamo vselej, kadar imamo na izbiro samostalnike moškega in ženskega spola, npr. *Monika je učiteljica, Jure je učitelj*, vendar spoštovanje tega pravila ni obvezno. Navedemo lahko številne zglede, začenši s Prešernovim verzom *Življenje (je) ječa*, drugi zglede pa so še: *Peter je baraba, teslo; matematika je problem; Igor je njena prva ljubezen; prostor sožitja je oživljanje duha besede v telo dejanja; čustvena struktura tega besedila je evforičen pogled v ekstazo rojstva; spoznavna podstava besedila je avtorjev uvid v delovanje sveta*.

Čim bolj se od čutnih referenc prestavljamo v pojmovni svet, tem bolj se zahteva po ujemanju v spolu pa tudi v številu izgublja. To pravilo je videti zlasti pomembno takrat, ko govorimo o pojavih z naravnim spolom.

Končno sem opazila zadrego naravnega govorca, ko je tvoril naslednji stavek:

(4) *Mostar je bil/je bilo lepo mesto.*

Začeti stavek je prekinil in ga začel znova, pri tem je spremenil ujemanjsko pravilo. Ujemanje s SZ *Mostar je* zamenjal z ujemanjem s SZ *mesto*. Tako sta se spet pojavili dve mogoči stavčni realizaciji:

(4i) *Mostar je bil lepo mesto.*

(4ii) *Mostar je bilo lepo mesto.*

Skladenjska zgradba stavkov s podstavo SZ1 biti SZ2

Težav je bilo zadosti naravni stavčnoočlenski razčlenjevanja kot tudi naravni tvorbe, da se je bilo smiselno lotiti empiričnega raziskovanja, saj si s skladenjskim opisom teh stavkov v SS nisem mogla dosti pomagati. Problem me ni vznemirjal toliko s stališča slovnične pravilnosti ali skladenjskega razčlenjevanja, temveč s pomenskega in funkcijskega stališča. Kaj se skriva za na videz preprosto in nepomembno kategorijo stavkov, ki se izmika slovničnemu opisu in je slovnično pogosto dvoumna?

Kaj pravzaprav ti stavki pomenijo in kaj je njihova referenca?

Na to vprašanje je razmeroma lahko odgovoriti, če je v podstavi stavka polnopomenski glagol, katerega nastajanje vodijo dvojna pravila, pravila vodenja (government) in pravila navezovanja (binding). Če vzamemo za jedro oz. glavo (head) stavka polnopomenski glagol *ustreliti*, potem ta

RAZPRAVE IN ČLANKI

glagol določi pomen in število udeležencev (globinskih sklonov oz. vlog *theta*), tj. vršilca in prizadeto. V površinski sestavi pa urejajo razmerja med sestavinami stavka pravila o ujemanju ter navezovanju (binding). Poleg teh pravil je treba predpostaviti še pretvorbe oz. premična pravila (move a), ki udeležence premeščajo s prvotnih na drugotna mesta. Tako lahko dobimo dve mogoči realizaciji: *x je ustrelil zajca* ali *zajec je bil ustreljen od x*.

S temi pravili pa ni mogoče opisati skladijske sestave stavkov *SZI biti SZ2*, ki imajo v podstavi dve samostalniški zvezi, ki druga druge ne vodita. Na kakšnem pomenskem temelju sta postavljeni v skladijsko razmerje, izraženo z vezjo? Kako so uresničena ujemalna razmerja med vezjo in SZ? Ali so ti stavki simetrični, tj., ali obliko pomožnega glagola lahko določata obe SZ, odvisno od členitve po aktualnosti, ali so ti stavki asimetrični in je mogoče za stavčni osebek izbrati le eno izmed SZ? Katero?

V Hallidayevi funkcijski slovnici (1985) je podan poskus pomenske razvrstitve teh stavkov. Halliday tej teoriji stavkov posveti veliko pozornost. V poglavju *Stavek kot predstavitev* loči tri velike stavčne skupine: stavke, ki predstavljajo snovne dejavnostne procese (material process of doing), stavke, ki predstavljajo duševne procese občutenja (mental processes of sensing), in stavke, ki predstavljajo relacijske procese obstajanja (relational processes of being). Ta razvrstitev je po moji presoji utemeljena tako s stališča pomenske podstave stavka kot tudi s stališča glagolskih kategorij, ki jih je mogoče razvrstiti na polnopomenske glagole, ki zaznamujejo dejanja, stanja in procese v snovnem svetu, na glagole, ki zaznamujejo duševna stanja (to so naklonski glagoli, glagoli rekanja in mišljenja ter glagoli, ki izražajo druga duševna stanja).

Stavčne sestave, ki so predmet te analize, Halliday uvrsti v kategorijo stavkov, ki predstavljajo relacijske procese obstajanja. Halliday loči dve skupini relacijskih stavkov, prisojevalne (attributive): *Ana je pametna*, *Peter ima klavir*, *Poroka bo v torek*, in istovetnostne (identifying). Prisojevalne definira kot stavke, v katerih je nosilcu prisojana kakovostna lastnost, pomen teh stavkov pa je "x je član razreda a". Tako stavek *Sara je pametna* pomeni, da je Sara član razreda pametnih; stavek *Ivan je pesnik* pa, da je Ivan član razreda pesnikov. Lastnost (attribute) je realizirana z imensko zvezo, ki je praviloma (ne obvezno) nedoločna: jedro imenske besedne zveze je samostalnik ali pridevnik, ne pa tudi zaimke

V istovetnostnih stavkih pa a omogoča definirati istovetnost x. A in x sta različni bitnosti, ena je identificirana, druga je identificirajoča (identified, identifier). Razmerje med njima ni pripadnost razredu. Toda ker istovetnost ni izražena tавтоloško (Sara je Sara), mora med obema členoma istovetnostnega razmerja obstajati drugačno razmerje. Kakšno? Halliday odgovarja, daje en člen istovetnostnega razmerja *ime* (Token), drugi *vrednost* (Value), to je pomen, referent, položaj, vloga. Te bitnosti se potem povežejo z identificiranim oz. identificirajočim, pri čemer je razmerje med temi vrednostmi obrnljivo (reverzibilno):

<i>Kralj Henrik</i>	<i>je bil</i>	<i>kralj Anglije.</i>
T		T
ime (Token, identified)		vrednost (Value, identifier)

Če je osebek ime, je stavek v tvornem načinu, če je osebek vrednost, je stavek v trpnem načinu: *R. Šerbedžija je bil Hamlet.* — *Hamlet je bil R.Š.*

Temeljna razlika med prisojevalnimi in istovetnostnimi stavki naj bi bila v obrnljivosti oz. neobrnjivosti (reverzibilnosti oz. ireverzibilnosti) vlog. Prisojevalni stavki naj bi bili neobrnjivi in asimetrični, istovetnostni pa obrnljivi oz. simetrični: *Tom je vodja skupine.* — *Vodja skupine je Tom.*

Tvorno ali trpno obliko naj bi v angleščini, kjer je besedni red stalen, določala izbira stavčnega osebk. Če je osebek ime, govorimo o tvornem načinu, če je osebek vrednost, o trpnem načinu. Halliday dvomi, da bi bila njegova razčlemba popolna.

RAZPRAVE IN ČLANKI

S stališča slovenščine pa se postavlja vprašanje, ali obstaja razlika med prisojevalnimi in istovetnimi stavki oz. med neobmljivimi stavki, ali lahko govorimo o dveh vrstah skladenjskih razmerij v stavkih s podstavo *SZ1 biti SZ2*, in če lahko govorimo, kako se to oblikovno izraža glede na to, da imamo prosti besedni red, nedoločnosti in določnosti pa pri samostalniku ne izražamo.

Stavki s podstavo *SZ1 biti SZ2* v logiki in argumentaciji

Stavki *SZ1 biti SZ2* so temeljno izrazno sredstvo kategorialne logike, ki omogoča induktivno in deduktivno silogistično sklepanje. V potek sklepanja sodita dve temeljni operaciji: (1) kategorizacija ali razvrščanje pojavov v množice na podlagi skupnih lastnosti in (2) prisojanje (atribucija ali predikacija). Zgled:

1. premisa je splošna ali univerzalna sodba:
VSI LJUDJE so umrljiv i.
2. premisa je posamična sodba:
Sokrat je ČLOVEK.
3. sklep:
Sokrat je um r l j i v.

Če sta premisi resnični, je nujno resničen tudi sklep, ne da bi ga bilo treba dokazovati izkušensko. Dokazuje ga logična oblika sama: na podlagi pomenske vsebovanosti imena *človek* v kategoriji *ljudje* je mogoč prenos lastnosti *umrljiv* od množice oziroma kategorije na posamezen primer. Logični silogizem je elementarna argumentacijska besedilna vrsta, ki je pogosta tudi pri spoznavanju slovničnih pojavov. Zgled:

Samostalniki so imena bitij, reči ali pojmov.

Beseda človek je ime bitja.

Beseda človek je samostalnik.

Toda pomembno je razlikovati med bistvenimi in naključnimi lastnostmi. Hamblin (19770: 85) misli, da Aristotel imenuje lastnost bistveno tedaj, kadar sta osebki in povedki del obmljiva. Če pa ta operacija ni mogoča, je lastnost naključna. Če naključno lastnost v argumentaciji obravnavamo kot argument, pride do logične napake.

V logiki so stavki s podstavo *SZ1 biti SZ2* obravnavani kot elementarni stavki, ki so (pogosto?) resničnostno nedoločljivi. Resničnostna vrednost stavka *France Prešeren je največji slovenski pesnik* naj bi bila po Kamlahu in Lorenzenu (cit. po F.H. van Eemeren in drugi, 1987:143) odvisna od soglasja oziroma nesoglasja kompetentnih razsojevalcev. To je po njunem mnenju medosebna verifikacija trditve, ki se seveda razlikuje od induktivne verjetnostne verifikacije, na kateri temelji induktivno sklepanje, in logične verifikacije, na kateri temelji deduktivno sklepanje. Kot smo videli, slovnično sklepanje temelji na indukciji in dedukciji.

Zanimivo je, da so težave z resničnostno določljivostjo stavkov *SZ1 biti SZ2* zlorabljali že sofisti, o čemer pišeta tudi njihova velika kritika Platon in Aristotel. Aristotel v Topiki napake v argumentaciji razčleni na dve skupini. V prvo skupino uvrsti napake, ki izhajajo iz jezika (in dictione), v drugo od jezika neodvisne napake (extra dictionem). Prve razčleni na šest vrst, njihov izvir pa išče v dvoumnosti vsakdanjega pogovornega jezika (cit. po F. H. van Eemeren, 1987:79-81).

Za nas je zanimiv naslednji zgled:

(1) Ta pes je oče. Ta pes je tvoj. — Ta pes je tvoj oče.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Če sledimo površinski zgradbi stavkov, imamo lahko sklep za veljaven: v njem sta vsebovani obe lastnosti, ki se prisojata osebkoma *ta pes*. Toda pri tem je zanemarjena pomenska podstava stavkov, ki razkrije, da imamo opraviti s pomensko različnima stavkoma kljub enaki površinski zgradbi. V globinski zgradbi svojilni zaimek *tvoj* nadomestimo z glagolom *imeti* — *imaš*.

Tako dobimo naslednjo pomensko razlago:

(li) *Imaš (si lastnik) psa. Ta pes je oče.*

Si torej lastnik psa, ki je oče. Tvoj pes je oče. V globinski podstavi osebkoma stavkov nista več istovetna, zato seštevnost povedkov ni mogoča in je sklep *Ta pes je tvoj oče* neveljaven.

Če ta stavek ponovno razstavimo na podstavna stavka, dobimo stavka *Ta pes je oče. Ta oče je tvoj. —Imaš očeta*, kar ni skladno s stavkoma *Ta pes je oče. Ta pes je tvoj*. Pokaže se, da imata stavka *Ta pes je oče. Ta pes je tvoj* v podstavi različna osebkoma (v prvem stavku je osebek *ta pes*, v drugem pa 2. oseba — naslovnik — izražena s končnico oblike *imaš*), kar onemogoča seštevnost prisojanih lastnosti. Prepoznavanje osebkoma je mogoče šele, ko stavek *Ta pes je tvoj* izrazimo v eksplicitni svojilni obliki, izraženi glagolsko z *imeti*, *biti lastnik* (svojilni zaimki so do pomena v posrednem razmerju in nadomeščajo osebnozaimenske deikse oziroma svojilne pridevnike).

Ta razčlemba razkrije dvojje, prvič, da na površinskih stavčnih sestavah, če niso istovetne z globinskimi, ni mogoče opravljati logičnih operacij (konjunkcije, disjunkcije, implikacije, ekvivalence), in drugič, da imajo stavki s podstavo *SZ1 biti SZ2* v globinski sestavi različne pomenske podstave oziroma logične oblike. Stavek *Ta pes je tvoj* izraža svojino, stavek *Ta pes je oče* prisoja osebkoma lastnost očetovstva, stavek *Ta pes je vodnik* imenu prisodi vrednost, to je vlogo. Resničnostna določljivost stavkov je odvisna od njihove pomenske podstave oziroma logične oblike. Zato nas v jezikoslovju čakata dve pomembni nalogi: razvrstitev stavkov *SZ1 V/SZ2* na podlagi njihove pomenske podstave oziroma logične oblike in opis razmerja med površinsko sestavo in pomensko podstavo oziroma logično obliko. Slovenski jezik je za take raziskave zelo primeren, saj imajo ti stavki v površinski sestavi dve zanimivi potezi: besedni red in ujemalno razmerje, slednje je opazljivo tedaj, ko se *SZ1* in *SZ2* ne skladata v spolu in številu. Šele take raziskave bodo razkrile bogastvo sistemskih pomenov in sporočilnih vlog, ki jih opravljamo s stavki, ki so v slovenski slovnici glede na njihov izjemni pomen pomembnostno podcenjeni in pomanjkljivo opisani.

Pomembno je opozoriti, da bo treba natančno preučiti besednoredno obrnljivost in morebitno dvosmerno ali enosmerno ujemalnost (simetričnost ali nesimetričnost). Besednoredne obrnljivosti ni mogoče istovetiti z ujemalno enosmernostjo ali dvosmernostjo. Besednoredno obrnljivost bi kazalo povezovati z razlikovanjem tvornim in trpnim oblik oz. s členitvijo po aktualnosti, enosmerno ali dvosmerno ujemalnost pa z drugimi pomenskimi potezami. Slovenski jezik pomenske poteze teh stavkov občutljivo zaznamuje. Obsežno kodiranje pomenskih razlik v slovenskem jeziku sicer otežuje njegovo učenje in pragmatično učinkovitost, toda povečuje njegovo pomensko-spoznavno vznemirljivost.

Empirične raziskave

Da bi odgovorila na nekatera vprašanja, sem opravila dve empirični raziskavi. Oprla sem se na jezikovni čut in pravila, kijih naravni govorci uporabljajo pri tvorbi stavkov.

1. raziskava

Poskusne osebe (39 študentk in študentov pri prvi nalogi in 53 pri drugi nalogi) so reševale naslednje naloge (ob nalogah je navedeno tudi število odgovorov):

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

1. Iz naslednjih besed tvori stavke, pomožni glagol postavi v preteklik:

- a) Mostar, biti, lepo mesto;
- b) Tulipan, biti, lepa roža.;
- c) Peter, biti, velika mevža;
- d) Matematika, biti, moj največji problem.;

2. Presodi, kateri izmed teh stavkov je po tvoji presoji slovnično pravilen:

a) A. Mostar je bil lepo mesto.	17
B. Mostar je bilo lepo mesto.	17
C. Oba stavka sta pravilna.	5
b) A. Tulipan je bil lepa roža.	27
B. Tulipan je bila lepa roža.	10
C. Oba stavka sta pravilna	2
c) A. Peter je bil velika mevža.	37
B. Peter je bila velika mevža.	2
C. Oba stavka sta pravilna.	0
d) A. Matematika je bila moj največji problem.	29
B. Matematika je bil moj največji problem	4
C. Oba stavka sta pravilna.	6

Število poskusnih oseb = 39

skladni odgovori = 17

neskladni odgovori = 22

1. a) Mostar je bil lepo mesto.	30
b) Mostar je bilo lepo mesto.	23
2. a) Tulipan je bil lepa roža.	38
b) Tulipan je bila lepa roža.	15
3. a) Peter je bil velika mevža.	53
b) Peter je bila velika mevža.	53
4. a) Matematika je bila moj največji problem.	49
b) Matematika je bil moj največji problem.	4

Število poskusnih oseb = 53

skladni odgovori = 27

neskladni odgovori = 26

Izidi govorijo v prid podmeni, da je mogoče ločiti simetrične in nesimetrične stavke. Simetrija tu ni mišljena kot besednoredna lastnost (dva mogoča besedna reda), temveč kot dvosmerna ujemanost. Tako je stavek (2) *Mostar je bil/je bilo lepo mesto* simetričen, saj poskusne osebe izbirajo v enakem številu ujemanje pomožnega glagola s samostalnikom *Mostar* kot s samostalniško zvezo *lepo mesto*. Pri nalogi tvorjenja (1.a, b) simetrija ni popolna, je pa nakazana. Nasprotno sta stavka *Peter je bil velika mevža* in *Matematika je bila moj največji problem* izrazito nesimetrična. Tako pri tvorjenju kot presoji slovnično pravilnega stavka poskusne osebe za osebke izbirajo SZ1, ki zaznamuje referenco, za povedkovo določilo pa SZ2, s katero govorec izraža svoje stališče do reference. Tako stavka ne izražata istovetnostnega razmerja, temveč prisojata s SZ1 zaznamovani referenci intencionalno izbrano lastnost, ki ni lastnost razreda. Težnjo k nesimetričnosti oz. simetričnosti bi v teh primerih lahko pojasnjevali s pripadnostjo osebke in povedkove SZ istim ali različnim duševnim prostorom oziroma s konvencionalnimi in intencionalnimi pomem. Če SZ2 izraža intencionalne, motivirano izbrane in subjektivno prisojane pomene (za nekoga je x mevža, za drugega pa rabsoden človek, ki se težko odloča, za nekatere je matematika problem, za druge užitek) SZ1 pa zaznamuje referenco v zunanjem svetu, potem te bilnosti pripadajo različnim duševnim prostorom in so izražene v nesimetričnem stavku. Za osebke je izbrana SZ1, za povedkovo

RAZPRAVE IN ČLANKI

določilo SZ2. Če pa SZ1 in SZ2 zaznamujeta isto referenco, le na različni stopnji abstraktnosti (lastno in obče ime, vrstno in rodovno ime), je opazna težnja k simetriji. Poskusne osebe so obliko pomožnega glagola uskladile bodisi s SZ1 bodisi SZ2. Postavlja se torej vprašanje, ali sta slovnično sprejemljiva oba stavka: *Mostar je bil lepo mesto* — *Mostar je bilo lepo mesto*. Če sta mogoči obe izrazni realizaciji, kakšno pomensko razliko izražata?

2. raziskava

Drugi preizkus je zajemal štiri sklope nalog. Naloge R so zahtevale, da se govorec odloči o tem, kateri izmed ponujanih stavkov je po njegovi presoji slovnično pravilen. Stavki so se razlikovali po smeri določanja. V enem je obliko vezi določala SZ1, v drugem SZ2. Naloge M so zahtevale stavčno analizo v kategorijah stavčnih členov s podčrtavanjem. Naloge TI in T2 so zahtevale tvorbo stavkov v pretekliku. Tako se je v površinski sestavi izrazila razlika med skladijskima vlogama osebka in povedkovega določila, ob predpostavki, da obliko pomožnega glagola določa SZ v vlogi osebka. Naloge TI in T2 so se razlikovale samo po besednem redu. Tako sem želela preizkusiti vpliv besednega reda na izbiro stavčnega osebka. Test je predstavljen v prilogi 1.

V raziskavi sem si zastavila naslednja vprašanja:

(1) Katero samostalniško besedno zvezo bodo govorniki izbrali za stavčni osebek? Postavila sem podmeno H1, da bo to besedna zveza SZr, ki zaznamuje referenco v zunanjem svetu, medtem ko bo povedkovo določilo besedna zveza SZp, ki zaznamuje govorčevo stališče do reference.

(2) Ali na izbiro osebka vpliva besedni red in govorec dodeli vlogo osebka SZ1, ki se v stavku pojavi na začetku? Domneva H2 je bila, da bo pri izbiri osebka v naših stavkih pomensko načelo prevladalo nad načelom členitve po aktualnosti, izraženim z besednim redom.

(3) Zanimalo me je, ali se bo pri določanju oblike teh stavkov pojavila razlika med nalogami razumevanja oz. izbire pravilne oblike (R), tvorbe (TI in T2) in stavčnočlenskega določanja (M). Podmena H3 je bila, da bo prihajalo do razlike med nalogami razumevanja oz. izbiranja in tvorjenja TI in T2 ter nalogami M, ki zahtevajo stavčno analizo. Domneva je bila, da se slovnična metavednost ne sklada z jezikovnim čutom naravnega govornika.

(4) Iz povedanega sledi, da so stavki s podstavo *SZ1 biti SZ2* pomensko nepojasnjeni in slovnično pomanjkljivo opisani. Stapljanje pomenskih razlik v enaki zgradbeni realizaciji omogoča istovetenje pomenov, ki dejansko pripadajo različnim duhovnim prostorom, ter zamenjavanje referenc z njihovimi intencionalnimi interpretacijami. Ti stavki izražajo navidezno istovetnost med pomensko različnim. Tako tipološko kot funkcijsko se razlikujejo od stavkov, ki imajo v podstavi polnopomenski glagol.

Raziskovalni izsledki

Rezultate sem izrazila količinsko, s številom odgovorov pri posamezni nalogi, mestoma pa tudi z odstotnim deležem posameznega števila odgovorov glede na vse možne odgovore. Najprej bom predstavila število odgovorov za posamezne oblike stavkov, nato zbirne preglednice, končno bom rezultate raziskave interpretirala.

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

Preglednica 1:

Izbira stavčnega osebka med razumevanjem (R) in tvorjenjem (TI in T2) ne glede na vrstni red

Matematika je bila		moj največji problem je bil		Oba		Skupaj
239	88,52 %	26	9,63 %	5	1,85 %	270
Organizacijske vede so bile		moja največja ljubezen je bila		Oba		
264	97,78 %	6	2,22 %	.	.	270
Peter je bil		moja največja ljubezen je bila		Oba		
249	92,22 %	17	6,30 %	4	1,48 %	270
Avtobusna postaja je bila		največji problem Ljubljane je bil		Oba		
246	91,11 %	19	7,04 %	5	1,85 %	270
<i>Skupaj:</i> 998	92,41 %	68	6,30 %	14	1,29 %	1080

Preglednica 2:

Določanje stavčnega osebka - metavednost (M)

1. Matematika je moj največji problem											
<i>slavčni čl.</i>	<i>os.</i>		<i>pov.doL</i>		<i>dva os.</i>		<i>pred.</i>		<i>ni določ.</i>		<i>skupaj</i>
<i>štev.</i>	79	87,78 %	1	1,11 %	10	11,11 %	90
2. Moja največja ljubezen je organizacijske vede											
	12	13,33 %	45	50 %	12	13,33 %	9	1,1 %	12	13,33 %	90
3. Moja prva ljubezen je bil Peter											
	29	32,22 %	32	35,56 %	16	17,78 %	.	.	13	14,44 %	90
4. Največji problem Ljubljane je avtobusna postaja											
	38	42,22 %	30	33,33 %	13	14,44 %	1	1,11 %	8	8,89 %	90
<i>Skupaj:</i>	158	43,89 %	108	30 %	51	14,17 %	10	2,77 %	33	9,17 %	360

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

Preglednica 3:

Skladnost (S) in različnost (R) pravil pri razumevanju (R), tvorjenju (TI, T2) in slovnichnem razčlenjevanju (M)

	<i>skladno štev.</i>	<i>%</i>	<i>neskladno štev.</i>	<i>%</i>	<i>Skupaj</i>
R - M	106	39,55	162	60,45	268
R - TI	241	89,93	27	10,07	268
R - T2	237	88,43	31	11,57	268
M - TI	106	39,55	162	60,45	268
M - T2	103	38,43	165	61,57	268
T1 - T2	237	88,43	31	11,57	268
<i>Skupaj:</i>	1030	64,05	578	35,95	1608

Preglednica 4:

Vpliv besednega reda na izbiro osebka

	<i>NPr na začetku</i>		<i>NPr na koncu</i>	
1. Matematika je bila	59		60	
	58			
2. Organizacijske vede so bile	66		64	
			65	
3. Peter je bil	64		61	
			57	
4. Avtobusna postaja je bila	67		59	
			62	
<i>x</i>	62,8	89,85 %	61,14	88,40%

Interpretacije

Interpretacije poskušajo odgovoriti na vprašanja (1), (2), (3), (4) in temeljijo na rezultatih, prikazanih v zbirnih preglednicah. Tudi interpretacije je mogoče imeti za podmene, saj temeljijo na razmeroma maloštevilnem vzorcu, ki omogoča le verjetnostno indukcijo. Opraviti bo treba obsežnejše raziskave.

Izbira stavčnega osebka med razumevanjem in tvorjenjem (naloge R, TI in T2, Preglednica 1): Če izhajamo iz postavke, da je osebek tista sestavina stavka, ki določa osebo, število in spol pomožnega glagola, potem poskusne osebe v 92,41 % vseh primerov za osebek izberejo samostalniško zvezo SZr, ki zaznamuje referenco v zunanjem svetu, zapovedkovo določilo pa SZp, ki izraža govorčevo stališče do te reference. Uporaba tega pravila je skladna pri vseh nalogah tvorjenja in razumevanja oz. izbire slovnichno pravnega stavka in ni odvisna od besednega reda. Zato lahko trdimo, da pomenska podstava teh stavkov v večji meri določa njihovo izrazno zgradbo, tj. izbiro osebka, kot besedni red, čeprav ta ni povsem brez vpliva.

Ta ugotovitev govori v prid pomensko motivirane skladnje, tj. skladnje, ki raziskuje pomenske razlike, ki se izrazijo kot razlike v skladijskih pravilih površinske zgradbe.

R A Z P R A V E I N Č L A N K I

Kakšno je razmerje med jezikovnim čutom naravnega govorca in njegovo slovnično metavednostjo, pridobljeno v šoli? (Preglednica 2.) Medtem ko v vajah tvorjenja (TI in T2) ter izbire pravilnega stavka (R) poskusne osebe v 92,41 % vseh odgovorov besednim zvezam *matematika, organizacijske vede, Peter, avtobusna postaja* prisodijo vlogo osebk, in to ne glede na besedni red, pa je podoba drugačna pri vaji M, ko morajo s podčrtavanjem določiti stavčne člene. Te besedne zveze so izbrane za stavčni osebek samo v 43,89 % primerov, v 30 % primerov pa jim poskusne osebe prisodijo vlogo povedkovnega določila, v 14,17 % primerov v stavku najdejo dva osebka, torej stavek razčlenjujejo kot simetričen. Posebej kaže opozoriti na stavek *Moja največja ljubezen je organizacijske vede*. Ta stavek je napačen, saj je besedni zvezi *organizacijske vede* v nalogah R, TI in T2 dodeljena vloga osebka kar v 97,78 % odgovorov, pri analizi pa ga za stavčni osebek pod vplivom napačnega ujemalnega razmerja izbere samo še 13,33 % poskusnih oseb. Učinek napake, ki je posledica neskladja med pomenskim razmerjem in njegovo slovnično realizacijo, je naravnost neverjeten. Poskusne osebe se ne ravnavo več po jezikovnem čutu, temveč po pravilih površinskih sestav. Stavek bi bilo vredno obravnavati kot simptomatsko opazljivko ter postaviti podmene o globljih zakonitostih, ki jih razkriva. Videti je namreč, da različna slovnična realizacija enakih pomenskih podstav pomembno vpliva na interpretacijo reference, ki jo predstavlja.

Določanje stavčnih členov temelji na znanju slovničnih pravil. Toda v našem primeru se slovnično določanje stavčnih členov ni skladalo z jezikovnim čutom naravnih govorcev. Če slovnična pravila niso utemeljena pomensko in funkcijsko, s stališča sporazumevalnih vlog, načenjajo jezikovni čut naravnega govorca, njegovo pomensko občutljivost in ne osmišljajo različnih slovničnih realizacij enakih pomenskih podstav komunikacijsko.

Ali poskusne osebe ravnajo skladno, uporabljajo enaka slovnična pravila v vseh položajih? (Preglednica 3.) Kaj nam pove preglednica? Pove nam, ali poskusne osebe uporabljajo pri razumevanju, tvorjenju in razčlenjevanju istih stavkov enaka slovnična pravila, ali pa se ta od enega do drugega položaja razlikujejo? Najprej opazimo, daje kar 64,05 % vseh odgovorov neskladnih. Najvišja skladnost je pri nalogah tvorjenja TI in T2, med izbiro R in tvorjenjem TI in T2, v vseh primerih 88 % ali več. Neskladnost v rabi slovničnih pravil pa opazimo med slovnično metavednostjo, izkazano s stavčnočlenskimi razčlenjevanjem, ter nalogami tvorjenja TI in T2 ter izbiro slovnično pravilnega stavka R (38,43 % do 39,55 %). Ugotovimo lahko, da se govorci med tvorjenjem ravnavo po jezikovnemu čutu, ki temelji na pomenskem načelu, pri razčlembi pa po slabem slovničnem znanju, ki v tem primeru ni zanesljivo, saj slovnični opis teh stavkov, kot so ga podale poskusne osebe, ne ustreza jezikovnemu čutu naravnega govorca.

Ali besedni red vpliva na izbiro stavčnega osebka? (Preglednica 4.) Da bi lahko odgovorila na to vprašanje, sem zasnovala dve skupini nalog tvorjenja, TI in T2. Samostalniške besedne zveze, ki so bile v nalogah TI na začetku, so v nalogah T2 zavzele končni položaj. Ugotovimo lahko, da položaj besednih zvez *matematika, organizacijske vede, Peter, avtobusna postaja* v stavku ni bistveno vplival na izbiro stavčnega osebka, izraženega z ujemalnim razmerjem. Od 67 poskusnih osebje v začetnem položaju 89,85 %, v končnem položaju 88,40 % poskusnih oseb te besede oz. besedne zveze izbralo za stavčni osebek. Torej je izbiro stavčnega osebka določalo pomensko načelo, besedni red pa le neznatno. Jezikovni čut naravnih govorcev, voden pomensko, je bil zanesljiv in je neskladen s slovnično metavednostjo, izkazano s stavčnočlenskimi razčlenjevanjem teh stavkov.

Sklep

Opravljen raziskava omogoča nekatere sklepe, ki jih bo seveda treba preverjati z nadaljnjim raziskovanjem:

(1) slovnični opis stavkov s podstavo *SZ1 biti SZ2* ni izčrpen, saj se pravila, po katerih poskusne osebe te stavke tvorijo in ki temeljijo na jezikovnem čutu govorca, pridobljenem med naravnim

RAZPRAVE IN ČLANKI

učenjem jezika, ne skladajo s slovničnim stavčnoočlenskim razčlenjevanjem teh stavkov. Čeprav so ti stavki pomensko nesimetrični in neobrnljivi, poskusne osebe pri slovnični analizi težijo k rabi simetričnih in obrnljivih pravil.

(2) Raziskava govori v prid Hallidayeve podmene, da je mogoče stavke, ki pomenijo relacijske procese obstajanja, razdeliti na obrnljive in simetrične ter neobrnljive in nesimetrične, vendar pa je videti njegov pomenski opis teh stavkov in njegova delitev na prisojevalne in istovetnostne stavke nepopolna. Uporabiti bo treba še druga pomenska merila (stopnja pomenske konvencionalnosti in intencionalnosti, pojem pomenskih prostorov ter pripadnosti istemu ali različnemu pomenskemu prostoru, torej teorijo Searla (1983) in teorijo pomenskih prostorov Fauconnierja (1985).

(3) Učenje slovničnih pravil, ki ne razkriva razmerja med obliko stavka, njegovo pomensko podstavo in sporazumevalno vlogo, je za naravnega govorca, ki ta pravila pozna in obvlada, premalo osmišljeno. Domnevamo lahko, da površinske sestave znatno usmerjajo človekovo spoznavanje in mišljenje v skladu s sporazumevalno namero govorca. Avtonomnost mišljenja je videti mogoča le, če pri pouku jezika spoznavamo razmerja med pomenom, njegovimi mogočimi izraznimi realizacijami ter njihovo odvisnostjo od sporazumevalnih vlog.

(4) Stavčna tipologija v pomensko-funkcijskem pristopu ne more temeljiti na strukturalnih podobnostih površinskih sestav, temveč mora temeljiti na pomensko-predstavitenih načelih, ki so se izrazila v tipologiji glagolov (glagoli, ki zaznamujejo dejanja, stanja in dogajanja v snovnem svetu, glagoli rekanja in mišljenja, naklonski glagoli, pomožni glagoli v vlogi vezi in drugi relacijski glagoli) in posledično v tipih stavkov. Pomensko-funkcijska raziskava izraznih sredstev slovenskega jezika je po moji presoji projekt naslednjih desetletij slovenističnih raziskav.

Literatura

- Chomsky, N. (1981), *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris Publications.
- Fauconnier, G. (1985), *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: The MIT Press.
- Halliday, M.A.K. (1985), *An Introduction to Functional Grammar*. London: Edward Arnold.
- Hamblin, C. L. (1970), *Fallacies*. London: Methuen.
- Kunst Gnamuš, O. (1989/90), *Težave s stavčnoočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik*. *Jezik in slovstvo*, 1-2:15-24.
- Kunst Gnamuš, O. (1991), *Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom*. Ljubljana: Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja.
- Nežmah, B. (1987), *P. Stanislav Škrabec - slovenski Austin. Problemi - Razprave 7-8*, Ljubljana.
- Van Eemeren, F. H., Grootendorst, R., Kruiger T. (1987), *Handbook of Argumentation Theory*. Dordrecht: Foris Publications.
- Toporišič, J. (1984), *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

RAZPRAVE IN ČLANKI

Poskusni test:

- R.** Kateri izmed dveh stavkov je po tvoji presoji pravilen in kateri napačen? Obkroži številko pred stavkom, ki je po tvoji presoji pravilen.
1. Moja največja ljubezen je bila organizacijske vede.
 2. Moja največja ljubezen so bile organizacijske vede.
 3. Oba stavka sta pravilna.
1. Matematika je bila moj največji problem.
 2. Matematika je bil moj največji problem
 3. Oba stavka sta pravilna.
1. Moja prva ljubezen je bila Peter.
 2. Moja prva ljubezen je bil Peter.
 3. Oba stavka sta pravilna.
1. Največji problem Ljubljane je bila avtobusna postaja.
 2. Največji problem Ljubljane je bil avtobusna postaja.
 3. Oba stavka sta pravilna.
- M.** V naslednjih stavkih določi stavčne člene s podčrtovanjem:
(_____ = os.; = _____ pov.)
1. Moja največja ljubezen so organizacijske vede.
 2. Matematika je moj največji problem.
 3. Moja prva ljubezen je bil Peter.
 4. Največji problem Ljubljane je avtobusna postaja.
- TI.** Iz naslednjih besednih zvez oblikuj stavek, tako da boš pomožni glagol *biti* postavil v ustrezno obliko za pretekli čas, npr. je bil, -a, -i idr.
1. Peter hiti moja prva ljubezen.
 2. Organizacijske vede biti moja največja ljubezen.
 3. Avtobusna postaja biti največji problem Ljubljane.
 4. Moj največji problem biti matematika.
- T2.**
1. Moja prva ljubezen biti Peter.
 2. Moja največja ljubezen biti organizacijske vede.
 3. Največji problem Ljubljane biti avtobusna postaja.
 4. Matematika hiti moj največji problem.

Olga Kunst-Gnamus

UDK 808.63-561.3

SUMMARY

**THE GRAMMATICAL STRUCTURE AND THE ROLE OF SENTENCES
WITH THE LINK MEANING "SZ1BITISZ2"**

The subject of the study are sentences with the link meaning "SZ1 BITI SZ2", that is the relationships of correspondence between the auxiliary "to be" and the nominal phrases SZ1 and SZ2, which can assume the role of the subject and verbal phrase.

The description of the problems with which the speakers meet in forming these sentences is followed by a report about the empirical research. In it is examined the

relationship between metaknowledge (which is shown in determining sentence elements) and the linguistic feeling, which emerges in the formation and selection of these sentences. The rules of correspondence that the speakers use in the formation and selection do not correspond the grammatical feeling of a native speaker, who is sensitive to the semantic differences that grammar has so far not yet analyzed.

JUBILEJI

Šestdeset let profesorja Jožeta Pogačnika

Dne 14. marca letos je preteklo šestdeset let, odkar se je v Kovorju pri Trziču na Gorenjskem rodil ugledni slovenski literarni zgodovinar prof. dr. Jože Pogačnik. Slavistiko je študiral na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani ter leta 1958 diplomiral. Ker so naši slavisti že tisti čas imeli to in ono reč med sabo, o kateri bolj kot zapisana pričuje ustna zgodovina, ki ohranja tudi tisto, česar papir ne prenese, se ne gre čuditi, da je bil za doktorja znanosti promoviran v Zagrebu. Bilo je to komaj pet let po diplomi, kar samo po sebi govori o izjemni prodornosti mladega znanstvenika, ki je že v študentskih letih objavil prve razprave.

Kariero univerzitetnega predavatelja je prof. Pogačnik začel v hrvaški prestolnici, nato pa je kot docent odšel na Univerzo v Novem Sadu, kjer je leta 1975 postal redni profesor za slovenski jezik in književnost. 1981 je prešel na Pedagoško fakulteto v Osijeku ter svojo profesuro razširil še s komparativno jugoslavistiko. Na pobudo Franca Zadravca, Franceta Bernika in Janka Kosa je bil 1991 izvoljen za zunanjega dopisnega člana SAZU. Naslednje leto se je vrnil v že neodvisno domovino, na Pedagoško fakulteto Univerze v Mariboru, kjer zdaj predava. O znanstveno bogati in plodni življenjski poti prof. Pogačnika najboljše govori podatek, da je s svojimi predavanji gostoval na slavističnih katedrah v Italiji, na Madžarskem, v Bolgariji, Avstriji, Nemčiji, na Češkoslovaškem, v Sovjetski zvezi in Združenih državah, v študijskem letu 1990/91 pa je bil gostujoči profesor v seminarju za slovansko filologijo v Gottingenu.

Njegov opus je v času predloga za izvolitev v članstvo SAZU obsegal impresivnih 34 knjig (izhajale so tako v Ljubljani in Mariboru kot v Novem Sadu, Zagrebu, Beogradu, Osijeku, Vinkovcih, Trstu, Miinchnu in Frankfurtu na Maini), 28 ureditev knjig in 162 študij oz. razprav. To so številke, ob katerih umolkne vsak dvom o pomembnosti profesorjevega dela. Medtem sta zagledali luč sveta še dve Pogačnikovim knjigam, hrvaško pisana zgodovina slovenske književnosti (skupaj z I. Cesarjem) in nič manj nespregledljivo delo *Kulturni pomen Slomškovega dela*.

Kratko malo je nemogoče tudi zgolj omeniti vse znanstvene probleme, s katerimi se je prof. Pogačnik ukvarjal in se še ukvarja. Po širini in raznovrstnosti slavističnega dela spominja na do danes nepreženelega slovenskega velikana literarne vede Matijo Murka. Reči moramo, da tudi po mednarodnem ugledu in priznanosti, deloma pa celo po usodi, ki ga je zaposlovala zunaj domovine in ga prisiljevala, ukvarjati se z najraznovrstnejšimi vprašanji življenja literature. Prof. Pogačnik je bil pravi ambasador slovenske kulture, kar še posebej velja za srbski (brez njegovega sodelovanja si je nemogoče predstavljati do sedaj najtehtnejši, najtemeljitejši in najobsežnejši izbor iz slovenske literature v kakem tujem jeziku, ki je izšel pri Matici srbski v Novem Sadu) in hrvaški prostor. Samo upati je, da sedanjih časov sile tega njegovega plemenitega prizadevanja ne bodo uspele povsem izničiti in potisniti v zgodovinskost brez sodobnosti.

Pogačnikov delo obsega tri literarnozgodovinske sklope: slovenističnega, komparativnega jugoslavističnega in širšega slavističnega, medtem ko literarnoteoretiške in literarnokritične študije spet sestavljajo poseben segment njegovega opusa. Slovensko književnost je preučil praktično v celoti ter skupaj s Francem Zadravcem podal njeno izčrpno in po poglobljenosti ter čistosti

JUBILEJI

literarnovedne metodologije in koncepta do danes nepreseženo zgodovino. Posebnega pomena je Pogačnikovo raziskovanje naše starejše literature: ugled si je pridobilo tudi v nekaterih od sile strogih historiografskih očeh, ki so sicer znane po določenem nerazpoloženju pri motrenju literarne zgodovine kot le sektorske in potemtakem nekako pomožne zgodovine. Ne gre spregledati niti profesorjevega ukvarjanja z zamejskim in zdonskim slovstvom, ki ga je v začetku sedemdesetih let kot prvi obravnaval tako, kakor si zasluži, tj. kot literarni, ne pa kot politični fenomen, četudi so za njegovo specifikko v mnogočem krive zunajliterarne okoliščine.

Pogačnik se nikoli ni omejeval na literarnozgodovinsko prakso ter je vseskozi živo posegal v metodološka, konceptualna in druga teoretiška vprašanja literarne vede. Tu je najpomembnejše njegovo zagovarjanje razvojne enotnosti fenomena, ki se mu pravi slovensko slovstvo. Zanimivo pa je razmeroma majhen del njegovega opusa zaobsegla "čista" literarna teorija. Verjetno zato, ker je njegov um kljub vsej analitični prodornosti predvsem usmerjen k sintezi in le v nji vidi veliki smisel svojega početja — kajti dandanes se zdi, kakor da so literarnovedne sinteze mogoče samo še v historični perspektivi. Če je literarna teorija v času Pogačnikovih študijskih let še hotela izdelati svoj celostni sistem, literarno teorijo v pravem pomenu besede (tedaj so v stroki kraljevali literamoteoretiški sistemi tandema Welles-Warren, Wolfganga Kayserja itd.), se je že z delom M. M. Bahtina na eni in Paula de Mana na drugi strani izkazalo, da so v literarni teoriji mogoči pravzaprav le še posamezni teoremi. Celotno vednost stroke zaobsega samo še zgodovina njenih dosežkov in problemov, medtem ko univerzalne sodobne vednosti ni mogoče doseči. Zdi se, daje literarna teorija danes morfološko nekje tam, kjer je bila v začetku 17. stoletja medicina s svojo resignacijo nad možnostjo univerzalnega zdravlila...

Avstrijski pisatelj Peter Rosseger je nekoč zapisal, da pesniki ne znajo misliti politično. Pogačnik dokazuje, da tudi nekateri literarni zgodovinarji tega ne znajo, zakaj postavil je temelje primerjalne jugoslavistike, tj. edine jugoslavistike, ki ne v času Jugoslavije ne v času, ki ga zaznamuje njen dramatični konec, ne more biti politicum, temveč le znanstvena disciplina. Njegovega koncepta jugoslavistike se pač ni dalo uporabiti za unitaristične oz. integralistične cilje, ker gre za primerjalno stroko, ta pa predpostavlja obstoj nacionalnoliterarnih entitet. Literarna veda je tako lahko ponosna na dejstvo, da njena znanstvena jugoslavistična sestavina ni bila cvet v gumbnici raznarodovalne internacionalistične ideologije "ancien regima"—in za tak položaj se ima zahvaliti predvsem prof. Pogačniku —, česar za jezikoslovno (včasih celo znanstveno) jugoslavistiko ni mogoče trditi. Verjetno pa določenih posebnih zvez sicer zelo različnih in različno samosvojih kultur na ozemlju v krvi utopljenе Jugoslavije ne bo mogoče zanikati, čeprav te zveze izhajajo iz politične sfere in so zato poudarjeno zgodovinske, se pravi časovno omejene. Prav kakor v primeru srednjeevropskega kulturnega kroga in nekdanjega podonavskega imperija od dni baročne "ecclesiae triumphans" do izzvenenja sentimentalno-melanholičnega dunajskega valčka...

Širši slovanski sklop Pogačnikovega literarnozgodovinskega zanimanja obsega predvsem razprave iz najstarejših poglavij učene kulture Slovanov in se pretežno navezujejo na delo svetih bratov Konstantina Filozofa in Metodija, nadškofa panonske in pozneje moravske cerkve. Od filološko usmerjenih študij te problematike v preteklosti se je Pogačniku posrečil velik premik v smeri čistejšega literarnovednega pristopa, kar pomeni veliko posodobitev preučevanja cirilmetodijskega vprašanja. Podoben premik je prof. Pogačniku uspel tudi pri raziskavah staroslovenskih *Brižinskih spomenikov* in poznejšega *Stiškega rokopisa*.

Prof. Pogačnik je v svojih prvih šestdesetih letih opravil po obsegu in po rezultatih velikansko delo, ki bo še dolgo aktualna vrednota in ne bo imelo le zgodovinskega pomena. Samo želeli si je, da bo bolj kot doslej spodbujalo k znanstvenim "discorsom" čim številnejši krog poklicanih sogovornikov, ki jih je profesorju zaradi njegovega velikega znanja vselej manjkalo, in to ne le na literarnozgodovinskem področju, saj Pogačnik ni avtoriteta le v svoji stroki. Tako je npr. dandanes zunaj vsakega dvoma največji poznavalec dela vsestranskega filološkega učenjaka Jerneja Kopitarja, ki seveda ne sodi le v našo literarno zgodovino. To nikakor ne pomeni, da se jezikoslovci s Kopitarjem niso dovolj ukvarjali, temveč samo to, da se niso dovolj kakovostno ukvarjali z njim,

JUBILEJI

se pravi na ravni, ki jo je kot standard vzpostavil prof. Pogačnik. Dragoceno je zlasti profesorjevo stališče, ki ga je zapisal v sklepi besedi k študiji *Starejše slovensko slovstvo*, namreč da je cenil zlasti tiste strokovnjake, "ki so se mu argumentirano in v interesu stvari zoperstavljali". Kajti pri nas se žal prerediti zdi, da se kritika ukvarja s kritike vrednimi, se pravi kakovostnimi deli; na Slovenskem je kvaliteta vse prepogosto sprejeta z molkom, ki so ga vredna edino ničvredna dela. Pogačnik se kot malokdo pri nas zaveda pomena živega znanstvenega dialoga, iz katerega je navsezadnje tudi zrasla najveličastnejša srednjeveška ustanova — avtonomna univerza. Ker profesor ni vselej imel pravega sogovornika, je moral dialog včasih voditi sam s sabo, tj. s svojimi stališči iz preteklosti, ki so jih nova spoznanja preseгла. Pogačnik se ni citiral iz samoljubja, kakor se naravnost nasladno, do meja patološkosti marsikateri slovenski avtor, marveč je bil v to prisiljen, ker drugi niso opravili svojega dela. Njegova znanstvena etika je terjala obračun s samim sabo, to je vse.

V antičnem republikanskem Rimu so bili šestdesetletniki naravnost obsojeni na to, da so končali svoje javno delovanje, svoje javno življenje. Če so še poslej silili na volišča, so jim zmetali z mostov pred njimi in jih tako "raz-mostili". Dr. Josip Vošnjak je menil, daje to bil "jako pameten običaj", toda ne gre spregledati njegovega pristavka, da le za politike. Nikakor pa to ne velja za strokovnjake, ki so si pridobili bogatih izkušenj — in teh ni mogoče nadomestiti z ničimer. Vse drugo je mogoče odtehtati z ostroumnostjo in delovno učinkovitostjo, le izkušenj, tako zelo potrebnih za velike znanstvene preboje in rezultate v humanistiki, ne. Tako ob šestdesetletnici prof. Pogačnika oči ne gre upirati le v preteklost, ki je bila uspešna kot le malokatera kariera slovenskega literaraovednega strokovnjaka in ki je lahko vir samozavesti, temveč z velikimi pričakovanji tudi v prihodnost.

V uvodu v eno svojih — ni dvomiti, da le ta hip — poslednjih knjig, je prof. Pogačnik pisal o novih obalah naših življenj, ki jih pravzaprav bolj slutimo kot poznamo. Ni dvoma, da bodo profesorju te obale dovolj velik izziv za še nadaljnje plodno raziskovalno delo.

Prof. Pogačnik je humanist v najčistejšem pomenu in smislu te besede. To pomeni, daje njegovo delo zapisano "Večnemu vračanju" k vedno istim temeljnim vprašanjem in problemom (o tem pričuje po več njegovih študij in knjig o eni tematiki), kar pa ni nihilistično vrtenje v (hermenevtičnem) začaranem krogu, temveč človeško polno doživljanje usode znanstvenika, kajti, kakor pravi Tennyson in kakor za njim v svojem znamenitem spisu *Del sentimiento tragico de la vida* ponavlja don Miguel de Unamuno, eden največjih grandov španskega duha, se nič, kar je vredno dokazati, ne more dokazati, ne ovreči:

For nothing worthy proving can be proved,
Nor yet disproved.

Čeprav potemtakem ciljev v znanosti, se pravi dokončnih dokazov, ni mogoče doseči, se jim mora humanist nenehno bližati. Prof. Pogačniku to uspeva v zavidljivem obsegu.

Naj za voščilo ki ga prof. Pogačniku izrekam ob njegovem jubileju ne le v svojem imenu, temveč tudi v imenu vseh, ki jim gre za ustvaritev kar najspodbudnejših razmer v literarni ved! pri nas ter za preseganje tako ali drugače nevarnih razmerij v nji, velja, kar je Beethoven želel za svojo Misso solemnis: Od srca — naj gre spet — do srca!

Igor Grdina

Filozofska fakulteta v Ljubljani

IN MEMORIAM

Akademik France Bezljaj

(19. 9. 1910-27.4. 1993)

Ljubljani je po težki bolezni prav na praznični dan preminil profesor dr. France Bezljaj. Z njim je odšla velika in izvirna, lahko bi se reklo celo legendarna osebnost slovenske slavistike in nesporna znanstvena avtoriteta. Ko sem pred tremi leti za njegovo osemdesetletnico ob dobrih željah skušala vsaj v grobih potezah orisati njegovo tedaj že zaokroženo znanstveno delo, saj je pero v resnici odložil že nekaj let pred tem, kljub njegovim visokim letom in že tedaj načetemu zdravju nisem pomislila, da jubilejnih priložnosti morda ne bo več in da se bomo od njega kmalu poslovili. Morda je bilo tako zato, ker je bil nekako zmeraj navzoč in ga je bilo mogoče zmeraj obiskati tudi doma, v pogovorih o etimoloških ali drugih vprašanih pa je ostal še vedno duhovit sobesednik ter zanesljiv kritik, svetovalec in učitelj. Morda se je prav zaradi te njegove vitalnosti zdelo nemogoče, da bi odšel, celo tedaj, ko so ga telesne moči že očitno izdajale.

*V slavističnih krogih je odveč pripovedovati, kdo je bil profesor Bezljaj, ker imajo pač številni svoje lastne spomine nanj tudi že iz svojega univerzitetnega študija. Smrt je priložnost za žive, da izmerijo lastne spoznavne koordinate in da preverijo delež, ki ga je v vsakega posebej vdela pokojnik. Kot človek se je France Bezljaj v svoje učence zapisal predvsem kot strpen učitelj, ki ga je izkušnja izučila, da ni dokončnih resnic, da so le na takih ali drugačnih argumentih zgrajene sodbe in da se je relativnosti stvari dobro zavedati. Zato je bolj prebujal notranje zanimanje za jezik, ki edini premaguje človekovo časovno omejenost, in za njegovo zgodovino ter spodbujal sposobnost za znanstveno argumentacijo pri presojanju. Lahko bi rekli, da je torej v učencih bolj gradil odnos do jezika kot vztrajanje na znanstveni dogmi, zato smo ga tudi doživljali kot do konca iščočo osebnost. Kot znanstvenik pa je pred nami s številnimi razpravami, v katerih je - tudi na straneh **Jezika in slovstva** kot pisec in kratek čas (1965) tudi kot glavni urednik - objavljajl svoja dognanja in poglede. Ta ostajajo za njim kot njegov znanstveni prispevek v preverjanje prihodnjim raziskovalnim rodovom.*

France Bezljaj se je rodil v Litiji, se šolal v Kranju in Ljubljani in se nato vpisal na slavistiko na ljubljanski univerzi. Še pred diplomom je prebil nekaj študijskih let v Pragi, kjer se je med drugim seznanjal z metodami fonetičnega raziskovanja in tudi samo snovjo v laboratoriju Josefa Chlumskega za eksperimentalno fonetiko. Po opravljenem doktoratu (1939) je nekaj let poučeval na bežigranski gimnaziji. Po vojni je bil krajši čas lektor češkega jezika (1950), nato pa nekaj let znanstveni svetnik na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti. Leta 1958 se je kot izredni profesor za primerjalno slovansko jezikoslovje spet vrnil na Filozofsko fakulteto in ostal na tem mestu do leta 1980. Upokojitev je bila zanj samo umik od pedagoškega dela, znanstveno pa je še redno delal, kolikor mu je dopuščalo zdravje. Njegove znanstvene zasluge so bile še za njegovega življenja visoko ocenjene in zanje je prejel najvišja nacionalna in tuja priznanja, npr. Prešernovo nagrado (1957), bil je odlikovan z redom zaslug za narod z zlato zvezdo (1969), bil je imenovan za zaslužnega profesorja Filozofske fakultete (1981), postal je častni doktor ljubljanske univerze (1991) in bil izvoljen za člana več slovanskih akademij: Slovenske akademije znanosti in umetnosti (1964),*

Doktorska disertacija je izšlakot 17. zvezek Razprav Znanstvenega društva, Filološko-lingvistični odsek 5, Ljubljana, 1939.

IN MEMORIAM

Akademije znanosti in umetnosti BiH (1973), nekdanje Jugoslovanske akademije v Zagrebu (1983) in Poljske akademije znanosti v Krakovu (1992).

Njegove so zasluge za ustanovitev in delovanje Etimološko-onomastične sekcije pri SAZU, v kateri je najprej delal skoraj sam, do svoje smrti pa jo je tudi vodil, in na njegovo pobudo se je ustanovila Sekcija za zgodovinske slovarje pri SAZU (1972), v okviru katere naj bi se sistematično preučevalo in izdajalo slovensko zgodovinsko gradivo ter se tako odpravilo že zavirajoče zamudništvo.

*Za širši, jugoslovanski prostor pa je bila pomembna njegova pobuda za ustanovitev medakademijske publikacije **Onomástico jugoslavica**, katere prvi glavni urednik je bil. Ta publikacija je bila dve desetletji osrednje glasilo jugoslovanskih imenoslovcev, zadnja (13. številka) paje izšla leta 1989 in v prihodnje naj bi jo nadaljevala **Onomástico croatica**. Revija je spodbujala sistematično imenoslovno proučevanje, kije bilo dotlej v jugoslovanskem prostoru precej zanemarjeno ali pa vsaj neenakomerno razvito, in nekako skladno z zahtevami časa aktualiziral že pri Miklošiču načete študije.*

*Če si ogledamo njegovo bibliografijo, vidimo, da je tematsko raznorodne prispevke, ki so nakazovali odprto, še ne popolnoma usmerjeno osebnost, začel objavljati že v študentskih letih. V svet jezikoslovja pa je vstopil s svojo doktorsko disertacijo **Oris slovenskega knjižnega izgovora***, s prvimi eksperimentalno zasnovanim opisom izgovora slovenskih knjižnih glasov in naglasov (narave fonemov) s tedaj modernimi tehnikami (kot so rentgeniziranje, kimografski zapisi, diapazonski zapisi, mikroskopiranje), metodami in teoretičnimi izhodišči. To delo pa je tudi prvo, ki se pri raziskavi knjižnega izgovora opira na izgovor več poskusnih oseb, in sicer govorcev osrednjih slovenskih govorov, na katerih se je ustvarjal tudi knjižni jezik. Podobnih raziskav pozneje ni več nadaljeval, je pa še dolga leta predaval splošno fonetiko študentom slavistike.*

Med prvimi delovnimi analogami na novo ustanovljene slovenske Akademije znanosti in umetnosti je bil načrtovan tudi etimološki slovar slovenskega jezika. Po konceptu, ki ga je predstavil Fran Ramovš v prvi knjigi Letopisa SAZU, je bil mišljeno, da bo slovar izčrpno dokumentiral slovensko besedje slovanskega izvira. Po današnjih pojmovanjih bi bil bližji združenemu narečnemu in zgodovinskemu slovarju, etimološko najbisesamo naslonilna tedaj obstoječe slovanske etimološke slovarje. K delu za ta slovar je Bezlaja knalu po njegovem doktoratu pritegnil Ramovš, na začetku predvsem za načrtno izpisovanje leksikološke literature, kije obravnavala slovenske besede, kasneje pa je Bezlaj prevzel nase tudi avtorstvo slovarja. Bezlaj je z izpisovanjem ustvarjal slovarsko gradivno bazo, zraven pa se postopno in sistematično izobraževal; seznanjal se je s problematiko, metodami etimološkega raziskovanja pa tudi s slovenskim besedjem.

Za njegovo znanstveno usmeritev je bilo nedvomno zelo pomembno raziskovanje slovenskih vodnih imen, ker se je srečal s slovenskim jezikovnim položajem na kulturno starem prostoru in na stičišču vrste jezikovnih skupin, kar je zahtevalo raziskovanje raznorodnih plasti. Spoznal je, da slovenščina še daleč ni tako preiskana, kot se je dozdevalo še Ramovšu, in da zaradi nerazvitosti ne le slovenske leksikologije skriva še vse polno odprtih tudi slavističnih vprašanj, ki bi jih bilo treba šele raziskati in rešitve utemeljiti. Prav zato se je začel spreminjati njegov koncept etimološkega slovarja: postajal je vse bolj tudi pregled in vpogled v kulturno zgodovino. Zaradi vsega tega je jasno, daje kljub etimološkim preddelom Bezlaj oral ledino, včasih celo bolj instinktivno in intuitivno, kar se v znanstvenih krogih pogosto šteje za slabost, kot pa s strogo eksaktnimi (glasoslovni) argumenti, ki se jim pripisuje osnovna dokazna moč. Kljub temu je prihajal do presenetljivih in velikokrat sprejemljivih rešitev.

Iz njegovih objav je razvidno, kako se je (z redkimi izjemami) sčasoma vse bolj osredinjal na etimološko in lingvogenetsko preučevanje slovenskega besedišča in slovenskih lastnih imen; teh dveh plasti ni nikoli strogo razmejeval, ker je bil prepričan, da postanejo lastna, zlasti pomensko nemotivirana (ali ne dovolj razvidna) imena - jezikovni petrefakti - zanesljiv in stvaren informativni vir o besedišču starejših obdobij in posredno tudi o politični, gospodarski in kulturni zgodovini nosilcev, takoj ko so etimološko pojasnjena. O tej tematiki je spisal prek dvesto člankov in razprav ter več knjig ki so mu prinesle mednarodni sloves in danes sodijo med temeljna slovenska področja

IN MEMORIAM

dela: **Slovenska vodna imena** (I - 1956, II - 1961), **Eseji o slovenskem jeziku** (1967), ki so razširjeni ponatis poljudno pisanih prispevkov iz tedanjega tednika **Tovariš**, dopolnjen s članki **Jezikovne priče slovenske etnogeneze, Etimološki slovar slovenskega jezika** (I-1976, II-1982).

Na Bezlaja so močno vplivala načela gibanja *Wörter und Sachen*, zlasti tista, ki so poudarjala notranjo vez med besedami in z njimi poimenovanimi realijami, ki omogoča osvetliti tudi pomensko motivacijo besed, ter so študiju besednega pomena in pomenskih sprememb pripisovala velik pomen. Prepričan v veljavnost tega je tudi sam rad opozarjal na pomembnost besednega pomena pri iskanju etimološke rešitve, saj lahko pomaga razmejiti tudi staro homonimnost od stare sinonimnosti.

Pri etimološki analizi je osamljena beseda trši oreh kot pa beseda, kije vpeta v razvidno besedno družino. Zato sije Bezljaj v številnih razpravah prizadeval zbrati čim več členov historične besedne družine in tudi izrecno poudarjal, da jih je treba zelo vestno raziskovati. Zgodaj je opazil, da se tudi pri glasovni in besedotvorni zgradbi besed pojavljajo razločki/dvojnosti, ki izvirajo še iz pred-slovenske jezikovne faze. Čim več jih je skušal inventarizirati in jih tudi arealno določiti, tj. ugotoviti, kako potekajo njihove izoglose na slovenskem jezikovnem ozemlju, v drugih slovanskih in celo v neslovanskih, predvsem baltskih jezikih. Spoznanje, da se areali celih plasti/skupin besed ponavljajo po nekih pravilih, stopa v zavest danes, ko izhajajo areale besed upoštevajoči etimološki slovarji in slovanski lingvistični atlasi, njega pa je že tedaj vodilo k sklepom o slovenski lingvogenezi oziroma tudi slovenski etnogenezi. V nasprotju s svojim učiteljem Ramovšem je trdil, da slovenščina ne izhaja iz enovite jezikovne (in plemenske) predloge, ampak se zdi mešanica različnih slovanskih govorov, ki so se morali med seboj ločiti, bodisi ker so pripadali različnim kronološkim plastem (zadnje selitve suponira celo v času madžarskih vdorov) bodisi ker so potekale iz različnih praslovanskih govorov. To stališče se je pokazalo kot tvorno v novjšem času, ko ob preučevanju in določanju narave slovanskih govorov za skoraj vse slovanske jezike prihajajo do podobnih sklepov tudi drugi slovanski jezikovni historiki.

Bezljaj se je tako kmalu uvrstil med tiste slaviste, ki so spoznali, da je bilo praslovansko govorno stanje ob času t. im. slovanskih selitev bolj zapleteno in neenotno, kot se je mislilo pred desetletji. Ta ideja še zlasti v novjšem času ob sistematičnih dialektoloških raziskavah spet zbujajo zanimanje in se tudi eksaktno potrjuje. Ne glede na obstojnost ali neobstojnost posameznih njegovih etimoloških rešitev, ki jih bodo še pretresale in preverjale prihodnje raziskave, pa je nesporno, da bo njegov teoretični prispevek ostal še dolgo izziv tudi za prihajajoče raziskovalne rodove, in to je tisto pomembno, kar je ostalo za njim in zaradi česar mu moramo biti hvaležni.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Tretjemu letu naproti

Sodelovanje revije Jezik in slovnstvo s srednješolci - mladimi raziskovalci in njihovimi mentoiji - je v preteklih dveh letih dalo nekaj zanimivih rezultatov. Z objavo nagrajene naloge S. Torkar se zaokroža letošnje povezovanje raziskovalnega dela in letnika revije, ki je med drugim na šolo, pouk ali metodiko/didaktiko vezanimi prispevki zajel v četrti številki tudi zanimiv in za mentoije uporaben članek M. Poznanovič Vprašanje metod, motivacije, sposobnosti in zlasti vodenja raziskovalčevih pričakovanj, kar je nakazano ali globlje utemeljeno v članku, pa so zanimiva tudi za (visokošolsko) didaktiko. Želeli ja, da bi se sodelovanje revije in srednješolskih raziskovalcev, mentoijev in organizatorjev nadaljevalo in se širilo tudi v prihodnje, še zlasti pri skupnem izboru tem oz. projektov, ki bi se jih lotili mladi raziskovalci srednješolci.

Med letošnjimi nalogami se je na zagovoru junija 1992 pokazala poglobljena, tudi ob lanskih nalogah izražena zadrega: NE VSEGA NAENKRAT! Preobsežnost teme naloge onemogoča ali vsaj otežuje sintezo različnih misli, navedkov in opredelitev v razviden sistem, ki bi v povzetku jasno odgovoril na v uvodu zastavljeno vprašanje: v tem smislu se je preobsežne teme v tem raziskovalnem letu lotila skoraj polovica raziskovalcev, do ustreznega rezultata pa je prišla le ena naloga. Druga očitna pomanjkljivost se kaže kot neločevanje svojih ugotovitev od tujih, tj. prevzetih iz strokovne literature. Ob tem je treba opozoriti še na nenatančno rabo literarnoteoretičnih pojmov (motiv hrepenenja ipd.), kar ni v skladu s temeljnimi načeli strokovnega ubesedovanja (o tem se najdejo koristi napotki v *Praktičnem spisovniku* M. Hladnika).

Jezik raziskovalnih nalog/raziskovalcev na zagovoru je bil na letošnjem srečanju večinoma ustrezen, nekatere naloge pa kažejo nepotrebno mešanje esejističnega in strokovnega (literarnozgodovinskega, interpretacijskega ipd.) sloga pisanja. Posamezne naloge obdelujejo že obdelano; da bi se ognili temu, priporočamo, naj se raziskovalec temeljiteje loti strokovne bibliografije na izbrano temo.

Metodološko so bile letošnje naloge precej raznovrstne. Ob komparativnem pristopu (Primetjava Kishonove drame Bil je škijanec s Shakespearovim delom Romeo in Julija; Dva sodobna ljubezenska romana; Filipcičev "X-100 roman" in Grilletov "Djinn" v luči postmodernizma), ki je bil letos v ospredju, je bila zanimiva tudi dosledna literarnozgodovinska/biografska metoda (Boj med srečo in nesrečo - življenje in delo Janeza Cigleqa). Še zlasti je treba omeniti nagrajeno raziskavo recepcije in bralnih navad srednješolcev, ki tako po domiselnosti teme in obravnave kot po natančnosti obdelave rezultatov, hkrati z ustreznim upoštevanjem literature in izvrstno aplikacijo teoretičnih ugotovitev na s statistično metodo odkritih dejstev, presega okvir srednješolskega ukvajanja s književnostjo in književnimi navadami. Anteresi/pričakovanji, hkrati pa je (zlasti mnenja o domačem branju) zanimiva tudi za širšo strokovno javnost.

Naloga S. Torkar tako upošteva temeljna načela ustreznega strokovnega ubesedovanja: omejitve teme, ločevanje svojega od tujega, primerna členjenost, preglednost in natančnost, jezikovna pravilnost in nezapletenost, ob se drugih prvinah dobrega (s strokovnega) sloga. Hkrati pa izbrana tema ponuja v razmišljanje še naslednje: Ali m raziskovanje bralnih navad, pričakovanj, problematike poučevanja in književnosti, nekaterih mejnih področij literarne vede (trivialna književnost, vpliv množičnih občil na oblikovanje pnakovanj, sodobne oblike in metoda pri pouku književnosti ipd.) še zapostavljeno, četudi bi tovrstne srednješolske raziskave tudi stroka hko ponudile mnogo zanimivega gradiva (podatkov izvirnih didaktičnih rešitev) hkrati pa bi - kar je se zlasti smembno - vedno znova zastavljale sveža vprašanja piscem učbenikov sestavljalcev seznamov obvezne literaturne načrtovalcem in oblikovalcem modelov obravnave besedila v šob. V raziskovanju iVfyi/ bralnih navad in pričakovanj v primerjav, bodisi s sorodnimi bodisi z različnimi programi in zahtevnostmi stopnjami, se redn etlcu L u i a možnost, da pusti svoje prstne odtise na bodočem pouku književnosti hkrati s tem pa se dosega p o v e z u j e teorije in p r L e, kar je bilo do sedaj večkrat le na papi^u ali na srečanjih ukoslovcev ponavljano leporečje.

Igor Saksida
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Bralne navade srednješolcev na srednji zdravstveni šoli in gimnaziji

1. Uvod

V raziskovalni nalogi sem skušala raziskati, koliko in kaj srednješolci berejo ter kaj jim branje pomeni. Zanimalo me je tudi, kako televizija in druga množična občila vplivajo na bralne navade, vpliv pripovedovanja pravljic v otroštvu na bralno mrzlico in razlike med bralnimi navadami gimnazijcev in bodočih zdravstvenih tehnikov na naši šoli pa tudi vpliv izobrazbe staršev, učnega uspeha in nekaterih drugih dejavnikov na branje.

Z raziskavo želim prispevati k boljšemu poznavanju bralnih navad mladih in spodbuditi k razmišljanju, ali je branje za razvoj človekove osebnosti pomembno.

2. Metoda

2.1 Vzorec

Anketirala sem 366 dijakov Srednje zdravstvene šole in gimnazije. Izbrala sem 12 razredov, in sicer 6 oddelkov gimnazijcev in 6 oddelkov dijakov zdravstvene usmeritve. Teh 6 oddelkov vključuje tri razrede prvih in tri razrede drugih letnikov. Povprečna starost anketirancev je 14,7 leta. Anketirance sestavlja 84,4 % (309) deklet in 15,6 % (57) fantov. Od tega je 48,4 % (177) gimnazijcev in 51,6 % (189) dijakov zdravstvenih oddelkov. Povprečni učni uspeh anketirancev je 3,4, povprečna izobrazba staršev pa je končana srednja šola.

2.2 Izvedba ankete

Anketo sem izvedla februarja 1992. Sestavila sem jo na podlagi podobne raziskave Gregorja Kocijana in Martina Žnidaršiča v delu *Knjiga in bralci* (1, 2). Dijaki so morali na anketnem listu obkrožiti ali dopisati njim ustreznemu odgovoru, nekatere svoje trditve pa so morali tudi utemeljiti. Pred reševanjem ankete sem jim razložila namen svoje raziskave in jim med reševanjem pomagala s tolmačenjem nejasnosti.

2.3 Kaj sem hotela z anketo izvedeti?

V prvem delu so me zanimali njihova starost, spol, usmeritev, učni uspeh in izobrazba staršev. V drugem delu pa me je zanimalo, koliko berejo, kaj berejo, zakaj berejo, kaj menijo o obveznem čitvu za domače branje, ali so kdaj imeli bralno mrzlico in ali so jim starši v otroštvu pripovedovali pravljice. Zanimalo me je, kje v glavnem dobijo knjige, kako obsežna je njihova družinska knjižnica, koliko berejo njihovi starši in koliko ur na teden posvetijo gledanju televizije.

2.4 Obdelava podatkov

V anketi dobljene podatke sem obdelala s programom za delo z relacijskimi bazami podatkov DBASE 3+, rezultate pa sem uredila z urejevalnikom besedil MS Word for Windows 1.1 in programom za obdelavo tabel MS Excel 2.1.

3. Rezultati

Preglednica 1 - Priljubljenost različnih knjižnih zvrsti

KNJIŽNE ZVRSTI:	dekleta	fantje	gimnazijci	zdr. tehniki	skupno
ljubezenski roman	72,5 %	12,3 %	46,3%	78,8 %	63,1 %
zgodovinski roman	23,6 %	42,1 %	34,5 %	19,1 %	26,5 %
pustolovski roman	45,0 %	56,1 %	52,5 %	41,3 %	46,7 %
vojni roman	6,5%	26,3 %	13,0 %	6,4%	9,6%
kriminalni roman	37,9 %	47,4 %	35,6 %	42,9 %	39,3 %
detektivski roman	32,7 %	36,8 %	32,2 %	34,4 %	33,3 %
življenjepisi	17,8 %	19,3 %	18,1 %	18,0%	18,0%
potopisi	8,4%	17,5%	13,6 %	6,4%	9,8%
humoristična dela	50,8 %	38,6 %	50,8 %	47,1 %	48,9 %
poljudnoznanstvena lit.	11,0 %	28,1 %	17,0 %	10,6 %	13,7 %
priročniki	18,1 %	8,8%	10,7 %	22,2 %	16,7 %
poezija	9,7%	10,5 %	13,6 %	6,4%	9,8%

4,1 % dijakov je poleg v preglednici naštetih knjižnih zvrsti navedlo, da radi berejo znanstvenofantastično literaturo, knjige o živalih, knjige o Indiji in indijski religiji, enciklopedije, psihološko literaturo, grozljivke in pravljice.

Preglednica 2 - Branje trivialne literature

BRANJE TRIVIALNE LITERATURE:	dekleta	fantje	gimnazijci	zdr. tehniki	skupno
da	49,5 %	7,0%	28,2 %	61,4 %	42,9 %
ne	11,7 %	73,7 %	37,9 %	5,8%	21,3%
včasih	37,5 %	17,5 %	38,4 %	30,7 %	34,4 %
ni odgovora	1,3%	1,8%	0,5%	2,1%	1,4%

Preglednica 3 - Branje glede na avtorja

BRANJE GLEDE NA AVTORJA:	gimnazijci	zdr. tehniki	skupno
pretežno tuji avtorji	70,6 %	77,3 %	74,0 %
pretežno domači avtorji	0,6%	0,5%	0,6%
enako tuji in domači	26,6 %	21,7 %	24,0 %
ni odgovora	2,2%	0,5%	1,4%

Preglednica 4 - Vpliv domačega branja

VPLIV DOMAČEGA BRANJA:	gimnazijci	zdr. tehniki	skupno
pozitiven	66,1 %	38,6 %	51,9 %
negativen	11,3%	19,6 %	15,6%
ne vem	22,0%	41,3 %	32,0 %
ni odgovora	0,6%	0,5%	0,5%

Z N A N O S T M L A D I N I

Preglednica 5 - **Bralna mrzlica**

<i>BRALNA MRZLICA:</i>	<i>dekleta</i>	<i>fantje</i>	<i>skupno</i>	
da	50,8 %	50,9 %	50,8 %	
ne	48,5 %	45,6 %	48,1 %	
ni odgovora	0,7%	3,5%	1,1 %	

Preglednica 6 - **Branje v srednji šoli**

<i>BRANJE V SREDNJI ŠOLI:</i>	<i>dekleta</i>	<i>fantje</i>	<i>gimnazijci</i>	<i>zi/r. tehniki</i>	<i>skupno</i>
več kot v OŠ	31,4%	40,4%	43,5 %	22,8 %	32,8 %
manj kot v OŠ	41,7 %	33,3 %	36,2 %	44,4 %	40,4 %
enako kot v OŠ	26,9 %	26,3 %	20,3 %	32,8 %	26,8 %

Preglednica 7 - **Pravljice**

<i>PRAVLJICE:</i>	<i>skupno</i>
so mi brali	9,0%
so mi pripovedovali	12,6%
so mi brali in pripovedovali	72,4 %
niti brali niti pripovedovali	6,0%

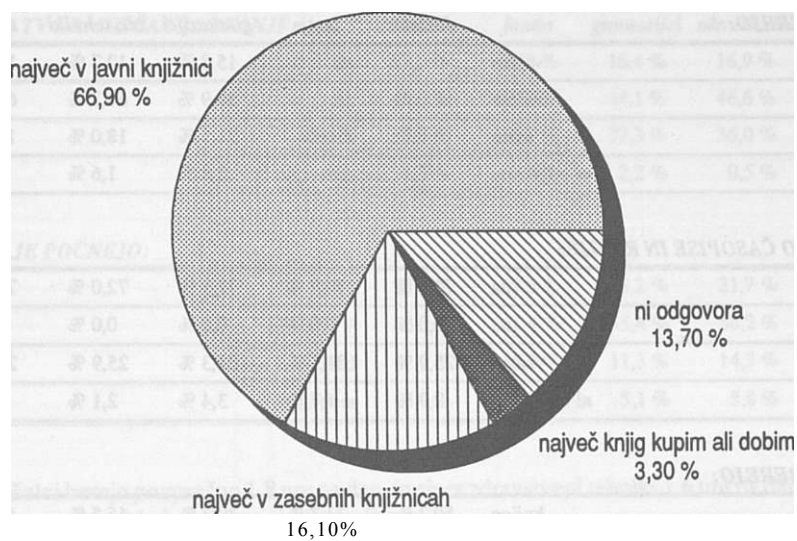
Preglednica 8 - **Priljubljenost stripa**

<i>PRILJUBLJENOST STRIPA VČASIH:</i>	<i>dekleta</i>	<i>fantje</i>	<i>gimnazijci</i>	<i>zfr. tehniki</i>	<i>skupno</i>
bolj kot knjiga	70,2 %	86,0 %	72,4 %	73,0 %	72,7 %
manj kot knjiga	23,6 %	10,5 %	20,3 %	22,8 %	21,6%
ni odgovora	6,2%	3,5%	7,3%	4,2%	5,7%
<i>PRILJUBLJENOST STRIPA DANES:</i>					
bolj kot knjiga	11,7%	28,1 %	16,4 %	12,2 %	14,2 %
manj kot knjiga	81,5%	56,1 %	72,3 %	82,5 %	77,6 %
ni odgovora	6,8%	15,8 %	11,3%	5,3%	8,2%

Povprečna starost anketirancev ob prvem srečanju s stripom je bila 6,8 leta. Bralno mrzlico pa so imeli pri 12,6 leta.

Z N A N O S T M L A D I N I

Graf 1 - Viri literature

Preglednica 9 - Kdaj najraje berejo? Zakaj berejo?

NAJRAJE BEREJO:	dekleta	fantje	gimnazijci	zdr. tehniki	skupno
na počitnicah	38,2 %	33,3 %	40,7 %	34,4 %	37,5 %
ob koncu tedna	11,9 %	0,0 %	3,9 %	15,9 %	10,1 %
med šolskim letom	3,2 %	17,5 %	8,5 %	2,6 %	5,5 %
na potovanju	5,2 %	8,8 %	4,5 %	6,9 %	5,7 %
skozi vse leto enako	32,4 %	31,6 %	32,2 %	32,3 %	32,2 %
ni odgovora	9,1 %	8,8 %	10,2 %	7,9 %	9,0 %
ZAKAJ BEREJO:					
zaradi čustvene rasti	4,2 %	3,5 %	6,2 %	2,1 %	4,1 %
zaradi intelektualne rasti	6,5 %	26,3 %	14,7 %	4,8 %	9,6 %
zaradi sprostitve in zabave	59,9 %	33,3 %	49,7 %	61,4 %	55,7 %
zaradi preganjanja dolgčasa	11,3 %	12,3 %	10,2 %	12,7 %	11,5 %
drugo					16,7 %
ni odgovora					2,4 %

Za druge vzroke branja so anketiranci navajali: širjenje besednega zaklada, prisilo v šoli, privlačnost vsebine. V rubriki drugo so upoštevani tudi tisti navedki, kjer so anketiranci obkrožili po več odgovorov.

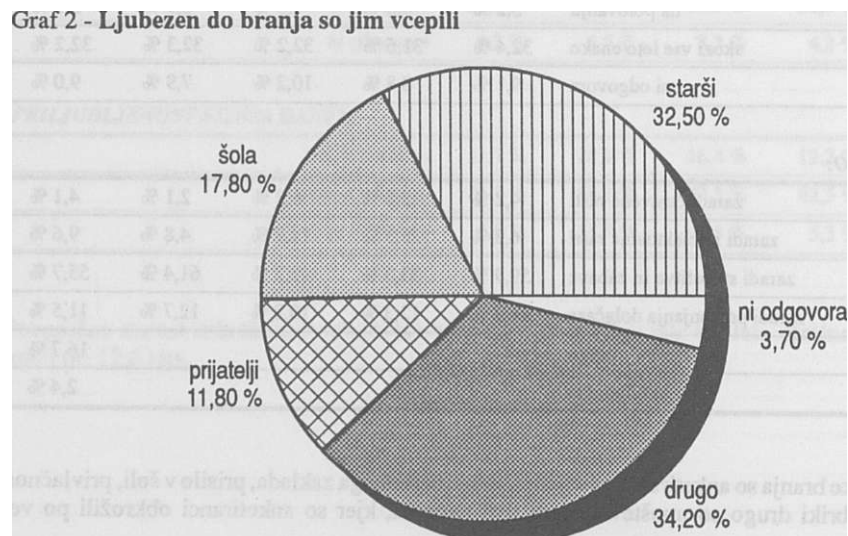
Z N A N O S T M L A D I N I

Preglednica 10 - **Koliko berejo? Ali berejo časopise in revije? Kaj berejo?**

<i>KOUKO BEREJO:</i>	<i>dekleta</i>	<i>fantje</i>	<i>gimnazijci</i>	<i>ztlr. tehniki</i>	<i>skupno</i>
veliko			15,8 %	12,7 %	14,2 %
srednje			59,9 %	67,7 %	63,9 %
malo			21,5 %	18,0 %	19,7 %
ni odgovora			2,8%	1,6%	2,2%
<i>ALI BEREJO ČASOPISE IN REVJE:</i>					
da	71,2 %	77,2 %	72,3 %	72,0 %	72,2 %
ne	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
včasih	25,9 %	21,1 %	24,3 %	25,9 %	25,1 %
ni odgovora	2,9%	1,7%	3,4%	2,1 %	2,7%
<i>KAJ RAJE BEREJO:</i>					
knjige	50,2 %	33,3 %	49,7 %	45,5 %	47,5 %
stripe	1,6%	7,0%	3,4%	1,6%	2,5%
časopise in revije	45,0 %	54,4 %	43,5 %	49,2 %	46,4 %
ni odgovora	3,2%	5,3%	3,4%	3,7%	3,6%

V rubriki drugo so anketiranci pisali, da so si ljubezen do branja vcepili sami, nekateri so navajali sorodnike, nekateri pa so obkroževali več odgovorov hkrati. Sem spadajo tudi dijaki, ki so trdili, da nimajo ljubezni do branja.

Graf 2 - Ljubezen do branja so jim vcepili

Z N A N O S T M L A D I N I

Preglednica 11 - Vpliv TV na branje. Kaj raje počnejo?

<i>AU JIM TV KRADE ČAS ZA BRANJE:</i>	<i>dekleta</i>	<i>fantje</i>	<i>gimnazijci</i>	<i>zdr. tehniki</i>	<i>skupno</i>
da	17,2 %	14,0 %	16,4 %	16,9 %	16,7 %
ne	45,6 %	43,9 %	44,1 %	46,6 %	45,3 %
včasih	35,9 %	40,3%	37,3 %	36,0 %	36,6 %
ni odgovora	1,3%	1,8%	2,2%	0,5%	1,4%
<i>KAJ RAJE POČNEJO:</i>					
bereš	25,9 %	19,3 %	28,2 %	21,7 %	24,9 %
gledaš TV	56,0 %	61,4 %	55,4 %	58,2 %	56,8 %
oboje enako rad	12,3 %	15,8 %	11,3%	14,3 %	12,8 %
ni odgovora	5,8%	3,5%	5,1 %	5,8%	5,5%

Srednješolci berejo povprečno 1,8 ure na dan, in sicer zdravstveni tehniki 1,6 ure na dan, gimnazijci pa 2,0 ure na dan. Med spoloma ni bistvenih razlik.

Gledanju televizijskega programa posvetijo 12,1 ure na teden, od tega zdravstveni tehniki 12,2 ure na teden, gimnazijci pa 12,0 ure na teden. Zanimivo je, da fantje gledajo TV 15,6 ure na teden, dekleta pa 11,4 ure na teden.

Njihovi starši berejo povprečno 10,3 ure na teden.

Med najljubše avtorje anketirancev sodijo Victoria Holt, Konsalik, D. Steel, Agatha Christie, S. Sheldon, Carl May, Edgar Wallace in Jules Verne.

Njihove najljubše knjige pa so: Mi, otroci s postaje ZOO, Kirurginja, Zimska vrtnica, Demonski ljubimec, Diamantna dinastija, Mačje pokopališče, Angelika, Čipke, Gimnazijka...

Rezultati ankete potrjujejo tipologijo bralnega razvoja Metke Kordigel, saj se je izkazalo, da dijaki, ki so jim starši pripovedovali ali brali pravljice, več berejo kot tisti, ki jim starši niso pripovedovali pravljic v otroštvu.

V preglednici 1 lahko vidimo, da dekleta berejo pretežno ljubezenske romane, humoristična dela in pustolovske romane, fantje pa berejo pretežno pustolovske, kriminalne in zgodovinske romane. Največja razlika med spoloma je opazna pri branju ljubezenskih romanov. Zaradi tega je opazna tudi razlika v branju te zvrsti glede usmeritve, saj predstavlja delež fantov v zdravstvenih oddelkih le 2,6 %, delež fantov v gimnazijskih oddelkih pa 29,4 %.

V preglednici 9 vidimo, da berejo srednješolci pretežno zaradi sprostitve in zabave. Glede na to, kaj dijaki najraje berejo in zakaj berejo, bi jih lahko po Giehrlovi tipologiji bralcev uvrstili med emocionalno-fantastične bralce.

V preglednici 5 vidimo, daje 50,8 % srednješolcev imelo bralno mrzlico, 48,1 % pa ne. Razlika je torej zelo majhna. Pri tem ni opazne razlike pri delitvi na spol. Opazila sem tudi, da kar 6,0 % dijakom starši niso pripovedovali ne brali pravljic, kar se danes kaže v tem, da ti dijaki manj berejo. V isti preglednici je prikazana priljubljenost stripa nekoč in danes. 72,7 % dijakom se je zde strip včasih bolj zanimiv kot knjiga, danes pa se zdi manj zanimiv kot knjiga kar 77,6 % srednješolcem. 40,4 % dijakov pravi, da berejo v srednji šoli manj kot v osnovni šoli. To utemeljujejo s tem, da imajo vse manj prostega časa, ker jim ga jemlje učenje. Preostali prosti čas pa raje posvetijo drugim stvarim (npr. športu). Dijaki, ki berejo več kot v osnovni šoli (32,8 %), to razlagajo s tem, da imajo sedaj obsežnejša domača branja, da so jim knjige sedaj bolj všeč, nekateri pa pravijo, da zaradi prisile.

Z N A N O S T M L A D I N I

Preglednica 12 - **Korelacije**

ZAKAJ BEREJO:	knjige	stripi	časopisi in revije	ni odg.
zaradi čustvene rasti	80,0 %	0,0%	20,0 %	0,0%
zaradi intelektualne rasti	54,3 %	2,9%	42,8 %	0,0%
zaradi sprostitve in zabave	49,5 %	1,5%	46,1 %	2,9%
zaradi preganjanja dolgčasa	19,0 %	4,8%	71,4%	4,8%

<i>Povprečno branje na dan</i>	
<i>UČNI USPEH:</i>	
odličen	2,3 ure
prav dober	1,6 ure
dober	1,8 ure
zadosten	1,8 ure
nezadosten	2,7 ure
<i>OCENA PRI SLOVENSČINI:</i>	
odlično (5)	1,7 ure
prav dobro (4)	2,1 ure
dobro (3)	1,8 ure
zadostno (2)	1,6 ure
nezadostno (1)	1,8 ure
<i>IZOBRAZBA STARŠEV:</i>	
SŠ ali več	1,8 ure
OŠ ali manj	1,4 ure
<i>DRUŽINSKA KNJIŽNICA:</i>	
manj kot 200 knjig	1,7 ure
200 do 500 knjig	1,7 ure
500 do 1000 knjig	2,0 ure
več kot 1000 knjig	2,1 ure
<i>LJUBEZEN DO BRANJA SO JIM VCEPILI:</i>	
starši	1,7 ure
v šoli	1,6 ure
prijatelji	1,7 ure

<i>Povprečno branje na dan</i>	
<i>ZAKAJ BEREJO:</i>	
zaradi čustvene rasti	2,7 ure
zaradi intelektualne rasti	2,1 ure
zaradi sprostitve in zabave	1,7 ure
zaradi preganjanja dolgčasa	1,3 ure
<i>KAJ RAJE POČNEJO:</i>	
bereš	2,2 ure
gledaš TV	1,6 ure
oboje enako rad	1,9 ure
<i>ALI SO IMELI BRALNO MRZUCO:</i>	
da	1,9 ure
ne	1,7 ure
<i>VPLIV DOMAČEGA BRANJA:</i>	
pozitiven	1,8 ure
negativen	1,8 ure
ne ve	1,7 ure
<i>STARŠI SO JIM PRAVLJICE:</i>	
brali	1,7 ure
pripovedovali	1,8 ure
brali in pripovedovali	1,8 ure
niti brali niti pripovedovali	1,6 ure

<i>Povprečno branje na dan</i>	
<i>PRILJUBLJENOST STRIPA:</i>	
bolj kot knjiga	1,7 ure
manj kot knjiga	1,9 ure
<i>PRILJUBLJENOST STRIPA DANES:</i>	
bolj kot knjiga	1,9 ure
manj kot knjiga	1,8 ure
<i>BRANJE TRIVIALNE LITERATURE:</i>	
da	1,6 ure
	1,7 ure
včasih	2,1 ure
<i>KAJ NAJRAJE BEREJO:</i>	
knjige	2,0 ure
stripe	1,0 ure
časopise in revije	1,7 ure
<i>ALI JIM TV KRADE ČAS:</i>	
da	1,8 ure
ne	1,8 ure
včasih	1,8 ure

Z N A N O S T M L A D I N I

Ker sem menila, da je pripovedovanje pravljic v otroštvu zelo pomembno za nadaljnji razvoj bralnih navad, sem obiskala Pionirsko knjižnico v Ljubljani, kjer sem se pogovarjala z g. Tilko Jamnik, voditeljico Ur pravljic in Igralnih ur. V Pionirski knjižnici izvajajo Ure pravljic in Igralne ure z namenom, da bi otrokom že v zgodnjem otroštvu predstavili knjigo kot nekaj lepega, prijetnega in pomembnega v življenju. Na Urah pravljic g. Tilka Jamnik otrokom pripoveduje pravljice in se nato o pravljicah z njimi pogovarja. S tem jim hoče predstaviti knjige oz. leposlovje kot zvrst umetnosti. Na Igralnih urah pa si otroci izberejo temo pogovora in si pri tem pomagajo s knjigami. S tem je knjiga predstavljena tudi kot predmet, s katerim si pomagamo in se z njim izobražujemo. Vendar pa g. Tilka Jamnik meni, da sta družina in šola tista dejavnika, ki lahko največ pripomoreta k priljubljenosti branja in knjig pri otrocih. Otroci svoje starše posnemajo, in če vidijo svoje starše pogosto segati po knjigah, bodo prej ali slej tudi sami ravnali tako. Prav tako bo otrokom, ki rastejo v družinah z bogato družinsko knjižnico, knjiga bližja kot tistim, ki doma nimajo toliko knjig. To potrjuje tudi moja raziskava. Izkazalo se je, da dijaki, ki imajo doma veliko knjig, več berejo kot tisti, ki jih imajo manj (glej preglednico korelacij).

Problem trivialne literature

Rezultati ankete so pokazali, da berejo mladi razmeroma veliko, problem pa je v kakovosti čtiva, ki ga berejo. Izkazalo se je, da poleg obveznega čtiva za domače branje berejo skoraj izključno trivialno literaturo. Le 21,3 % mladih (v glavnem fantje) trivialne literature ne bere. Opaziti je, da so branju trivialne literature bolj "podvržena" dekleta, zaradi večinskega deleža deklet v zdravstvenih oddelkih pa je priljubljenosti trivialne literature večja pri zdravstvenih tehnikih.

Vpliv televizije na bralne navade

Rezultati moje raziskave kažejo, da učenci z boljšim učnim uspehom manj gledajo televizijo kot učenci s slabšim. Dijaki, katerih učni uspeh je višji ali enak prav dobremu, gledajo TV 12,0 ure na teden, dijaki z dobrim ali slabšim učnim uspehom pa gledajo TV 12,3 ure na teden. Iz preglednice korelacij je razvidno, da tisti, ki raje gledajo TV, berejo dosti manj kot tisti, ki raje berejo, ali pa tisti, ki enako radi berejo in gledajo TV, kar je seveda povsem razumljivo. Toda povprečen čas (vseh anketiranih), namenjen branju, še vedno presega čas, ki je namenjen gledanju televizije.

5. Sklep

Z raziskavo sem pokazala, da se branje oz. bralna sposobnost ne razvija samodejno, marveč gaje treba načrtno razvijati. Razvite zahodne dežele že dolgo proučujejo dejavnike, ki vplivajo na razvoj bralnih navad in z dobljenimi spoznanji poskušajo nato organizirati tak pouk književnosti, ki bi usmerjal k bolj sistematičnemu razvijanju bralnih navad

Književna vzgoja bi morala brez vsiljevanja in kazni za neprebrano domače branje ponuditi mladim primerno branje takrat, ko se človek bliža zamenjavi enega tipa literature z drugim. Takrat so možnosti da človek zaide k branju trivialne literature zelo velike. Šola bi morala biti tista, ki naj bi nam pokazala, da v trivialni literaturi nekaj manjka in da bi tisto nekaj iskali v drugačne vrste literaturi. Čim večji občutek, daje branje literature lahko prijetno, bodo imeli otroci, tem več otrok bo lahko doseglo stopnjo literarnega branja.

Čeprav je danes na vseh šolah obvezno domače branje, se srednješolci kljub prisili zavedajo pomena tega branja, in jih kar 51,9 % meni, da je vpliv domačega branja na razvoj bralnih navad pozitiven, kajti če v mladosti ne prebudimo potrebe po branju, je to toliko teže prebuditi pri odraslih. Ti dijaki se zavedajo, da mnogi dijaki, če ne bi bilo obveznega domačega branja sploh ne bi bral. Zavedajo se da si s tem večajo besedni zaklad in spoznavajo klasično literaturo. Dijaki, ki menijo, daje vpliv domačega branja negativen (15,6 %) pa to potrjujejo s tem, daje slaba plat domačega branja prisila. Prisila je tista, ki te lahko odvrne od branja.

Z N A N O S T M L A D I N I

Na tej stopnji si zastavimo vprašanje: "Kaj storiti?" Pameten odgovor nam ponuja Paul Hazard: "Otroke moramo navaditi, da jim bo knjiga neločljiv del življenja. Omejiti bi morali davčna bremena, saj lahko le-ta spremenijo knjigo v luksuzen predmet, ki ga bomo morali gledati le na knjigamiških policah. Povečati bi morali število knjižnic in s tem omogočiti večji dostop mladim do knjig, kajti mladi so v največji nevarnosti, da izgubijo veselje do knjig." Tudi moja raziskava potrjuje to trditev, saj so za 66,9 % srednješolcev na naši šoli javne knjižnice glavni vir knjig.

Simona Torkar
Ljubljana

Literatura

Robert Escarpit: *Das Buch und der Leser*. Koln 1961.

Robert Escarpit: *Revolucija knjige*. Zagreb 1972.

Robert Escarpit: *Sociologija književnosti*. Zagreb 1970.

Meta Grosman: *Bralec in književnost*. Ljubljana 1989.

Paul Hazard: *Knjige, otroci in odrasli*. Ljubljana 1967.

Gregor Kocijan: *Knjige in bralci 1*. Ljubljana 1974.

Gregor Kocijan, Martin Žnidaršič: *Knjiga in bralci 2*. Ljubljana 1980.

Dimitrij Rupel: *Literarna sociologija (18. zvezek)*. Ljubljana 1982.

Otrok in knjiga - revija za vprašanja mladinske književnosti in knjižne vzgoje (23-24, 25, 27-28, 29-30, 31, 32), Maribor.

Revija Poetics (december 1989, februar 1991). Amsterdam.

Rado Wechtersbach: *Obdelava podatkov in DBASE 3+*, Ljubljana 1990.

Klemenov govorni razvoj v drugem letu njegove starosti

V[^]prav imam tri otroke, bi težko razpravljaj, kako so se naučili govoriti. Bolj zares sem opazoval ta zanimivi proces pri vnuku Klemenu. Z ženo sva ga varovala od njegovega prvega rojstnega dne do poltretjega leta, ko je šel v vrtec. Otroka sem videval skoraj vsak dan, se igral z njim, ga vodil na sprehode in pisal dnevnik o njegovem govorenju in vedenju.

Kot je znano, obstajajo tri teorije otroškega govora: Skinnerjeva, Piagetova in teorija Noama Chomskega. Po Skinnerjevi behavioristični teoriji se otrok nauči govorenja s posnemanjem govora odraslih ljudi in ga izpopolnjuje v skladu z njihovimi pozitivnimi in negativnimi podkrepitvami. Piaget meni, da šele otrokove izkušnje, ki si jih nabere v zaznavno-gibalni fazi razvoja, odpirajo možnosti za učenje govorenja. Chomsky pa opozarja, da se otrok ne nauči govorenja samo s posnemanjem, ampak ima že zgodaj uvid v strukturo jezika in ne tvori le stavkov, ki jih prevzema od drugih ljudi, ampak tudi stavke in oblike, ki jih pred njim ni izrekel še nihče.

Tažko je na slepo zaupati tej ali oni teoriji. Verjetno bodo empirična opazovanja, kako se razvija govor pri otrocih, podprla eno ali drugo teorijo. Zavedam se, da je moje opazovanje govornega razvoja enega samega otroka malenkost na področju takega raziskovanja. Imam pa vtis, da ravno raziskovanje, kako otroci usvajajo slovenščino - jezik z bogatim oblikoslovjem -, utegne dati dragocene podatke za preverjanje teorij otroškega govora.

Pred svojim prvim rojstnim dnem se Klemen igra z zlogi: *mamamama, baba, babi, dada, dtadta, papa, pipi* ipd. Včasih je težko razločiti, ali je glas zvoneč ali nezvoneč: p ali b, t ali d. Kadar je razporežen, proizvaja nekakšno petje:

aaaaaaa. Pri izdihovanju spušča tudi pripornike: *fff, sss*.

Za sporazumevanje uporablja bolj kretnje kot govor. Mama in očka sta ga naučila "proskati": udarjati z dlanjo ob dlan, kadar hoče kaj dobiti. Očka je "proskal" in dobival od mame bobi palčke; to igro je Klemen dojel, začel posnemati očka in tudi dobival bobi palčke. Zdaj se je na kretnjo privadil, saj je večinoma podkrepljena s tem, da dobi zaželeno stvar. Njegova priljubljena kretnja je tudi cukanje za hlače: na ta način doseže, da ga vzamem v naročje in prenašam naokrog.

Prve mesece drugega leta je bolj izrazil Klemenov zaznavni in gibalni razvoj kot govorni. Že hodi, ne mara biti v stajici, ampak se prosto giblje po kuhinji in z njo zvezani dnevni sobi. Igra se zropotuljico, lončki, pokrovkami, kuhalnico, svinčniki. Rad odpira predale in brska po njih. Ko zasliši vlak, ki vozi mimo hiše, se odziva z glasovi *uuu* (menda posnema naš vzklik "ulak ulak") ali *ššš* (morda oponaša šum vlaka). Kadar se pokaka v plenice, sporoči: *uf, fif* ali kako podobno.

Večkrat se prerekamo, ali razume, kar govori, ali ne. Besede mama, babi, ata, deda mu verjetno pomenijo prej prihod kot kakšno določeno osebo. Ko je v naročju pri babici, govori "*babi, babi*", vendar gleda stran od nje. Iz tega sklepa, da imajo besede zanj drugačen pomen kot za nas.

Svojo željo dostikrat uveljavlja s kazanjem in besedo "*tist, tist*". Seveda je večkrat težko uganiti, kaj je tisto: igrača, piškot, čaj, mleko ali kaj drugega. Prva beseda z nedvoumnim pomenom je bila "*kuh*" (13 mesecev, 19 dni), izrekel jo je, ko je hotel kruh. Večkrat uporablja besedo "*dit*" (14 mesecev), ki ima zelo širok (ekstenziven)

GRADIVO

pomen: zavojček cigaret, vžigalnik, pepelnik, odhod v predprostor, kjer v našem stanovanju kadimo.

Več razume, kot govori. Če mu rečem "Prinesi copate!", jih prinese in mu jih potem obujem. Če mu rečem "Prinesi pujska!", prinese gumijastega pujska ali pa tudi kako drugo igračo. Če ga vprašam, kje ima nos, se prime za nos.

Skupaj hodiva na sprehode. Zelo se zanima za živali: pse, mačke, kokoši. Izreka prve onomatopajske besede. Ko zasliši psa, se tudi sam oglašča "ou ou". Pri kokošnjaku oponaša kokoši "ko ko ko". Samo mojega vzklikanja "mjav mjav" ne posnema, morda je sklop mj zanj pretežko izgovorljiv.

Babica se trudi, da bi se polulal in pokakal v kahllico in ne več v plenice. Sprašuje ga, ali bo lulal, in po lulanju na kahllici ga hvali, da je priden. Tako se je naučil zdaj dve novi besedi: "lulu" in "piden" (15 mesecev, 12 dni). Ti dve besedi zmeraj spremlja babičino in Klemenovo vzhičenje.

Od šestnajstega meseca dalje je čedalje več povezav med besedami in predmetnostjo. Če ga vprašam, kdo je babi, pogleda babico; če ga vprašam, kdo je dedi, pogleda mene. Beseda "pta pta" pomeni copati, rabi jo v zvezi s preobuvanjem iz čevljev v copate ali iz copat v čevlje.

Babica ga veliko usmerja z velelnimi stavki: "Pojdi k dediju!" - "Usedi se na tepih!" Pred ognjem ali elektriko ga svari: "Ajs! Ajs!" Ko se je pri štedilniku opekkel, sije za zmeraj zapomnil, kaj pomeni ajs. Babica mu prepoveduje njegovo brkljanje po predalih z odločnim: "Ne, ne!" Če ga vprašamo: "Kaj pravi babica?", odgovarja: "Ne, ne, ne!" Ker njegovo govorjenje spremlja naš smeh, še večkrat ponavlja ta ne. Vprašanje pa je, ali s temi šalami ne izničujemo babičinih vzgojnih naporov.

Veliko Klemenovo pozornost vzbujajo vozila. Tako v zvezi z njimi nastajajo prvi dvodelni stavki: "Ua papa." (Vlak je odpeljal.) - "Auto pipi." (Avto je odpeljal.) - "Avijon ti." (Avion leti.)

Poleg smiselnega govorjenja ima Klemen še zmeraj veliko igranja z besedami: *lalala, do do do, didl didl didl* ipd.

Pogosto opazujem, kako ponavlja dele naših stavkov in jih razume po svoje. Iz našega vprašanja "A pil bi rad?" je naredil "api". To toliko časa ponavlja, da dobi malinovec (18 mesecev, 12 dni). Na podoben način je iz "A kruh bi rad?" naredil "akuk". Na podlagi vprašanja "A to hočeš?" je naredil "atd". Besedo ata rabi velikokrat in mu pomeni "daj še, daj še enkrat".

Mnogi enoglasniški sklopi so zanj neizgovorljivi, zato jih poenostavlja ali preimenuje: Klemen izgovarja kot *Kemen*, mjav kot *majav* (tako kliče sosedovega siamskega mačka), čita kot *tita*. Velikokrat opušča nenaglašene zloge: *nik* (dežnik), *nana* (banana), *lu* (luknja) ipd

Od devetnajstega meseca dalje uporablja čedalje več dvodelnih ali celo daljših stavkov: "Babi dela." - "Babi padu." (Babica je padla.) - "Babi lep." (Babica je lepa, umita.) - "Auto je kak." (Avto je umazan.) - "Dedi aja." (Dedi leži.) - "Dedi je kak." (Dedi je umazan, zato se umiva.) (19 mesecev, 12 dni.)

Zelo pogosto se izraža situacijsko. Ker je osebek očiten, ga izpušča in izgovarja samo povedkov del stavka. Na primer: "Pala dol. Kak." (Žlica je padla dol. Je umazana.) (20 mesecev, 10 dni.)

Z govorjenjem si zagotavlja, da naredimo, kar hoče, zato uporablja več velelnih stavkov kot pripovednih: "Babi, na." (Na mu pomeni vzemi in daj.) - "Dedi, zapet." (Dedi, zapni mi gumb.) - "Dedi, stan. Tu babi čiča" (Dedi, vstani. Tu sedi babica.) Iz zadnje zahteve vidimo, da se zavzema za ustaljen red pri hiši.

Njegovi stavki so dostikrat brez slovničnih oblik: "Babi gumb tuki." (Babičin gumb je tukaj.) Marsikdaj po analogijah prihaja do nenavadnih oblik: "Dedi je bolana." (Dedi je bolan.) To je naredil po vzorcu: "Babi je nelodna." (Babica je nerodna.) (20 mesecev, 25 dni.)

Od enaindvajsetega meseca naprej Klemen uporablja čedalje več slovničnih oblik. Tretjo osebo tvori z -a ali -u: "Dedi nesa." (Dedi me nese ali bo nesel.) - "Tic hoda." (Stric hodi.) - "Auto voza" (Avto vozi.) (21 mesecev, 6 dni.) - "Kemen padu." (Klemen je padel.) - "Dedi bo gau." (Dedi se bo igral.) Velelnik dela z -i ali -j: "Nalisi auto" (Nariši avto.) - "Poiski auto." (Poišči avto.) - "Dej loko." (Daj roko.) Od sklonov začenja uporabljati poleg prvega še četrti in šesti sklon: "Babi miva sodo." (Babica pomiva poso-

G R A D I V O

do.) - "Piha. Dej kapo gol." (Piha. Daj kapo gor.)
 - "Dedi papa autobusom." (Dedi se je odpeljal z avtobusom.) (23 mesecev, 2 dni.)

Iz gradiva je težko zanesljivo ugotavljati, kaj Klemenu pomeni ta ali ona končnica, ali rekonstruirati, kako se v njegovi zavesti oblikuje oblikoslovni sistem slovenščine. Ta se je bolj oblikoval med drugim in tretjim Klemenovim rojstnim dnevom. Že iz tega jezikovnega gradiva pa je očitno, da Klemenovo učenje jezika ni samo posnemovalno, ampak tudi ustvarjalno. Uporablja tudi oblike, ki jih ni slišal od odraslih ljudi v svojem okolju, na primer *hoda* namesto *hodi*, *nosa* namesto *nosi*, *voza* namesto *vozi*, *poiski* namesto *poišči* ipd

Ker Klemen razume čedalje več besed, se lahko z njim več pogovarjamo:

- *Kaj dela babi?*
- *Babi pakila (pakira).*
- *Kaj dela očka?*
- *Oci lefonila (oči telefonira).*
- *Kaj dela avto?*
- *Avto dela bi bi bi.*
- *Kaj bova kupila v trgovini?*
- *Mek, kuh.jajc (mleko, kruh, jajca).*
- *Kateri avto ma dedi Ivan?*
- *Dedi ma golfa.*

Preden je Klemen praznoval svoj drugi rojstni dan, sem naredil seznam besed, ki jih je v tem času uporabljal. To sem naredil zato, ker sem imel občutek, da bo kmalu uporabljal toliko besed, da bo pisanje takega seznama vse preveč zamudno delo.

Glagoli

aja (ajati, spati)
ama (amati, jesti)
bi, bo, je, ni (biti)
cica (čičati, sedeti)
dau (dati)
delou (delati)
dobu (dobiti)
geda (gledati)
ge (gre, iti)
gemo (gremo, iti)
hoda (hoditi)
ma (imeti)
gau, gat (igrati se)
jedu (jesti)
dit (kaditi)
kuha (kuhati)
kupa (kupiti)
leta (leteti)
lulu (lulati)
lupu (lupiti)
mazat (mazati)
nagaja (nagajati)
nalisou (narisati)
nasa (nesti)
opala (oprati)
padu (pasti)
pakila (pakirati)
piha (pihati)
piu (piti)
pocak (počakati)
pojedu (pojesti)
poliu (politi)
metat (pometati)
popavit (popraviti)
pala (prati)
pešu (priti)
posim (prositi)

abi (rabiti)
ležat (rezati)
lisou (risati)
smedi (smrdeti)
pi (spati)
šou (šel, iti)
lefonila (telefonirati)
mit (umiti)
voza (voziti)

Samostalniške besede

avijon (avion)
auto (avto)
autobus (avtobus)
babi
bato (blato)
bombon (bonbon)
bučine (bučnice)
čaj
dedi, deda
duda
goba
golf ('avto')
hisa (hiša)
jajc (jajce)
jes (jaz)
jugo ('avto')
juha
kapa
Kemen (Klemen)
kivi
kiga (knjiga)
kobuk (klobuk)
koza
kuh (kruh)
kuga, smedi ko kuga
lada (ladja)

mi
motol (motor)
malin (malinovec)
mek (mleko)
meso
muc
noga
nos
očala (očala)
pajk (pajek)
papil (papir)
polenta
pokou (pokrov)
liba(riba)
loka (roka)
salam (salama)
sil (sir)
sok
solata
sajca (srajca)
slon
soba
stou (stol)
tic (stric)
voda
ulak(vlak)
volan
jaba, zaba (žaba)
zoga (žoga)

Pridevniške besede

bolan
en
geda (grda)
kak
lepa

mali, je mali
moj
mokana (mokra)
nelodna (nerodna)
piden (priden)
tis t (tiisti)
toj(tvoj)
velik

Druge besede

adijo
bibibi
bumf
dol
fuj
gol (gor)
hala (hvala)
hov ('pes')
ihaha ('konj')
ke(kje)
ko ko ('kokoš')
mu ('krava')
na
ne
not (noter)
okol (okoli)
papa ('odhaja')
pipi ('pelje')
sam
spet
se (še)
koj (takoj)
tam
tud (tudi)
tuki (tukaj)
ven
se (vse)

GRADIVO

Klemen se je od svojega prvega do drugega leta starosti naučil zelo veliko govoriti: od bebljanja do dvobesednih ali tribesednih stavkov, od prve besede z jasnim pomenom do približno 140 besed, od kretenj do preprostega pogovarjanja. Domači nismo mogli ocenjevati, koliko je govorno razvit; vzgojiteljica, ki ima primerjavo med govornimi sposobnostmi več otrok, pa je presodila, da je njegov besedni zaklad velik in da se razumno in živahno pogovarja.

Z opazovanjem Klemenovega govora si nisem mogel ustvariti mnenja, kateri teoriji otroškega govora naj bi dajal prednost. Medtem ko se pri poskusih z živalmi, ki jih je delal Skinner, natančno ve, katera podkrepitev je pozitivna in katera je negativna (hrana - električni šok), se pri otroku to ne ve. Včasih ponavlja besedo, da bi kaj dobil, drugič zato, da se mu ljudje smeji, tretjič zato, da vzbuja pozornost ali celo kljubuje.

Po Piagetovi teoriji poteka otroški razvoj stopničasto: najprej se razvijajo zaznavne in gibalne sposobnosti, šele nato govorne. Tako zaporedje razvijanja sposobnosti je bilo opazno tudi pri Klemenu. Kaj bolj natančnega o vzročnih zvezah med zaznavanjem s čuti, gibanjem in govorom jena podlagi zunanjih opazovanj težko soditi. Problem je pomemben, ker nekateri pedagogi menijo, da z ustreznimi gibalnimi vajami lahko ustvarjajo možnost za odpravo jecljanja ali legastenije.

V skladu z nazeri Noama Chomskega sem v Klemenovem govoru opažal poleg posnemanja

govora odraslih tudi veliko ustvarjalnosti (oblik, kijih otrok ni slišal, ampak jih je sam skonstruiral). Tudi hitrost, s katero se je razvijal Klemenov govor v drugem letu njegove starosti, je presenečala; ni čudno, da se Chomsky nagiba k prepričanju, daje govor bolj posledica prirojene kot pridobljene sposobnosti. Chomsky predpostavlja, da ima človek v nasprotju z drugimi živimi bitji napravo za usvajanje jezika (Language acquisition device), ki je razmeroma neodvisna od drugih umskih sposobnosti. O tem je težko nepristransko debatirati, saj o otrokovem umu predvsem sklepamo, neposrednega vpogleda vanj pa nimamo.

V teorijah otroškega govora razpravljajo o zvezah med jezikom in raznimi abstrakcijami: med otrokovim govorom in zaznavami, spominom, umom. Pri empiričnem raziskovanju pa so očitne predvsem zveze med otrokovimi potrebami ali dejavnostmi in govorom. Bojim se, da bo zaradi teh razlik vrzel med teorijo in empirijo zelo težko zamašiti. Ker je slovenščina jezik z bolj razvitim oblikoslovjem, kot je v angleščini ali francoščini, študij slovenskega otroškega govora daje lepe možnosti za opazovanje, kako prilagodljiv in iznajdljiv mora biti naš otrok pri učenju svoje materinščine. Tako se še enkrat vračam k svoji začetni misli, daje vredno študirati, kako se otrok nauči slovenščine. Po eni strani so nam vzorci govora slovenskega otroka bliže kot prevedeni primeri otroškega govora iz drugih jezikov, po drugi strani pa je možno, da bo prav slovenski prispevek pomemben za izbiro najboljših teorij otroškega govora.

France Žagar

Pedagoška fakulteta v Ljubljani

Literatura

HORVAT, Ludvik, Lidija MAGAJNA: Razvoj govora. V: Ludvik Horvat, Lidija Magajna: Razvojna psihologija, Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1987. Str. 69-75, 154-163.

KOLARIČ, Rudolf: Slovenski otroški govor. V: Godišnjak Filozofskog fakulteta 4, Novi Sad 1959. Str. 229-258.

KRANJC, Simona: Otroški govor. Jezik in slovstvo 1992/93, št. 1-2, str. 19-28.

MARJANOVIČ-UMEK, Ljubica: Mišljenje in govor predšolskega otroka. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1990.

PREBEG-VILKE, Mirjana: Vaše dijete i jezik. Zagreb, Školska knjiga, 1991.

ŽNIDARIČ, Darinka: Otrokov govor. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1993.

Jože Pogačnik: Kulturni pomen Slomškovega dela

(Maribor: Obzorja, 1991).

Jože Pogačnik že v Uvodu ovrednoti delo Antona Martina Slomška kot epohalno kulturološko iniciativo in sledi Kidričevi primerjavi škofa Slomška s Cirilom in Metodom, saj se je prav ob njima začela razvijati ne le pismenost, marveč tudi regionalna zavest.

Ker je bil škof Slomšek tesno "zraščten z družbenopolitičnimi in kulturološkimi dejstvi dobe", ga v drugem poglavju (Zgodovinske določnice) postavi v čas in zgodovinski trenutek.

Pogačnik pravzaprav na kratko oriše vse pomembnejše mejnike preteklega stoletja, tri avstrijske cesarje, Mettemichov in Bachov absolutizem, marčno revolucijo, nastanek modernega kapitalizma in liberalizma, cerkveni konkorat iz leta 1855 ter gospodarske in politične razmere na Slovenskem. Treba pa je omeniti, da se škofova osebnost v široko opisanem obdobju nekako izgubi.

Slomška prikaže kot kulturnega dejavnika šele v tretjem poglavju (Slovenski narod in njegov jezik). Pred tem oriše osnovne probleme slovenskih slovničarjev ter slovensko abecedno vojno. Slomšek naj bi po Pogačniku sledil sv. Izidorju Seviljskemu, ki je trdil, da je za izobraženca sramota, če ne zna jezika naroda, pri katerem si služi kruh. Nato opiše njegovo držo ob abecedni vojni in pomen Slomškove zavrnitve lokalne, štajerske dajnice ter vrnitve k bohoričici. Posveti se tudi njegovemu skoraj teološkemu odnosu do jezika in besede, ki je "narimenitnejši ino narveči dar milosti božje". V tem okviru nam predstavi pomembno pridigo, ki jo je imel na binškošni dan leta 1834. V njej se je dotaknil celo pojma naroda, naslonil pa se je na Tomaža Akvinskega, ki je ločil dve domovini: tisto, ki skrbi za blagor državljanov, in tisto, ki nam je dala življenje.

Dolžnost spoštovanja jezika in naroda izvira po Slomšku (a) iz **spoštljivosti**, saj je razdelitev

človeštva v narode nasledek naravne volje, ki odkriva božjo voljo, (b) iz **ljubezni**, ker je z jezikom in tradicijo v narod vtisnjen kod, po katerem je vsakdo specificum in unicum, ter iz (c) **pravičnosti**, ker je treba sprejeti naravni zakon, po katerem gre ljubezni do domovine prednost pred drugimi vrtilinami.

Četrto poglavje (Slovstveni model) govori o Slomškovi koncepciji proze in njegovi lastni literarni produkciji. Pod pojmom model razume Pogačnik način pisanja oz. ideološko in strukturno vzorovanje pri Krištofu Schmidu, čigar besedila, vezana na verske norme, so dajala pri nas podlago za zgodbe z naukom, njim nasprotne pa so bile zgodbe z domišljjskimi zapleti.

Sodobni čas je vse bolj težil v slovstveno laicizacijo in tako se je morala tudi arhetipska struktura, z biblijsko idejno-estetskimi izhodišči, prilagoditi novi doživljajski usmerjenosti. Ta premik je privedel, po Pogačniku, do Cigleijeve prve slovenske povesti. Ob tej točki so se zaustavila tudi Slomškova prizadevanja za pripovedno prozo.

Da bi Jože Pogačnik določil temeljne prvine in izvor Slomškovih otroških "prijetnih pripovedi", primerja Schmidove *Bisere v puščavi* in Slomškovo besedilo *Kdo je večji divjak*. V obeh zgodbah je dogodek postavljen v oddaljen svet, v njih je obilno moraliziranje; idealizacija junakov ni epska, marveč abstraktno polemična in patetična, avtor paje pridigar in strog sodnik. Didaktična ali retorična sredstva so v funkciji zgloda.

V Slomškovi liriki pa se v primerjavi s prozo, ki ostaja na ravni razsvetljenskega pripovednega koncepta, kaže celo razkol med idealom in resničnostjo, saj opisuje npr. izpraznjeni, na glavo obrnjeni svet - "mundus inversus". Toda pesnik se v glavnem poji iz domoljubja in priložnostnega navdiha. Zanj najznačilnejša je *Veseli hribček* iz leta 1833, blaglasna štirivrstičnica v ritmu "go-

OCENE IN POROČILA

renjske poskočnice", ki vzbuja preprosto veselje do življenja.

Peto poglavje je posvečeno Slomškovi pobudi v šolstvu. Pogačnik se sprehodi po slovenski šolski zgodovini, opiše "boj zoper škodljivi duh časa" pred letom 1848, narahlo omeni Slomškovo navdušenje nad konkordatom iz leta 1855, opiše raven slovenščine ter uveljavljanje izhodišč nove humanistike v naših gimnazijah. Pogačnik tudi ne skopari s prikazom katoliške kritike modernega izobraževalnega sistema.

Slomšek ima predvsem pomembno vlogo pri zamisli osnovne šole na kmetih, ki naj bi bila ob nedeljah ter v dostopni materinščini. Takšna šola naj bi izoblikovala vernika, državljana in delavca. Slomškova *Blaže ino Nežica v nedeljski šoli* je prinesla precej več gradiva kot uradni učbeniki za osnovne šole.

Potem razglablja Pogačnik o Slomškovi pastori-zacijski dejavnosti in o njegovem odnosu do politike vatikanske kurije. Anton Martin Slomšek vsaj do leta 1848 ni sledil negativnemu vatikanskemu stališču do uveljavljanja nacije, povsem pa je sprejel idejo o škodljivosti modernizma. Velik pomen namenja Pogačnik spisu *Kaj pred vsem storiti dušnim pastirjem v naših dneh*, kjer se škof spušča v svet kot zdravnik in analizira "krivi razumek slobode".

S posebnim žarom emocionalne narave se je Slomšek posvetil ideji verske prenovе. Jedro tega naziranja je kratki tekst iz leta 1854, *Opomemba*. V njej primeja človeško življenje s potovanjem, na katero je treba iti z "dobro šolo za življenje", ki jo morajo osvetljevati moralna načela krščanstva. Nato Pogačnik našteje še tri ravni njegove pastoralne pedagogike: pastoralna dejavnost ne sme biti "golo nabožnikovanje", neizobraženi imajo več srca kot uma in jim je zato lažje najti pot skozi srca do razuma; zadnja raven je povezana z mejami narodnega čustvovanja.

V sedmem poglavju se Pogačnik zazre v obdobje čitalništva in v ozračje, ki je leta 1851 podnetilo Slomška, daje sestavil *oklic Društva za izdavanje in razširjevanje dobrih bukvic*. Šele ko se je osem let kasneje preimenovalo v Društvo svetega Mohorja in postalo cerkvena bratovščina, se je po Pogačniku začel družbin prodor na podeželje, ki gajakulturno dvigala in učila. Slomšek ja namreč

želel doseči homogenizacijo slovenskega naroda prav s kulturo.

V predzadnjem poglavju nam avtor predstavi Slomškovo kultumopolitično delovanje. Ključ za razumevanje tega je škofovo pastirsko pismo iz leta 1848, kjer sicer obsoja zahteve kmetov, a soglašja, da sta tlaka in desetina pretežki in preveliki. Tovrstno delovanje primerja Pogačnik s protestantsko doktrino in z njenim odnosom do kmečkih uporov. S tako metodo je ugotovil precejšen Trubarjev odmik od Martina Luthra, ki je klical, naj se upori z aduše s krvjo, Trubar pa je skušal uskladiti svoje blažje stališče z življenjsko demokratičnostjo.

Po Pogačniku ni zanemarljiva niti škofova ekumenska dejavnost, ki je vezana predvsem na ustanovitev bratovščine sv. Cirila in Metoda. S prenosom sedeža levantinske škofije iz Šentandriža v Maribor je izoblikoval drugo slovensko metropolo, rešil ta del Slovenije pred neizogibno germanizacijo, skratka, bil je začetnik procesov, ki jih je kasneje končal general Maister.

Pogačnikov *Kulturni pomen Slomškovega dela* je interdisciplinarno delo, saj posega po slovenski zgodovini, razvoju šolstva in čitalništva na Slovenskem, pa tudi po občini zgodovini Cerkve in primerjalnemu raziskovanju krščanskih doktrin. Čeprav je sam zapisal, da ni želel ustvariti klasične monografije, je vendar napisal podroben prikaz dobe vizij, idej in vpliva le-teh na škofa Antona Martina Slomška. Posebej kaže omeniti poglavje, kjer razglablja o pisateljevem slovstvu. Z analizo lirike je dokazal celo nekaj romantičnih elementov v nekaterih pesmih, medtem ko je nekoliko zapostavil razsvetljenski in predromantični okvir Slomškovega pisanja.

Nekolikanj manj izvirno se zdi avtorjevo razpravljanje o Slomškovem šolskem delovanju. V tem sklopu pogrešamo obširnejšo obravnavo Blažeta ino Nežice ter omembo in navedbe razjasnitev vezi med Slomškom in tedanjim avstrijskim šolskim ministrom, grofom Thunom.

Ob praznovanju 130. obletnice Slomškove smrti je nastalo več del, posvečenih prvemu mariborskemu škofu. Pogačnikova knjiga je izvrstno literarno in kulturološko dopolnilo Zavrnikovi in Habjanovi biografiji, pa tudi interpretacijski dodatek *Slomškovega berilu* Mohorjeve založbe.

Tone Smolej
Ljubljana

Več kakor abeceda

Pred dobrim letom je pod skromnim naslovom *Abeceda pravopisa* izšlo delo, kakršnega v slovenistiki še nismo imeli: dvozvezkovni priročnik z več sto vajami za učenje in utijevanje slovenskega pravopisa. Marta Kocjan-Baie je delo namenila učencem, študentom, učiteljem, profesorjem, časnikarjem, prevajalcem, strojepiskam idr., zasnova gaje tako, da si človek lahko z njim pomaga tudi sam (brez takega ali drugačnega mentorja). Medtem ko Slovenski pravopis 1990 vsebuje množico natančnih pravil in njihovo skopo ponazoritev z zgledi (dedukcija), se je sestavljalka novega priročnika lotila naloge z nasprotnega konca: prvi, debelejši zvezek (vaje) vsebuje obilje ponazarjalnega gradiva, drugi zvezek pa zelo zgoščen preglednični prikaz slovenskih pravopisnih pravil in rešitve vaj iz prvega zvezka (indukcija).

Vaje si sledijo po problemskih razdelkih, kakor jih narekujejo uvodna poglavja SP 1990 (zapisovanje glasov, raba velikih in malih črk, pisanje prevzetih besed, ločila, pisanje skupaj oziroma narazen, deljenje); so oštevilčene in imajo - včasih morda preveč približno - zaznamovane težavnostne stopnje. Nekaj primerov v vajah je izmišljenih oziroma umetno skonstruiranih (kljub temu so videti dokaj naravni; prisiljena izjema je npr. poved Danes je precej mreš vrženih v morje, 1, str. 10, vaja 11), večinoma pa gre za "dokumentarne izpiske iz besedil raznih zvrsti knjižne slovenščine - od poezije do poljudnoznanstvenih spisov. Vidi se, da se je naloge lotila prava oseba: z ustrezno formalno izobrazbo in z bogatimi izkušnjami v praktičnem prevejanju pravopisnih pravil in njihovih zank pri skrbnem lektorskem obravnavanju raznovrstnih besedil (od mladinskih publikacij do Nove revije). Zato so skoraj vsi primeri vsebinsko ustrezni: nanašajo se na problem, ki mu je posamezna vaja posvečena, in so zvest ali popačen odsev kakega pravopisnega pravila. Zaradi obilja in raznovrstnosti gradiva pravzaprav ne gre samo za spoznavanje, učenje ali utijevanje teh pravil, temveč hkrati za držanje zrcala Slovenskemu pravopisu 1990, za temeljit preizkus, ali SP 1990 ustrezno in zadosti jasno odgovarja na vsa vprašanja, ki se utegnejo postaviti piscu ali lektorju slovenskega besedila. Zato je *Abeceda pravopisa* med drugim lahko tudi izziv pravopisni komisiji SAZU pri pripravljanju nove, pregledane in dopolnjene izdaje SP (npr. kako obravnavati zloženke tipa nikelj-kadmijev /akumulator/ali sladkiskisel /sadež/, s katero začetnico pisati imena iger/šah, dama, črni Peter, trden most - Človek, ne jezi se?/).

kako je z vmesnimi pikami pri okrajšavah besednih zvez A. 1. - npr./).

Če bo priročnik Marte Kocjan-Barle kmalu razprodan in če se tudi sestavljalka in založba odločita za novo, pregledano in dopolnjeno izdajo, bi kazalo priložnost izrabiti za hkratno uveljavitev nekaj popravkov in izboljšav, predvsem za naslednje:

- Dobro bi bilo obogatiti didaktično tipologijo vaj, da bodo živahnejše in mikavnejše tudi za morebitne samouke; zdaj preveč prevladujejo vaje s takimile navodili za reševanje: podčrtaj pravilno zapisane besede..., vpiši manjkajoče črke..., načrte obimnih napiši ustrezne stalne pridevke in uporabi pravilno začetnico..., obkroži tiste možnosti, pri katerih je vprašaj napisan s pravilnim razmikom..
- Odpraviti je treba nekaj najnerodnejših slovničnih, pravopisnih in tiskovnih napak, npr. *vilica - vilice (množ. sam -1, 134/38), sosedščina - seseščina (1, 141/19), »Ogrsko - obrsko G. 29/25), »obdobja - obrobja (1, 51/3), »spušča - opušča G. 97/5), manjkajoči napovedni oklepaji 0, 76/8) idr.
- V navodilih za reševanje vaj in v preglednicah je treba prečistiti nekaj neustreznih teoretičnih postavk in strokovnih izrazov: pisno podomačena imena iz nelatiničnih pisav (npr. Tolstoj, Micotakis, Šamir, Tadž Mahal, Šanghaj) se ne uporabljajo samo v znanstvenih besedilih (1, 64/19); v tipu "spored TV" ne gre za nesklonljivi pridevnik, temveč za neujemalni desni samostalniški prilastek (H, 15); rabe velike začetnice pri sestavljenkah iz imen prebivalcev, pripadnikov narodov ipd. ni mogoče zajeti z enim samim pravilom, saj imajo zelo različno vrednost (poleg že tako problematičnih tvojienk s pra- in ne- je treba upoštevati še tiste s so-, nad-, super-, npr. superanglež -1,30/28); beseda Evropejec pač pomeni zemljepisno pripadnost, ne pa narodne (H, 10); v knjižni slovenščini se ne izgovarja "mehki l/n", temveč samo mehčani (1, 15/31); pridevniki v slovenščini niso nesklonljivi, kvečjemu sklonljivi z neglasovnimi oziroma t i. ničtimi končnicami (1,56/16); končna ločila pišemo na koncu povedi (ne pa: na koncu povedi ali stavka - n, 17).

Abeceda pravopisa bo uporabnikom tako dajala še zanesljivejšo oporo pri pisanju v slovenščini, strokovno ustvarjalne sloveniste pa vabila k posnemanju; podobnih priročnikov namreč potrebujemo še kar nekaj: za oblikoslovje, besedotvoije, besedoslovje, skladnjo...

Janez Dular
Ljubljana

* Marta Kocjan-Barie, *Abeceda pravopisa*, I (vaje, 150 str.), n (preglednice, rešitve, 72 str.), Drcavna založba Slovenije, Ljubljana 1992.

Živahen posvet o učbenikih za slovenščino

Dne 10. marca 1993 je bil na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani v okviru razstave Dnevi slovenskega izobraževanja '93 posvet o učbenikih za slovenski jezik in književnost v osnovnih in srednjih šolah. Udeležilo se ga je kar nekaj avtorjev: Janko Kos (tudi kot predsednik državne komisije za učbenike), Jože Toporišič, Janez Dular, Silvo Fatur, Gregor Kocijan, Stanko Šimenc, France Žagar, Alenka Kozinc, Vika Slabe, Berta Golob, Igor Saksida (in morda še kdo). Poleg avtorjev so bili prisotni še predstavniki Zavoda RS za šolstvo in šport, med njimi direktorica Branka Lovrenčič, (redki) učitelji, novinarji, založniki in nekateri didaktiki. Razmeroma pestra sestava udeležencev vzbuja upanje, da so vsaj o enem delu pedagoško-slavistične problematike, o kateri se sicer pogovarjamo predvsem sami med seboj, nekaj izvedeli in morda tudi razmišljali še v nekoliko širši, s šolstvom povezani javnosti.

Besedo so najprej dobili avtorji. V svojih prispevkih so pojasnjevali zamisli, ki so jih vodile pri pisanju učbenikov, in opozarjali na probleme, s katerimi so se pri tem srečevali. Tako so npr. govorili:

- o popravkih, ki jih pripravljajo za nove izdaje srednješolskih učbenikov za književnost — npr. ne bo več obravnave jugoslovanskih književnosti v posebnem razdelku, medtem ko posebne "ideološke sprostivne" niso potrebne, ker je v teh učbenikih ideoloških prvin "malo ali skoraj nič" (J. Kos);
- o nastajajočih učbenikih za pouk jezika v gimnazijah, ki bodo obsegali obravnavo jezikovnih ravnin (v prvem letniku glasoslovje, v drugem besedotvorje in besedoslovje, v tretjem oblikoslovje in skladnjo, v četrtem pa besediloslovje), poleg tega pa še sporočanje in zgodovino slovenskega knjižnega jezika ter ob njej sociolingvistična in pragmatična vprašanja; če bi bilo (finančno) mogoče, bi bila dobrodošla tudi di-

daktilna (oblikovna) popestritev (J. Toporišič);

- o vsebinskem in didaktičnem konceptu novih beril za razredno stopnjo osnovne šole, ki so zbirke kakovostnih besedil starejše in sodobne slovenske mladinske književnosti, s postopnim širjenjem tematike in didaktičnega instrumentarija; v zvezi s tem pa o neustrezni "zlorabi" umetnostnih besedil za integrirani pouk, pri katerem naj bi le-ta po mnenju nekaterih služila kot ponazorilo naravoslovnih vsebin pri predmetu Spoznavanje narave in družbe, ter o neutemeljeni kritiki nekaterih novinarjev, ki učbenike populistično kritizirajo, ne da bi jih poznali ali se pozanimali za analize njihove odmevnosti med uporabniki (I. Saksida);
- o sprejemanju novih beril za predmetno stopnjo osnovne šole med učitelji, o njihovi slabi seznanjenosti s popravki in izboljšavami v berilih po prvi izdaji in o tem, da učenci beril ob koncu leta ne bi smeli vračati, ampak bi ta morala biti del njihove osebne knjižnice; pa še o slabi družbeni skrbi za avtorja in nastajanje učbenikov v celoti, za kar bi po strokovni in organizacijski plati morala skrbeti posebna državna inštitucija (G. Kocijan);
- o možnosti upoštevanja tujih učbeniških vzorcev, npr. po oblikovni in po didaktični plati zavidljivo izdelanih italijanskih, ki jih očitno pripravljajo skupine avtorjev v boljših razmerah kot pri nas (F. Žagar);
- o potrebi po pomensko-funkcijski zasnovanosti slovničnega pouka in učbenikov (V. Slabe).

Poleg avtorjev so v razpravi sodelovali tudi drugi udeleženci. Iz vsega, o čemer so govorili bodisi avtorji bodisi drugi razpravljalci, je tako mogoče poleg informativnega pregleda učbeniške problematike izluščiti tudi nekatera druga aktualna vprašanja pouka slovenskega jezika in

OCENE IN POROČILA

književnosti v osnovni in srednji šoli. Povzemi-mo jih le nekaj:

1. Ali je pogosto slišani očitek o ideološkosti pouka slovenskega jezika in književnosti v (pol)preteklosti upravičen in koliko? - Najbrž bi bile za tak odgovor potrebne izčrpne analize učbenikov in drugih dejavnikov pouka - teorije pouka, učnih načrtov, poučevanja. (J. Kos, B. Krakar-Vogel).

2. Kaj je vzrok za "kulturno nepismenost" med Slovenci, ki se jim celo v javnosti dogaja, da ne vedo imena prve slovenske knjige? Je vzrok premajhno poudarjanje teh dejstev v šoli, "ideo-loški molk" v preteklosti ali morda prenasiče-nost pouka s pomembnostno nediferenciranimi podatki, zaradi česar učencem izpuhtijo iz spo-mina tako bolj kot manj pomembni? (M. Gros-man, J. Toporišič, B. Krakar-Vogel).

3. Ali lahko književnodidaktična usposobljenost učitelja (in avtorja učbenika) prispeva k spodbu-janju književne kulture pri učencih in k temu, da bi se učenci do literature opredeljevali na podla-gi lastnega kakovostnega branja, ne pa avtorita-tivnih učiteljevih mnenj? (M. Grosman, J. Lipnik, B. Krakar-Vogel).

4. Kakšna je vloga odlomka v berilu in ali je treba obravnavati vsa besedila, ki so v berilih? (I. Saksida, M. Grosman, J. Toporišič).

5. Ali in zakaj bi bilo treba ločiti pouk jezika in književnosti? (J. Toporišič).

6. Kako organizirati jezikovni pouk - naj bo to predvsem pouk o jeziku kot sistemu znamenj, kakor je pri nas zdaj, ali pa naj bo predvsem pouk jezika kot sredstva za sporazumevanje, kakor ga pojmuje sodobna teorija tega pouka in kakor ga ponekod tudi izvajajo? (M. Križaj-Ortar, F. Žagar, V. Slabe, B. Krakar-Vogel).

Na zadnje vprašanje je v svoji analizi osnov-nošolskih učbenikov še posebno nazorno opo-zorila M. Križaj-Ortar. Bila je edina, ki v prikazu učbenikov ni nastopila kot avtorica, ampak kot raziskovalka in kritičarka. Ker vsebuje njen prispevek celovitejši pregled jezikovnih učbeni-kov za osnovno šolo, ker je tehen prikaz nji-hove didaktične in vsebinske zasnove in ker kaže različne možne pristope k jezikovnemu pouku, zaradi česar lahko spodbudi razpravo o sedanjem in prihodnjem pouku jezika v osnovni in srednji šoli, ga objavljamo v celoti.

Boža Krakar-Vogel

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Popravek

GOVORNO VEDENJE PRI SLOVENCIH V NEMČIJI

V članku *Govorno vedenje pri Slovencih v Nemčiji* avtorice Uršule Krevs (JiS 38/1992-93, str. 209-220) je pri navedbi literature na str. 220 pomotoma izpadla diplomska naloga Andreje Gantar *Zavest o slovenskem jeziku in jezikovna kultura Slovencev*, Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1989.

V angleškem in slovenskem povzetku je napačno napisan avtoričin priimek. Pravilno je Uršula Krevs.

Osnovnošolski učbeniki za pouk slovenskega jezika

Pouk slovenskega jezika v (osnovni) šoli je odvisen tako od strokovne usposobljenosti učiteljev (za kar skrbijo tri slovenske fakultete) kot od učnega načrta (prim. Program življenja in dela osnovne šole, 1984) in učbeniškega gradiva (D. Golli-M. Dolgan: Učim se brati in pisati, 1974¹; J. Mesesnel-M. Lužnik: Naš jezik 1, Delovni zvezek za 1. razred osnovne šole, 1976¹; D. Kramberger: Naš jezik 2, Delovni zvezek za 2. razred osnovne šole; 1976¹; Z. Čuden-D. Kramberger: Slovenski jezik 3, Delovni zvezek za slovenski jezik v 3. razredu osnovne šole, 1982¹; V. Slabe-A. Kozinc-B. Golob-O. Kunst Gnamuš: Slovenski jezik 4, Delovni zvezek za 4. razred osnovne šole, 1986¹; iste: Slovenski jezik 5, Delovni zvezek za 5. razred osnovne šole, 1989¹; F. Žagar: Naš jezik 6, Jezikovna vadnica za 6. razred osnovne šole, 1980¹; isti: Naš jezik 7, Jezikovna vadnica za 7. razred osnovne šole, 1977¹; isti: Naš jezik 8, Jezikovna vadnica za 8. razred osnovne šole, 1978¹).

V prispevku se bom osredotočila na problematiko osnovnošolskih učbenikov, zlasti na njihovo (ne)uskklajenost in prepojenost s sodobnim jezikoslovjem, ki jezik pojmuje ne le kot sistem znamenj in pravil, s katerimi tvorimo besedila, temveč predvsem kot sredstvo sporazumevanja - kot tako pa si za globalni smoter učenja jezika postavlja rabo jezika, tj. tvorjenje in razumevanje besedil, različnih glede na namen, vsebino, obliko/izraz in okoliščine, zato besedila obravnava najprej pragmatično, nato pomensko in na koncu jezikovnosistemsko (slovnico).

Iz veljavnih osnovnošolskih učbenikov za slovenski jezik (ki imajo obliko delovnega zvezka oz. jezikovne vadnice) veje povsem drugačen globalni smoter, in sicer: zavestno, deduktivno in analitično spoznavanje jezikovnega sistema po jezikovnih ravninah (izrazna, oblikoslovna, besedna, skladska), in to že od prvega razreda dalje. V učbeniškem gradivu so zajeta predvsem

umetnostna besedila (kot da se v življenju srečujemo le z njimi, ne pa tudi z drugimi, npr. s praktičnosporazumevalnimi, strokovnimi in publicističnimi); besedila služijo predvsem za slovnico analizo, torej za razvijanje teoretičnih spoznanj. Učenci do konca osnovne šole pridobijo teoretično znanje o celotnem jezikovnem sistemu, vse premalo pa to svoje znanje prenašajo v rabo, v tvorjenje in razumevanje besedil. Učni načrt in za njim učbeniško gradivo izrecno (čeprav po nepotrebnem) deli jezikovno poukna jezikovno vzgojo in sporočanje - pri tem pa ne opozarja na to, da se jezikovni sistem udejanja v besedilu in da besedilo temelji na jezikovnem sistemu, tj. da eno brez drugega ni mogoče in da slovnica ni namenjena sama sebi, temveč služi za sporazumevanje.

Skratka, slovenski učenci se prezgodaj, prehitro in preveč "neusmišljeno" srečujejo s tako abstraktnimi pojmi, kot je jezikovni sistem, vse premalo, preveč mimogrede in premalo strokovno utemeljeno pa z rabo jezika, vključujočo tudi obvladanje jezikovnega sistema, ki pa naj bi ga na razredni stopnji usvajali nezavedno (brez metajezika, le z zgledi), nato naj bi ga spoznavali po induktivni in sintetični poti, v zadnjih razredih pa tudi deduktivno in analitično.

In še nečesa ne smemo pozabiti: Delovni zvezki za prve tri razrede (D. Golli-M. Dolgan: Učim se brati in pisati, 1974¹; J. Mesesnel-M. Lužnik: Naš jezik 1, Delovni zvezek za 1. razred osnovne šole, 1976¹; D. Kramberger: Naš jezik 2, Delovni zvezek za 2. razred osnovne šole, 1976¹; Z. Čuden-D. Kramberger: Slovenski jezik 3, Delovni zvezek za slovenski jezik v 3. razredu osnovne šole, 1982¹) in jezikovne vadnice za zadnje tri razrede osnovne šole (F. Žagar: Naš jezik 6, Jezikovna vadnica za 6. razred osnovne šole, 1980¹; isti: Naš jezik 7, Jezikovna vadnica za 7. razred osnovne šole, 1977¹; isti: Naš jezik 8, Jezikovna vadnica za 8. razred osnovne šole, 1978¹) so nastali pred več kot

OCENE IN POROČILA

desetimi leti (po zakonu pa so lahko stari največ 6 let) in se (sicer z dovoljenjem Strokovnega sveta R Slovenije za vzgojo in izobraževanje) še vedno ponatiskujejo, čeprav niso v skladu niti s Programom življenja in dela osnovne šole (1984), ki deloma že nakazuje sodobnejši jezi-

kovni pouk (to se kaže v delovnih zvezkih za četrti in peti razred), niti s sodobnim jezikoslovjem tako v tujini kot tudi doma.

Pouk slovenskega jezika v osnovni šoli torej kliče k prenovi na vseh ravneh, tudi na učbeniški.

Martina Križaj-Ortar
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Ob štiridesetletnici Lingvističnega krožka Filozofske fakultete v Ljubljani

Lingvistični krožek je nastal 1953 kot strokovna združba jezikoslovcov Filozofske fakultete Univeze v Ljubljani in Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Sprva je bil neformalna organizacija brez določenega predsednika, 1964 je predsedništvo kot primus inter pares prevzel Stanko Škerlj; 1973 ga je nasledilo tričlansko predsedstvo v sestavi Franc Jakopin, Janez Orešnik in Mitja Skubic. Januarja 1992 se jim je kot četrti član pridružil Stojan Bračič in prevzel skrb za spored sestankov od Janeza Orešnika, ki je to breme z nekaj krajšimi prekinitvami nosil od januarja 1964; kot prvi tajnik je sestavil tudi poročilo ob dvajsetletnici krožka.¹ Poročilo o delu v tretjem desetletju je sestavil Velemir Gjurin.² Tajniki krožka so oblikovali, razmnoževali in raznašali vabila, shranjevali v arhiv podatke o predavanjih in jih ob koncu akademskega leta zbrali v poročilo o delu. V obdobju, ki ga popisuje poročilo (akademska leta 1983/84 — 1991/92), se jih je izmenjalo devet.³

Prvi del sestanka je predavanje, drugi del razprava o njem. Navada je, da razpravo vodi predavatelj sam. Včasih je diskusija daljši del sestanka, npr. 2. novembra 1987 (384. sestanek), ko je v krožku uvodni besedi Janeza Orešnika in Aleksandre Derganc sledila razprava o pojmu 'poved'.

Sestankov je bilo več kot v prejšnjem desetletju: skupaj jih je bilo 229, največ na akademsko leto 29 (1990/91), najmanj 21; dvakrat jih je bilo 24 (1984/85, 87/88), dvakrat 25 (1988/89, 91/92), po enkrat 26 (1989/90), 27 (1986/87) in 28 (1985/86).

Nastopilo je 160 predavateljev. Po osemkrat sta predavala Franc Jakopin in Jože Toporišič, šestkrat Alojz Jembrih, po petkrat Stanko Klinar in Janez Orešnik; sedem predavateljev je nastopilo po trikrat⁴, 26 po dvakrat⁵ in 123 po enkrat⁶.

S FF je bila skoraj tretjina predavateljev (47): 20 z Oddelka za slovanske jezike (med njimi 11 s katedre za slovenski jezik), 14 z Oddelka za germanske jezike (med njimi osem s katedre za angleški jezik in štirje s katedre za nemški jezik), pet z Oddelka za romanske jezike, štirje z Oddelka za primerjalno jezikoslovje, po dva z Oddelka za klasično filologijo in Oddelka za filozofijo (kot edinega zastopanega nejezikoslovnega oddelka).

Izmed drugih fakultet ljubljanske univerze so dale predavatelje štiri fakultete: Fakulteta za elektrotehniko in računalništvo dva, prav tako Teološka fakulteta, po enega pa Pedagoška akademija in Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo. Univerzo v Mariboru je zastopalo 6 predavateljev.

Med ustanovami zunaj ljubljanske univerze je daleč največ predavateljev prispeval ZRC SAZU (19); Pedagoški inštitut v Ljubljani je dal tri, Inštitut Jožef Štefan po dva predavatelja; po enega so prispevali Iskra Delta, Iskra - Center za elektrooptiko, SNG Drama, Slovensko orientalistično društvo, Inštitut za sociologijo in STŠ Celje. Predavatelj iz Slovenije je bilo skupaj 90.

Iz drugih republik pokojne Jugoslavije je prišlo osem predavateljev: štirje z univerze v Zagrebu, po eden z univerz v Beogradu, Novem Sadu, Prištini in Skopju.

IZ DELA DRUŠTEV

Med predavatelji iz drugih evropskih držav prevladujejo tisti iz držav nemškega jezikovnega področja: po 19 jih je prišlo iz Avstrije (sedem z univerze v Celovcu, pet z univerze na Dunaju, po trije z univerz v Gradcu in Salzburgu, medtem ko je en predavatelj zastopal Infoterm Dunaj) in Nemčije (pet z univerze v Regensburgu, štirje z univerze v Mtlchnu, po dva z univerz v Bayreuthu in Hamburgu ter po eden z univerz v Augsburgu, Bochumu, Bonnu, Freiburgu, Heidelbergu in Ttbingenu). Iz Italije je prišlo sedem predavateljev (trije z univerze v Trstu, po eden iz Čedada, Genove, Perugia in Viterba). Po dva predavatelja sta prišla iz Madžarske (univerza v Budimpešti, Akademija znanosti v Budimpešti), Švedske (univerza v Uppsali, švedska akademija znanosti), Češke (ena izmed njiju s Karlove univerze v Pragi) in Norveške (univerza v Oslu). Po enega predavatelja smo dobili iz Francije (Univerza v Parizu III), Danske (univerza v Aarhusu), Španije (Universidad complutense v Madridu) in Belorusije (univerza v Minsku). Skupaj je prišlo iz evropskih držav 160 predavateljev.

Od neevropskih držav so bile z dvema predavateljema zastopane ZDA (Univerza Corneli, Ithaca in Univerza Ann Arbor, Michigan) ter Japonska z eno predavateljico (Univerza v Tsukubi).

Tudi obisk predavanj je bil glede na prejšnje obdobje večji: največje povprečno število poslušalcev je bilo 26 v akademskih letih 1985/86 in 1987/88, najmanjše 21 v akademskem letu 1983/84; sicer je bil povprečni obisk 19 (1990/91), 21 (1984/85, 88/89, 89/90) in 24 poslušalcev (1986/87, 91/92); številke so seveda zaokrožene in izračunane na podlagi ohranjenih podatkov o udeležbi na sestankih. Največ poslušalcev (52) seje zbralo na predavanju prof. Katičiča januarja 1985.

Največkrat obravnavani jezik je bila slovenščina (62-krat); od slovanskih jezikov so bili obravnavani še srbohrvaški (šestkrat), ruski (trikrat), poljski (enkrat) in makedonski (enkrat). Angleščina je bila predmet 20 predavanj, nemščina 11 predavanj, po enkrat so bile obravnavane islandščina, švedščina in danščina. Med romanskimi jeziki se je po trikrat predavalo o italijanščini in francoščini ter po enkrat o španščini in katalonščini. Klasična jezika sta bila obravnavana petkrat: latinščina trikrat, stara

grščina dvakrat. Kitajščina je bila predmet štirih predavanj, japonsčina in hebrejščina po treh, albanščina dveh, po enega madžarščina, stara indijščina in hetitščina. Med jezikovnimi skupinami so bili slovanski jeziki obravnavani šestkrat, germanski štirikrat ter indoevropski enkrat.

Jezikovne ravnine so bile med predmeti predavanj zelo različno zastopane: po eni strani glasoslovje desetkrat in oblikoslovje sedemkrat, po drugi strani 31-krat skladnja in 42-krat besedje s frazeologijo (slovaropisje 15-krat, besedotvorje in imenoslovje po šestkrat, etimologija petkrat). O slogovnih raziskavah seje predavalo dvakrat, o pomenoslovju osemkrat, o besediloslovnih temah 14-krat, o pravopisu petkrat.

Kontrastivno analizo in prevajanje so predavatelji obravnavali osemkrat (levji delež je prispeval Stanko Klinar), pogost predmet so bili tudi opisi jezikovnih diasistemov (10) in jezikoslovnih teorij (12). Kot predmet sedmih predavanj bi lahko navedli zgodovino jezika, kot predmet 16 zgodovino jezikoslovja; 13-krat so predavatelji popisovali jezikovni pouk in težave pri njem; 12 je bilo opisov knjig in projektov (poleg tistih, ki so všteti med slovaropisna predavanja, predavanja o zgodovini jezikoslovja in predavanja o jezikovnem pouku).

Spričo naglega razvoja računalništva je razumljivo, da je glede na prejšnje obdobje močno naraslo število predavanj iz računalniškega jezikoslovja (10); med drugimi interdisciplinarnimi temami jih je bilo 11 sociolingvističnih in štiri s področja filozofske obravnave jezika.

350. sestanek je krožek priredil skupaj z Društvom za uporabno jezikoslovje, 455. sestanek skupaj s SAZU. Pri organizaciji 370. sestanka sta denarno pomagali Izobraževalna skupnost Slovenije in švicarski sklad Pro Helvetia; 402., 409., 475. in 507. sestanek je omogočil Kulturni in informacijski center ZRN v Zagrebu.

V teh desetih letih je krožek čakal štiristoti in 9.3.1992, ko je predaval prof. dr. Mitja Skubic, petstoti sestanek Slavnostna predavanja se priredijo tudi ob življenjskih jubilejih zaslužnih članov krožka. Po ustaljeni navadi se v krožku predstavijo magistrske naloge in doktorske disertacije z jezikoslovnih oddelkov FF, medtem ko je bilo prikazov diplomskih nalog v preteklem obdobju manj; vendar ostaja vtis (tega se

IZ DELA DRUŠTEV

številčno ne da dokazati), da so prav študentje s svojo udeležbo pripomogli k večjemu obisku v zadnjem desetletju.

Razmnoževanje in razpošiljanje vabil se plačuje iz denarnih sredstev FF, prav tako pogostitev predavatelja; stroške potovanja in prenočitve so morali predavatelji (če ni bilo mogoče pridobiti pokroviteljstva kakšne zunanje ustanove) žal poravnati sami.

V poročilu ob tridesetletnici krožka omenjena misel, "da bi krožek objavljala sam svoja preda-

vanja ali obveščal v posebni publikaciji o jezikovnih novostih", je na žalost ostala samo misel; in vendar upamo, da bo za predavanji kdaj ostajalo zapisanega kaj več kot le naslov in izročki.

Kljub marsikdaj premajhnim denarnim sredstvom so postali sestanki Lingvističnega krožka prireditve, brez katerih si jezikoslovnega življenja na naši fakulteti ne bi mogli več predstavljati; trdno smo prepričani, da bo tudi v naslednjih desetletjih ostalo tako.

Matjaž Babič

Filozofska fakulteta v Ljubljani

¹ Janez Orešnik: Ob dvajsetletnici lingvističnega krožka filozofske fakultete v Ljubljani, *Jezik in slovstvo* 1973/74, 5, 178-179.

² Velemir Gjurin: Ob 30-letnici Lingvističnega krožka Filozofske fakultete v Ljubljani, *Jezik in slovstvo* XXX, 1984/85, 3, 101-104.

[^] Po časovnem zaporedju: Jasna Makovec (germanistika), Tomaž Sajovic (slavistika), Erika Kržišnik Kolšek (slavistika), Tamara Ditrich (primerjalno jezikoslovje), Dušan Gabrovšek (germanistika), Irena Kovačič (germanistika), Rastko Šuštaršič (germanistika), Frančiška Trobevšek Drobnak (germanistika), Matjaž Babič (klasična Biologija).

⁴ Dušan Čop, Martina Orožen, Marko Snoj, Mitja Saje, Peter Tancig, Andrej Ule, Ada Vidovič Muha.

[^] Dana Blaganje, Marija Bolta, Ivanka Černelič, Margaret Davis, Sonja Horvat, Milena Hajnšek Holz, Marjeta Humar, Vesna Hadži Požgaj, Rexhep Ismajli, Henrik Jørgensen, Jože Krašovec, Tine Logar, Thomas Lloyd Markey, Tjaša Miklič, Jakob Müller, Vlado Nartnik, William Nemser, Chikako Shigemori Bučar, Mitja Skubic, Dragi Štefanija, Stane Suhadolnik, Alenka Šivic-Dular, Frančiška Trobevšek Drobnak, Karmen Teržan, Igor Žagar, Zinka Zorko.

[®] John Ole Askedal, Željko Bujas, Enrique Bernárdez, Andrej Bekeš, Harald Burger, Francka Benedik, Ivan Bratko, Philip Burt, Ladislav Brož, Norbert Boretzky, Marja Bešter, Wayles Browne, Matjaž Babič, Stojan Bračič, Eugenio Coseriu, Jordi Canals, Lorenzo Coveri, Franco Crevatin, Rada Cossutta, Nina Catach, William R. Cantrall, Bojan Cop, Saša Derganc, Janez Dular, Michael Domschke, Norman Denison, Marion Doria, Franz Dotter, Wolfgang U. Dressler, Johannes Erben, Stig Eliassen, Tomaž Erjavec, Tomaž Erzar, G. Francescato, Helmut Felber, Metka Furlan, Gertraud Fink Oczlon, Dušan Gabrovšek, Velemir Gjurin, Berta Golob, Robert Hinderling, Lena Holmqvist, Gertraud Havranek, Hans Jiligen Heringer, Oros Mariu Ilie, Vladimir Ivir, Elza Jereb, Ralph Jodlbauer, Georgy Juhasz, Anton Janko, Michael Job, Mirko Križman, Otto Kronsteiner, Radoslav Katičič, Tomo Korošec, Leon Krek, Thomas Krisch, Fran; Križanič, Janez Keber, Martina Križaj Ortar, Erika Kržišnik Kolšek, Ferenc Kiefer, Gert Klingenschmitt, Johann Koeberl, Olga Kunst Gnamuš, Albina Lilk Nečak, Claire Lusebrink, Rosemarie Luhr, Angelika Lutz, Birger Liljestränd, Jasna Makovec, Pavica Mrázovič, Giovan Battista Moretti, Majda Merše, Dora Maček, Erika Mihevc Gabrovec, Klaus Matzel, John Peter Maher, Branka Marinčič, Majja Milčinsla, France Mihelič, Sveinn M0nnesland, Vilko Novak, Boris Norman, Bernard Nežmah, Jožica Narat Štrekelj, Irena Orel Pogačnik, Andreja Prijatelj, Vladimir Pogačnik, Hubert Petersmann, Vlasta Pacheiner Klander, Magnus Pétursson, Jarmila Panevová, Mira Pihler, Hainz-Dieter Pohl, Z. Praznik, Breda Pogorelec, Francka Premk, Ingo Reiffenstein, Emst Risch, Fabrizio D. Raschellà, Franz Simmler, Petr Sgall, Karl Somig, J. Svartnik, Roman Savnik, Marjeta Senčar, Andrej Snedec, Liliana Spinazzi Menai, Gunnar Svane, Yuriko Sunakawa, Ante Sušjan, Majda Senčar, Vera Smole, Jože Sever, Elmar Seebold, Nada Šumi, Nada Šabec, Marija Štros Bračko, Rastko Šuštaršič, Günther Sigott, Tomaž Sajovic, Suzanna Topoliška, Anton Trstenjak, Elmar Temes, Miloš Tavzes, Manfred Wacht, Tomas Varadi, Theo Vennemann, Otmar Werner, Ruth Wodak, Ulrich Wandruszka, Janez Zor, Zoran Žiletič, France Žagar, Stanko Žepič, Robert Zett.

ⁿ Ker sega ohranjeni del arhiva samo do akademskega leta 1988/89, sem si za prejšnje obdobje pomagal z letnimi poročili in podatki, ki mi jih je ustrezljivo nanizal prof. Orešnik. Če sem koga izmed predavateljev pozabil omeniti, se mu iskreno opravičujem.

Jezik in slovnstvo 38 (1992/93), št. 7-8

Milha Javornik
UDK 886.3
ROJEVANJE POMENA V POEZJI ANNE AHMATOVE
(NA PRIMERU PESNIŠKE ZBRIRKE BELA JATA)

Avtor analizira pesmi odlične ruske pesnice Anne Ahmatove iz zbirke Bela jata in se ustavi ob motivni mreži njenih pesmi in semantičnem polju, ki ga ustvarjajo povezave med realnim in metafoičnim, med konkretnim in prenesenim pomenom njenih besed (motivov) ter med njihovimi asociativnimi povezavami in ki že nakazujejo prozaičnajo njene poezije.

Jezik in slovnstvo 38 (1992/93), št. 7-8

Milha Javornik
UDK 882.09-14 Ahmatova A.
ROJEVANJE POMENA V POEZJI ANNE AHMATOVE
(NA PRIMERU PESNIŠKE ZBRIRKE BELA JATA)

Avtor analizira pesmi odlične ruske pesnice Anne Ahmatove iz zbirke Bela jata in se ustavi ob motivni mreži njenih pesmi in semantičnem polju, ki ga ustvarjajo povezave med realnim in metafoičnim, med konkretnim in prenesenim pomenom njenih besed (motivov) ter med njihovimi asociativnimi povezavami in ki že nakazujejo prozaičnajo njene poezije.

Jezik in slovnstvo 38 (1992/93), št. 7-8

Marijeta Lubej-Longyka
UDK 886.3 Gradšnik B. 7 Jona .06
ELEMENTI ZNANSTVENE FANTASTIKE V NOVELI JONA BRANKA
GRADIŠNIKA

V novelo Jona so vpleteni elementi znanstvene fantastike (potovanje skozi čas, vojna zvezd, reinkarnacija glavnega junaka itd.), ki nam ob pozornejšem branju in dešifriranju posameznih informacij (npr. datuma Jonovega rojstva) ter upoštevaniu širšega konteksta odpirajo nove možnosti branja in razumevanja tega teksta.

Jezik in slovnstvo 38 (1992/93), št. 7-8

Olga Kunst-Gnaamuš
UDK 808.63-561.3
SLOVNIČNA ZGRADBA IN VLOGA STAVKOV S POMENSKO
PODSTAVO SZI BITI SZZ

Raziskava je posvečena stavkom s pomensko podstavi SZI biti SZZ, pri čemer gre za ujemalna razmerja med pomožnim glagolom biti in samostalnikoma besednima zvezama, ki inata lahko vlogo osebk a i povedkovega določila. Pri tem prihaja do semantičnih razlik in posledično do težav, s katerimi se srečujejo govortci oz. avtorji takih tekstov, na katere pa slovnica ni posebej opozorila.

Jezik in slovnstvo, Vol XXXVII (1992/93), No. 7-8
UDK 882.09-14 Ahmatova A.
Mlha Javornik
THE BIRTH OF MEANING IN THE POETRY OF ANNA AHMATOVA
(on the Example of the Verse Collection *A White Flight*)

The author analyzes the poems of the excellent Russian poet Anna Ahmatova from her collection *A White Flight* and discusses in more detail the network of motives in her poems and the semantic field, which is created by the links between the real and the metaphoric, between the concrete and the metaphorical content of her words (motives), and between their associative connections, which already point to the prosaisation of her poetry.

Jezik in slovnstvo, Vol XXXVII (1992/93), No. 7-8
UDK 808.63-561.3
Olga Kunst Gnamuš
THE GRAMMATICAL STRUCTURE AND THE ROLE OF SENTENCES WITH THE LINK MEANING "SZ1 BITI SZ2"

The research is dedicated to the sentences with the link meaning "SZ1 biti SZ2", where the relationships of correspondence between the auxiliary verb "to be" and the nominal word phrases can assume the role of the subject or verbal phrase. In it semantic differences and the consequent problems emerge, with which the speakers or authors of such texts meet, but which have so far not been specifically discussed by grammarians.

Jezik in slovnstvo, Vol XXXVII (1992/93), No. 7-8
UDK 886.3 Cankar Iv. 7 Hoja v šolo.06
Zlata Šurđalić
ABOUT THE LEGEND IN THE NON-ORIGINAL CONTEXT
(in Cankar's Text *Going to School*)

In Cankar's sketch *Going to School* the study uncovers elements characteristic of a folk legend. In the image of the mother, who is depicted as a patient and virtuous person that saves her son from all the critical states, even after her death, the author discovers the motive of the mother-saint. He thus compares his going into town, to school and the farewell taken from his mother with the *Way of the Cross*. In contrast to these two, the motive of the robber and his conversion is much more unclear and obliterated. Despite these drawbacks in Cankar's text, as in the non-original context, the elements of a legend can be detected, but in a changed and partly very much effaced form.

Jezik in slovnstvo, Vol XXXVII (1992/93), No. 7-8
UDK 886.3 Gradisnik B.7 Jona.06
Margarita Lubej-Langyka
ELEMENTS OF SCIENCE-FICTION IN THE NOVELETTE JONA BY BRANKO GRADISNIK

In the novel *Jona* are included the elements of science-fiction (travel through time, star wars, the reincarnation of the main hero, etc), which during an attentive reading and the deciphering of individual pieces of information (e.g. the date of Jona's birth) and by taking into consideration a broader context open up new possibilities of reading and understanding this text.

